

Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі
А. Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті

Қылмыстық құқық және процесс кафедрасы

А.Ш. Майсатаева

**ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ КРИМИНАЛИСТИКАНЫҢ ҚАЛЫПТАСУ
ТАРИХЫ МЕН ДАМУ БОЛАШАҒЫ**

Оқу-әдістемелік құрал

Қостанай, 2022

ББК 343.985.7 (5Каз)

М 14

Құрастырушы:

Майсатаева Айнұр Шамшитденовна, аға оқытушы, заң ғылымының магистрі

Рецензенттер:

Шнарбаев Б.К. - з.ғ.д., профессор, А. Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті

Байзакова Г.М. - з.ғ.к., Челябині Мемлекеттік Университеті Қостанай филиалы, Құқық кафедрасының доценті

Бекмағамбетов А.Б.- з.ғ.к., қауымдастырылған профессор, А. Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті

Майсатаева А.Ш.

М 14 Қазақстандағы криминалистиканың қалыптасу тарихы мен даму болашағы: Оқу - әдістемелік құрал – Қостанай: А. Байтұрсынов атындағы ҚӨУ, 2022. –115 бет.

ISBN 978-601-356-136-3

«Қазақстандағы криминалистиканың қалыптасу тарихы мен даму болашағы» оқу - әдістемелік құралына осы тақырыпты ашуға арналған тақырыптары, оларды жақсы түсінуге арналған қосымшалар, пайдаланылған дереккөздер тізімі кіреді.

Оқу - әдістемелік құрал жоғарғы заң оқу орындарына арналған «Криминалистика» курсының үлгілік бағдарламасының негізгі тарауларына сай дайындалған және криминалистиканың теориясы мен тәжірибесін суреттейтін кешенді зерттеу жұмысынан тұрады.

Заң мамандығының студенттеріне арналған; жоғарғы заң оқу орындарының оқытушыларының криминалистика, жеке қылмыстарды тергеу әдістемесі, сот сараптамасы оқу сабақтарын өткізгенде қолданылуы мүмкін

ББК 343.985.7 (5Каз)

М 14

А.Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті оқу - әдістемелік кеңесімен бекітілді және басылымға ұсынылды.

_____ 20__ ж, хаттама №__.

ISBN 978-601-356-136-3

Мазмұны

Кіріспе.....	4
I Криминалистиканың ғылым ретінде қалыптасу және дамуының тарихи-әлеуметтік кезеңдері.....	5
1.1 Қазақстандағы криминалистік білім жүйесінің қалыптасу және даму тарихнамасы.....	5
1.2 Қазақстан Республикасында криминалистиканың қалыптасуы мен дамуының алғышарттары.....	23
II Қазақстандағы криминалистиканың дамуына басқа ғылымдардың әсері және қалыптасу барысы.....	37
2.1 Криминалистика әдіснамасын қалыптастыру.....	37
2.2 Криминалистика дамуының жаратылыстану-ғылыми негіздері.....	46
2.3 Криминаликалық тактиканы дамытудағы ерекше бағыттар	64
2.4 Қылмыстың жекелеген түрлерін тергеу әдістемесі және оның Қазақстандағы даму ерекшелігі.....	83
III Қазақстан Республикасындағы криминалистиканың қазіргі заманғы мәселелері мен даму болашағы.....	91
3.1 Криминалистика мен сот сараптамасының мүмкіндіктерін пайдалана отырып, тергеудің жаңа әдістемелерін қалыптастыру..	91
3.2 Құқық қорғау органдарының криминаликалық кадрларын кәсіби даярлау мәселелері.....	101
Қолданылған әдебиеттер тізімі.....	114

Кіріспе

Криминалистика ғылымы динамикалық түрде дамып келеді, криминалистика ғылыми зерттеулері мен әзірлемелерінің нәтижелері негізінде тергеушілердің, судьялардың, жедел-тергеу қызметкерлерінің және сарапшы-криминалистердің қолына кез келген қылмыстарды ашудың, тергеудің және алдын алудың ғылыми негізделген және практикамен тексерілген құралдарын, тәсілдері мен әдістерін береді. Қазіргі жағдайда қылмыстық құқықбұзушылықтың кәсібилігі мен ұйымдастырылуы жоғарылаған кезде криминалистиканың маңыздылығын асыра бағалау қиын.

Осылайша, қылмысқа қарсы күрестің қазіргі кезеңінде Қазақстан Республикасында криминалистиканың қалыптасуы мен дамуы мәселелері зерделеуді қажет етеді және мұндай аспектіде алғаш рет зерттелуде. Оларды одан әрі дамыту қылмысқа қарсы кешенді күрес мақсаттары үшін құқық қорғау практикасына қажет, яғни оларды шешу қажеттілігі құқық тәртібі мен заңдылықты нығайту ісіндегі қазіргі міндеттерден туындайды.

Аталған жағдайлар оқу - әдістемелік құралдың зерттеу тақырыбын таңдауға, оның өзектілігін, теориялық және ғылыми-практикалық маңыздылығын растайды.

Оқу - әдістемелік құралды зерттеудің мақсаты Қазақстан Республикасында криминалистиканың қалыптасуы мен дамуына арналған жүйеленген ғылыми материалды әзірлеуге негізделеді.

Оқу - әдістемелік құралдың мақсатына сай, келесі түйінді міндеттерді шешуге әрекет жасалды:

1. Қазақстан Республикасындағы криминалистиканың тарихы мен даму үрдістерін жинақтау және зерделеу;
2. Қазақстан Республикасындағы криминалистік білімнің заманауи құрылымы мен жүйесін көрсету;
3. Қоғам дамуының қазіргі кезеңінде криминалистика мен сот сараптамасының өзара байланысын ашу;
4. Криминалистиканың жалпы теориясының теориялық және әдіснамалық дамуының жай-күйін зерделеу;
5. Криминалистика дамуының табиғи - ғылыми негіздерін және криминалистикалық тактиканы дамытудағы ерекше бағыттарды қарастыру;
6. Қазақстан Республикасындағы қылмыстың қазіргі жай-күйін талдау негізінде қылмыстың жекелеген түрлерін тергеу әдістемесі туралы түсініктердің дамуын көрсету;
7. Қазақстан Республикасында криминалистиканың жекелеген қазіргі заманғы проблемалары мен даму перспективаларын ашу;
8. Құқық қорғау органдарының криминалистикалық кадрларын кәсіби даярлау мәселелерін қарастыру.

Оқу - әдістемелік құралдың зерттеу пәні - Қазақстандағы криминалистиканың қалыптасу тарихын саралау және мен даму болашағын болжау.

I Криминалистиканың ғылым ретінде қалыптасу және дамуының тарихи-әлеуметтік кезеңдері

1.1 Қазақстандағы криминалистік білім жүйесінің қалыптасу және даму тарихнамасы

Жаңа байланыс, көлік, басқа да жабдықтармен қаруланған, барған сайын күрделі, соның ішінде ғылымды қажет ететін қылмыс жасау және жасыру әдістерін қолдана отырып, 19 ғасырдың аяғында ұйымдасқан қылмыс Германия, Франция, Англия, АҚШ-ты басып озды. Бұрын күнделікті тәжірибе, ақыл-ой негізінде жұмыс істеген жазалаушы органдар қазір әлсіз болып шықты. Демек, жаңа сападағы қылмысқа қарсы тұра алатын жүйеге әлеуметтік тапсырыс. Ғылым мемлекет пен қоғамның осы бұйрығына XIX ғасырдың соңында австриялық сот тергеушісі, содан кейін университет профессоры болған Ганс Гросс білім саласын құрумен жауап берді.

Қылмысқа қарсы тұра алатын ғылыми білімнің жана жүйесін құру туралы жеке ұсыныстар бұрыннан белгілі. Олар заңнамалық ескерткіштерде, қылмыстық және азаматтық сот өндірісі туралы, мұрагерлік құқық туралы еңбектерде және XIX ғасырдың басынан бастап кездеседі. - әсіресе қылмыстық іс жүргізу туралы еңбектерде, тергеушілерге, полиция мен жандармерияға арналған нұсқаулықтар мен нұсқаулықтарда жиі кездеседі. Сонымен, 1838-1841 жылдары Франкфуртте Людвиг фон Ягеманның екі томдық "Сот тергеуіне арналған нұсқаулық" жарық көрді. Мұндай жұмыстар Ресейде де шығарылды: Я.Баршевтің "Ресейлік қылмыстық сот ісін жүргізуге қолданылатын қылмыстық сот ісін жүргізудің негіздері" (1841), Е. Колоколовтың "Заңдар жиынтығы бойынша жасалған тергеу жүргізудің ережелері мен формалары" (1850) және т. б.

Сот медицинасының дамуы-сот төрелігіне бірінші болып тағайындалған ғылыми пән-ақпарат берушінің іс жүргізу фигурасын өмірге әкелді: сот дәрігерлері өмірге қол сұғу және дене жарақаттары туралы тергеу істерінің ажырамас қатысушылары болды. Содан кейін ғылымның, техниканың және қолөнердің басқа салаларынан білімді адамдар көмекке шақырыла бастады. Сот сараптамасы институты белсенді түрде құрылуда, бұл сот-медициналық білімді дамыту мен қолдануға тағы бір ынталандыру болды.

Бұл білімді ерекше күшпен шоғырландыру үрдісі XIX ғасырдың аяғы мен XX ғасырдың басында көрінді. ол полиция мен сот шенеуніктері мен дамып келе жатқан ғылымның ізашар ғалымдарының тұтас галактикаларының еңбектерінде көрініс тапты. Бұл қызмет үш бағытта жүрді:

а) қылмыстық тіркеу құралдарын әзірлеу және жетілдіру (ол кезде криминалистикалық тіркеу деп аталған) және қылмыскерлерді іздестіру, оған полиция органдары ерекше қызығушылық танытты;

б) заттай дәлелдемелерді зерттеудің ғылыми әдістерін әзірлеу;

в) тексеруді ұйымдастыру және жоспарлау тәсілдері мен әдістерін, дәлелдемелерді табу, тіркеу және пайдалану құралдарын, тәсілдері мен әдістерін әзірлеу және жүйелеу.

Бірінші бағыт негізінен антропометрия, саусақ ізі, адамның сыртқы келбетін сипаттау, фотография саласындағы зерттеулермен ұсынылды.

1882 жылы Париж полиция префектурасының қызметкері Альфонс Берти-ллон антропометриялық тіркеу және алдын-ала анықтау әдісін ұсынды, бұл бельгиялық статистика Кетледің есептеулеріне негізделген, әлемде дененің барлық бөліктері бірдей екі адам жоқ екенін дәлелдеді. А. Бертиллон, оның пікірінше, қайта ұстау кезінде адамның жеке басын анықтау үшін жеткілікті өлшем жасауды ұсынды. "Бертиллонаж" деп аталатын әдіс көп ұзамай барлық дамыған елдерде, соның ішінде Ресейде енгізілді, онда 1890 жылы алғашқы антропометриялық бюро ашылды.

Алайда, бұл әдістің кемшіліктеріне қарамастан (өлшеудің дәл еместігі, ұзақтығы) болашақта габитоскопия сияқты криминалистикалық техникада осындай бағытты дамыту үшін үлкен маңызға ие болды және оның жеке ережелері сәйкестендіру сияқты тергеу әрекеттерін жүргізу кезінде қолданылады.

Бертиллонажбен бір мезгілде тіркеудің дактилоскопиялық әдісі пайда болады, оның ізашарлары Уильям Хершель (1877), Генри Фолдс (1879, 1880), Фрэнсис Галтон, Эдвард Генри, Жуан (Иван) Вучетич, Ресейде - В.И. Лебедев, ол 1909 жылы "саусақпен басып шығару" жөніндегі алғашқы нұсқаулықты құрастырған.

Ресейде 1906 жылы дактилоскопия түрмелерге енгізілді, 1907 жылы ішкі істер министрлігі полиция оны қолдану туралы шеңбер шығарды, ал 1908 жылы провинциялық және қалалық полиция басқармаларының барлық 89 детективтік бөлімшелерінде дактило-пикалық бюролар ұйымдастырылды. Алғашқы ресейлік сараптама Варшавада (1909), Одессада (1911) және Санкт-Петербургте (1912, сарапшы В.И. Лебедев) жүргізілді. 1914 жылы халықаралық полиция конгресі дактилоскопияны қылмыстық тіркеудің негізгі және негізгі әдісі ретінде ұсынды.

А.Бертиллонның ғылымға сіңірген еңбегі тек антропометриямен шектелмеген. Ол оқиға орнында сигналдық (сипаттамалық) және метрикалық суретке түсіру әдістерін және олар үшін жабдықты ойлап тапты. Ол сондай - ақ "ауызша портрет" (1885) идеясына ие-адамның сыртқы келбетін бірыңғай терминология арқылы жүйелі сипаттау, кейіннен оны швейцариялық сот сарапшысы Рудольф Арчибальд рейс жасаған және жеңілдеткен.

Екінші бағыт - бейнелі түрде "үнсіз куәгерлер" деп аталған заттай дәлелдемелерді зерттеу әдістерін әзірлеу - Е. Ф. Буринский (Ресей - 1849-1912 ж. ж.), Р. А. Рейссе (Швейцария), Ломбросо және Оттоленги (Италия), Гейндль (Германия), Локар (Франция) және т. б. ғалымдардың аттарымен байланысты.

Е. Ф. Буринскийді "Сот фотографиясының атасы" деп атайды, бірақ мәні бойынша оның Ресейге дейінгі соттық ғылымның қалыптасуы мен

дамуындағы рөлі анағұрлым маңызды: Е.Ф. Буринскийді оның негізін қалаушылардың бірі деп санауға болады. 1903 жылы оның "Сот сараптамасы, оны өндіру және пайдалану" атты күрделі еңбегі жарық көрді, онда ол зерттеу мен дамудың фотографиялық әдістерін ғана емес, сонымен бірге жалпы сот сараптамасы туралы, оны сот ісін жүргізуде қолдану жолдары туралы өз идеяларын тұжырымдайды. азаматтық.

Сол жылдары ғалымдардың ерекше назарын Азаматтық және қылмыстық сот ісін жүргізуде кең таралған қолжазба құжаттарын сараптамалық зерттеу мәселесі қызықтырды. 1895 жылы "туа біткен қылмыскер" теориясының авторы - "Графология" ретінде танымал болған Чез - ре Ломбросо кітабы жарық көрді. Кітаптың негізгі идеясы жазу процесі - адам ағзасының табиғи функциясы, қолжазба - оның негізгі, "табиғи" қасиеттерін көрсететін "тұлға айнасы" деген тұжырым болды. Шын мәнінде, бұл "туа біткен қылмыскер" теориясы сараптамалық жерге көшірілді.

Бертилон мен Локардың жазуы мен қолжазбасын зерттеуге өз үлестерін қосты. Олар ұсынған әдістердің тіркесімін Оттоленг тұжырымдады.

Алайда, кейіннен олардың барлығы, жеткілікті ғылыми негіздері жоқ болғандықтан, криминалистика мен сараптамалық практикадан бас тартты.

Үшінші бағыт-дәлелдемелерді жинау, тергеуді ұйымдастыру және жоспарлау құралдары мен әдістерін әзірлеу және жүйелеу, ең алдымен, Ханс Гросс (1847-1915) есімімен байланысты. 1892 ж. оның "сот тергеушілеріне, жандармерия мен полиция қатарларына арналған негізгі нұсқаулығы" бар, онда ол сол кездегі барлық белгілі дәлелдер мен әдістерді жүйелеген, іздер мен басқа да заттай дәлелдемелерді табу, алу және зерттеу бойынша бірқатар түпнұсқа ұсыныстар жасаған, кәсіби қылмыскерлердің өмірі мен жаргонын, қылмыстарды жасау мен жасырудың кең таралған тәсілдерін сипаттаған және бірқатар қауіпті қылмыстарды ашу және тергеу әдістемесінің негіздерін тұжырымдаған" - деп 1895-1896жж. Смоленскіде "Басшылықтың" екінші басылымының орысша аудармасы үш басылыммен жарық көрді.

Бірінші дүниежүзілік соғысқа дейінгі жылдардағы отандық сот әдебиеті тапшы. Шын мәнінде, тек Е.Ф. Буринскийдің және Б.Л. Вразолдың "Тергеу бөлігіндегі очерктер. Тарих, практика" (1916), онда тергеу және тінту тактикасының кейбір мәселелері баяндалған.

А.И. Винбергтің пікірінше, кеңестік криминалистика үш кезеңнен өтті.

Бірінші кезең (1918-1935 жж.) криминалистиканың негізгі міндеті қылмыспен күрес жүргізетін органдарға сот дәлелдерін жинау, зерттеу және бағалаудың ең ұтымды ғылыми әдістерін, әдістері мен құралдарын қолдану арқылы көмек көрсету болып табылатындығымен сипатталады.

1920-1930 ж.ж. соңында құрылған криминалистиканың тәуелсіз табиғаты туралы пікір, Р.С. Белкин атап өткендей, содан кейін жалпыға бірдей танылған, одан әрі саралауды, сот-медицинаны білім салаларынан шектеуді қажет етті. ол сияқты, тікелей қосымша өндірісте қолданылды. Бұл ең алдымен сот медицинасына қатысты болды, оның ережелері алдымен сот-

медициналық сараптамаға енгізілді. Отандық криминалистика "Сот ғылымдары" конгломератында пайда болған жоқ, онда ол Батыста жиі кездеседі, бірақ ғылыми білімнің нақты анықталған жүйесі ретінде пайда болды.

Осы кезеңде, А.И. Винберг атап өткендей, қылмыстық қылмыспен күрес практикасынан алынған кең эмпирикалық материалды, полиция, тергеу органдарының, сараптамалық мекемелердің жинақталған тәжірибесін теориялық жалпылаудың алғашқы қадамдарын, ғылым мен оның жүйесін анықтаудағы алғашқы әрекеттерді жинайды және түсіндіреді.

Бірінші кезеңде криминалистикалық сот сараптамасының ғылыми негіздері, оның алғашқы теориялық ережелері дамыды, криминалистика бойынша алғашқы ғылыми жұмыстар жасалды. 1923 жылы П.С. Семеновскийдің "Дактилоскопия-тіркеу әдісі" атты монографиясы жарық көрді. 1924 жылы дайындаған "Қылмыстарды тергеуге практикалық нұсқаулық" жарық көрді, ал 1925 жылы қайта өңделген және толықтырылған Нұсқаулық "Криминалистика" деген атпен жарық көрді. 1929 жылы И.Н.Якимовтың тағы бір жұмысы жарық көрді - "Криминалистика. Қылмыстық тактика".

Отандық криминалистиканың дамуының бұл кезеңі айқын, практикалық көзқараспен, қылмысқа қарсы күрестің шұғыл міндеттерін шешумен, қызметкерлері әлі де жеткілікті білімі немесе тәжірибесі жоқ тергеу аппараттарының жұмысын орнатумен сипатталады. Осы кезеңнің басында криминалистік әдебиеттерде сұранысты қанағаттандыру және жас тергеушілер мен сарапшыларды қаруландыру үшін аударма жұмыстары басым болды. Бірақ осы жылдары да батыстық криминалистиканың әсерімен ерекшеленетін алғашқы отандық жұмыстарда бірқатар түпнұсқа теориялық ережелер бар. Олар Г.Ю. Маннстің (1921) және П.С. Семеновскийдің (1923) еңбектерінде кездеседі. И.Н. Акимов өзінің қылмыстарды тергеуге арналған алғашқы нұсқаулығында (1924) тексерудің кейбір теориялық негіздерін баяндайды және жанама дәлелдер бойынша тергеудің Жалпы әдісін жасауға тырысады. Н.П. Макаренко дактилоскопияның теориялық негіздерін, тексеру тактикасының кейбір жалпы мәселелерін қарастырады (1926). П.П. Михеев пен Н.Н. Семеновтың "Криминалистика. Сұрақтар мен жауаптардағы қылмыстық және қылмыстық іс жүргізу кодекстері" (1926), криминалистика пәнінің сипаттамасын, осы ғылымның мақсаттары, міндеттері мен жүйесін, оның негізгі бөліктерін қамтитын нұсқауларды таба аламыз.

Осы жылдары В.Громовтың "Анықтау және алдын-ала тергеу" (1925 ж.); Н.П. Макаренконың "Қылмыстарды тергеу техникасы" (1925 ж.); Н.С. Бокариустың "Ауызша портрет жасау кезінде қылмыстық іздестіру және полиция қызметкерлеріне арналған анықтамалық қол жетімді альбом" (1924 ж.), "Полиция мен іздестіру саласындағы мәйітті алғашқы сыртқы тексеру" (1925 ж.), "Оқиға орнында мәйітті сыртқы тексеру немесе қалпына келтіру" (1929 ж.).

Бұл жұмыстар тергеу тактикасын және кісі өлтіруді тергеу әдістемесін жасау үшін маңызды болды.

Сот жазу, сот фотосуреті, криминалистикалық техника саласындағы бірқатар құнды жұмыстар көне криминалист С.М. Потаповқа тиесілі.

Революцияның алғашқы жылдарындағы мерзімді баспасөзде қылмыстың жекелеген түрлерін тергеу және оларды ашудың ғылыми-техникалық құралдары мен тактикалық әдістерін қолдану туралы көптеген мақалалар жарияланды. 1925 жылы алғашқы криминалистика оқулығы жарық көрді, оның авторы И.Н.Якимов болды.

Осылайша, криминалистиканың дамуының бірінші кезеңі негізінен іздеу, тергеу органдарына және сарапшыларға әртүрлі қылмыстармен күресті ұтымды және ғылыми негізде жүргізуге көмектесетін әдістер, әдістер мен құралдарды жасауға бағытталған, негізінен бұл кісі өлтіруді тергеу болды.

Сот-медициналық сараптаманы дамытудың екінші кезеңі шартты түрде 1935-1945 деп саналады және сот-медициналық маңызды зерттеулерді, Заңның кеңестік даму кезеңіне қатысты әдістер мен құралдарды қамтиды.

Бұл кезең криминалистиканың табиғи-техникалық табиғаты (Г.Ю. Манса, Е.У. Зицер), қосарлы-табиғи - техникалық және құқықтық табиғат (П.И. Тарасов-Родионова) тұжырымдамалары қабылданбауымен сипатталады. 1935 жылы еліміздің жоғары оқу орындарына арналған қайта шығарылған, қайта өңделген және толықтырылған оқулық пайда болды, онда криминалистика ғылымы пәні ұғымы алғаш рет тұжырымдалды, осы ғылымның әдісі, оның жүйесі, даму тарихы ашылды, сот-медициналық ғылымның заң ғылымдары жүйесіндегі орны анықталды.

Криминалистика заң ғылымы деп саналды, өйткені:

1) Практика үшін криминалистика әзірлейтін барлық ұсынымдар қатаң түрде көрсетілген құқықтық сипатқа ие, заңға негізделген; олар елдегі қылмысты жою қажеттілігінен туындады және А.А. Эйсманның пікірінше, "Кеңестік қылмыстық процесте тек тергеу және сот органдарына іс бойынша шындықты іздеуде ғылыми көмек көрсету мақсатында ғана дамыды [8].

2) А.Ф. Шебанов "Криминалистиканың құқықтық сипаты оған заң саласы ретінде тән нормативтік-құқықтық функцияда көрінеді, оның әсерінен криминалистиканың көптеген ғылыми ұсыныстары құқықтық нормалардың мазмұнына енгізіледі" деп санайды.

3) Криминалистік ұсынымдар нормативтік сипатта болады.

4) Тарихи криминалистика құқықтық-қылмыстық іс жүргізу ғылымы аясында пайда болды.

Р.С. Белкиннің пікірінше, криминалистика синтетикалық табиғат ғылымы болып табылады және оның ұстанымын негіздеу үшін келесі дәлелдер келтіреді:

1) криминалистика танымының барлық пәні мен объектілері құқықтық құбылыстар саласында бола бермейді. Криминалистика тақырыбына сүйене отырып, қылмыс механизмінің барлық заңдылықтары, тіпті қылмыс пен

оның қатысушылары туралы ақпараттың пайда болуы құқықтық құбылыстар саласында жатыр.

Дәлелдемелерді зерттеу және бағалау заңдылықтары-бұл мазмұнды және бағалау танымының жалпы заңдылықтары; тек танымның шарттары мен объектілері ғана ерекше; бірақ олар осы заңдылықтардың көрінісіне әсер етпейді.

2) криминалистиканың қызметтік функциясы қылмыстың алдын алу, ашу және тергеу әдістері мен құралдарын әзірлеу, Сот ісін жүргізуге өзге ғылымдардың жетістіктерін енгізуге ықпал ету болып саналады. Бірақ дәл осындай функцияны сот психологиясы, Сот медицинасы, сот психиатриясы және басқа да білім салалары атқарады емес пе? Шынында да, аталған ғылым да, сот-медициналық ғылымнан басқа ғылымдар да шешпейтін мәселелер бар. Бұл сот тактикасы мен сот-медициналық техниканың нақты мәселелері, сот-медициналық техниканың кейбір мәселелері. Олар едәуір бөлігінде құқықтық процестерге жатады, белгілі бір дәрежеде құқықтық сипатқа ие. Бірақ бұл сот-медициналық сараптамада белгілі құқықтық мазмұнның болуын растайды, бірақ бұл сот-медициналық ғылымның барлық мәнін аяқтайтындығын білдірмейді.

3) практика үшін криминалистика әзірлейтін барлық ұсынымдар құқықтық сипатқа ие, заңға негізделген бе? Оқиға орнында фототүсірілім ережелерін әзірлеуде; іздерді табу, белгілеу және алу тәсілдерінде; жауап алу, тінту, тергеу эксперименті және басқа да тергеу әрекеттерінің тактикасының көптеген ұсыныстарында қандай құқықтық? Кейбір жағдайларда бұл ұсыныстар таза техникалық немесе технологиялық, ал басқаларында психологиялық немесе логикалық және т. б.

4) криминалистиканың басқа да заңсыз ғылымдармен байланысын "жеке және жергілікті", ал құқық, құқықтық ғылымдар, құқық қорғау практикасы - оның негізгі өсіру ортасы деп санауға бола ма? Құқықтық деп саналатын ғылымдардың ешқайсысына ғылыми-техникалық прогресс және оның салдары криминалистика сияқты әсер еткен жоқ.

Жоғарыда айтылғандарды ескере отырып, сонымен қатар Р.С. Белкиннің көзқарасымен келісе отырып, әдіснамалық маңызы бар маңызды ережелердің бірін атап өтуге болады деп санаймыз.

Сот ғылымының мазмұнын талдау оның барлық бөлімдері, оның барлық мазмұны бірнеше бөлікке емес, бірнеше сипатқа ие екенін көрсетті. Р.С. Белкин "Криминалистиканың табиғаты қандай да бір құрамдас бөліктердің кешені емес, әртүрлі ғылымдардың деректерін механикалық біріктіру емес, терең синтез, криминалистиканың пәні мен мазмұны шеңберіндегі білімнің қоспасы және бұл криминалистиканың табиғаты туралы сұраққа жауаптың мәні: криминалистика - синтетикалық ғылым" деп негіздеді. Біз Р.С. Белкиннің бұл ұстанымын дұрыс деп санаймыз. Шынында да, криминалистика-бұл құқықтық, құқықтық, жаратылыстану, техникалық және басқа да әлеуметтік ғылымдардан алынған білім негізінде қалыптасқан синтетикалық ғылым.

40-жылдардың ортасынан бастап. отандық криминалистикада белсенді қалыптасу процесі басталды, оның тақырыбының жеке жақтарын көрсететін жеке сот теориялары.

Осы кезеңде бірқатар жұмыстар пайда болады, атап айтқанда, 1935 жылы И.Н. Якимов "тексеру" практикалық нұсқаулығын шығарады, онда қылмыс орнын тексеру тәжірибесі жинақталған және осы салада практикалық ұсыныстар жасалған. 1938 жылы белгілі криминалистер Б.М. Комаринец пен Б.И. Шевченконың "Қылмыс орнын тексеруге арналған нұсқаулық" еңбегі заң жұртшылығының назарын аударды.

Сол 1938 жылы "Социалистік заңдылық" журналында Б.М. Шавердің мақаласы пайда болды, онда ол криминалистика пәні мен әдісінің мәнін, оның рөлі мен байланысты ғылымдармен байланысын ашады. Бұл мақала ғылыми әлемде крими-налистика пәнінің мәні, оның құрамдас бөліктері және заңды табиғаты туралы ұзақ пікірталас тудырды.

Криминалистика дамуының екінші кезеңінің маңызды оқиғасы С.М. Потаповтың: "Криминалистикалық сәйкестендіру қағидаттары" мақалалары болды, ол криминалистика және криминалистикалық сараптама теориясын әрі қарай дамыту үшін әдіснамалық негіз болды.

Осылайша, криминалистика дамуының екінші кезеңі криминалистика ғылымының пәні мен әдісі ұғымдарының қалыптасуының басталуымен, криминалистикалық сәйкестендіру теориясының құрылуымен, сот фотосы, трасология, сот баллистикасы, сот жазуы, тергеу тактикасы бойынша нұсқаулықтар мен құралдардың пайда болуымен сипатталады. тексеру, іздеу, жауап алу және басқа тергеу әрекеттері, қылмыстың әртүрлі түрлерін тергеу әдістерін әзірлеу. Бұл кезеңде криминалистиканың берік теориялық негіздері қаланып, дамудың негізгі бағыттары айқындалды.

Криминалистиканың ғылыми негіздерін дамытудың үшінші кезеңі 1946 жылдан басталады

1946 жылы С.М. Потаповтың "Қылмысқа кіріспе" атты брошюрасы жарық көрді, онда оның криминалистикалық сәйкестендіру теориясына көзқарастары егжей-тегжейлі баяндалған. Ол осы проблемалардың белсенді дамуына түрткі болды (Н.В. Терзиев, А.И. Винберг, М.Я. Сегай, В.Я. Колдин және т. б.); бұл теорияны техникада ғана емес, тактика мен Әдістемеден де қолдану мүмкіндіктері қарастырылады. Қазіргі уақытта ол тек криминалистикада ғана емес, сот сараптамасында да қолданылатын ең дамыған жеке сот-медициналық теориялардың бірі болып табылады.

Б.И. Шевченконың "Қазіргі трасологияның ғылыми негіздері" (1947) атты еңбегі, сондай-ақ Г.Л. Грановскийдің "Трасология негіздері" атты монографиясы (жалпы және ерекше бөлімдер, 1965, 1974) маңызды рөл атқарды. Іздердің негізделген жіктелуі ұсынылды, білім беру механизмі зерттелді, трасологиялық сәйкестендірудің принциптері мен рәсімдері жасалды.

1948 жылы С.М. Потаповтың "Сот фотосуреті" атты үшінші толықтырылған басылымы жарық көрді, онда автор сот фотосуретін, оның

тақырыбы мен жүйесін анықтады, оның салаларын сипаттады: сот-жедел фотосурет және сот-фотографиялық сараптама. Тергеу практикасында кино түсіруді, содан кейін бейнежазбаларды қолданудың кеңеюімен сот әдебиеті А.Н. Трофимов, Ю.С. Гапонов, И.Д. Найдис, Н.Н. Лысовтың және т.б. жұмыстарымен толықтырылды.

Хаттың заманауи нұсқасындағы сараптама негіздерін А.И. Винбергтің "Хаттың сот-медициналық сараптамасы" (1940) және С.М. Потаповтың "Ғылыми қолжазба" мақаласы, кейіннен В.Ф. Орлова, П.М. Ланцман, С.И. Тихенко, Б.И. Пинхасови осы салада жемісті және шығармашылық зерттеулер жүргізді.

Құжаттарды техникалық-криминалистикалық зерттеу саласында белсенді іздестіру жүргізілді. 1949 жылы Мәскеу милиция басқармасының Ғылыми-техникалық бөлімі Н.В.Терзиев пен А.А. Эйсманнның "Құжаттарды криминалистік зерттеуге кіріспе" монографиясын шығарды.

Машинкамен, мөрлермен және мөртабандармен, полиграфиялық өнімдерді зерттеудің ғылыми негіздері мен әдістемелері әзірленді (З.Г.Самошина, Э.Б. Мельникова, С.Д. Павленко), сараптама жүргізу кезінде құжаттарды, оптикалық әдістерді (В.М. Николайчик), спектрдің көрінбейтін бөлігінің сәулелерін (Б.Р. Киричинский), жоғары жиілікті токтарды (А.Ф. Аубакиров) және басқа әдістерді қолдану.

Егер Б.И. Шевченко трасологияның негіздерін жасау үшін сәйкестендіру теориясының ережелерін қолданса, Б.М. Комаринец баллистика саласында да солай жасады. Оның "Атыс гильзалары бойынша қаруды криминалистикалық сәйкестендіру" (1955) және "Атыс қаруы бойынша атыс қаруын сәйкестендіру" (1961) еңбектері ең маңыздысы болды. Сол жылдары сот дәрігерлері В.Ф. Чернаковтың "Сот баллистикасының очерктері" және С.Д. Кустановичтің "Сот баллистикасы" (1953 және 1956) еңбектері жарық көрді.

Осы жылдары сыртқы келбетті сәйкестендіру проблемалары аз белсенді дамыды. 1954 жылы А.А. Гусев "Жеке тұлғаны сыртқы келбетіне қарай анықтау" кандидаттық диссертациясын қорғады; Мәскеудің НТО сарапшылары ауызша портрет бойынша нұсқаулық дайындады (Н.С. Троицкий және С. Юхвед, 1951) және осыған ұқсас оқу құралын 1952 жылы дайындаған. 1956 жылы Н.В.Терзиевтің студенттерге арналған "Сыртқы келбет белгілері бойынша тұлғаны криминалистикалық сәйкестендіру" құралы жарық көрді. Он жарым жылдан кейін В.А. Снетков бұл мәселені түбегейлі шешті, ол тек габитологияның негіздерін ғана емес, сонымен қатар синтетикалық портреттерді қалыптастырудың бірқатар техникалық құралдарын жасады.

Сот-медициналық тіркеу саласы одан да аз дамыды. 1941 жылғы соғыстан бірнеше күн бұрын канди-Даттық диссертациялар қорғалды: Мәскеуде А.И.Князев "Қылмыстық тіркеу" және Харьковта Д.П. Рассейкин "Қылмыскерлерді КСРО-да тіркеу". 70-жылдардың ортасына дейін бұл салада елеулі зерттеулер жүргізілген жоқ.

Тергеудің нұсқасы мен жоспарлау туралы ілім 50-ші жылдардың ортасынан бастап белсенді түрде дами бастады, дегенмен тергеу нұсқасының алғашқы анықтамасын Б.М. Шавер 1940 жылы ұсынған. Заң мектептеріне арналған оқулықта. Зерттеу нәтижелері А.Н. Васильевтің "Тергеу тактикасының негіздері" (1960) докторлық диссертациясында өзінің толық көрінісін тапты.

Барлық тергеу әрекеттерінің тактикасын белсенді дамыту жүргізілді. Бірқатар іргелі құралдар жарық көрді, мысалы, А.И. Винбергтің басшылығымен ПМ БМ криминалистика кафедрасының авторлар ұжымы жазған "Тергеу тексеруі" (1957), КСРО прокуратурасының ғылыми-зерттеу институты қызметкерлері ұжымының "оқиға орнын тексеру" (1960), В.И. Поповтың "Оқиға орнын тексеру" (1966). 1947 жылы И.Н. Якимов "Следственный осмотр" атты докторлық диссертациясын қорғады. Осы тақырыптағы екінші докторлық диссертацияны тек 1991 жылы қазақстандық ғалым Л.В. Веницкий қорғағанын атап өту қызық емес.

Тергеу экспериментінің тактикасы саласындағы алғашқы жұмыстар П.И. Тарасов-Родионовтың қаламына тиесілі болды. Соғыстан кейін, 50-ші жылдары, олар Л.Е. Ароккердің (1951), Н.И. Гуковскаяның (1958) кандидаттық диссертациясының тақырыбы болды; олар Р.С. Белкиннің (1959, 1961) еңбектерінде қарастырылды.

Жауап алу тактикасы мен оның түрлері белсенді түрде дамыды. Г.И. Кочаров, П.П. Цветаев, А.Я. Гинзбургтің жұмыстары тану үшін ұсыну тактикасы саласында; іздеу тактикасы - Е.М. Лифшиц (1954) және А.Р. Ратинов (1961).

Криминалистер психология ережелерін тергеуде қолдану мәселелерін қарқынды талдауға негіз салды, бұл сот психологиясының "жандануына" (көп жылдық үзілістен кейін) түрткі болды (А.Р. Ратинов, А.В. Дулов, В.Л. Васильев және т. б.).

Осы кезеңдегі негізгі бағыт қылмыстың жекелеген түрлерін тергеудің жеке әдістерін әзірлеу болды. Ол екі аспект бойынша жүргізілді; диссертациялық зерттеулер және тергеушілерге арналған әдістемелік құралдарды дайындау.

60-жылдардың ортасынан бастап, жалпы теориялық мәселелерді зерттеу криминалистикадағы басым бағытқа ие болды. Жеке сот-медициналық теорияларды біріктіретін ғылымның жалпы теориясын қалыптастырудың эмпирикалық және теориялық алғышарттары криминалистика пәнін анықтайтын ғылымның уақыты мен жетістіктерінің талаптарына негізделген жаңа жолмен пайда болды.

Алғаш рет криминалистиканың жалпы теориясының тұжырымдамасы мен құрылымын Р.С. Белкин "Лениндік рефлексия теориясы және кеңестік криминалистиканың әдіснамалық мәселелері" (1970), содан кейін ол үш томдық "Кеңестік криминалистика курсы" (1977-1979), басқа жұмыстарда жасаған.

"Жалпы криминалистика теориясы" термині ғылыми қолданысқа енді, ал бұл теорияны біріктіру ғылым жүйесіндегі бірінші бөлімді құрады. Кейіннен жалпы теорияның мазмұны мен құрылымына түзетулер енгізілді А.А. Эйсман, Н.А. Селиванов және басқа да ғалымдар, бірақ бұл олардың шығармаларында тұтас түрде ұсынылған жоқ.

Криминалистика дамуының қазіргі кезеңі, жалпы теория мәселелерін дамытумен қатар, ғылымның басқа бөлімдерінің жалпы теориялық мәселелерін терең зерттеумен сипатталады.

Криминалистикалық техника саласында техникалық-криминалистикалық құралдар мен дәлелдемелермен жұмыс істеу әдістерінің талдауы мен сипаттамасы, сот ісін жүргізуде арнайы танымдарды пайдалану, сот сараптамасы проблемалары қамтылған жұмыстар пайда болды. Сот сараптамасы теориясының негізінде сот сараптамасының жалпы теориясы қалыптаса бастады.

Криминалистік тактика саласында ғалымдардың назары тергеу әрекеттері мен жағдайларының проблемаларына (А.Я. Гинзбург, И.Ф. Герасимов, Л.Я. Драпкин, О.Я. Байов, В.К. Гавло, В.И. Шиканов және т. б.), тактикалық комбинацияларға (операцияларға) және басқа криминалистік кешендерге (А.В. Дулов) аударылды, тактикалық шешім және тактикалық тәуекел (С.И. Цветков, Р.С. Белкин, Ю.Ю. Осипов, Г.А. Зорин).

Криминалистік әдістеме саласында ғылымның осы бөлімінің тұжырымдамалық негіздері туралы ұсыныстар тұжырымдалды (А.Н. Колесниченко, И.Н. Легрин), тергеу процесінде айыпталушы және жәбірленушінің жеке басын зерттеу мәселелерін әзірлеу жалғасты (Ф.В. Глазырин, П.П. Цветков, В.В. Вандышев және т. б.).

Тактика мен әдістеме арасындағы түйісте тергеудің танымдық табиғаты, тергеудің ұйымдастырушылық негіздері және оның тиімділігі, тергеу әрекеттерінің жүйесі, құқық қолдану қызметінің әртүрлі салаларында осы қылмыстарды қолдану бойынша зерттеулер жүргізілді.

Осылайша, сот-медициналық сараптама дамуының үшінші кезеңінде пікірталастар нәтижесінде сот-медициналық ғылымға синтетикалық ғылым ретінде көзқарас қалыптасты және оның дамуы бүгінгі күнге дейін жалғасты.

Р.С. Белкин, жалпы ғылымның даму кезеңдеріне сүйене отырып, криминалистиканың ғылым ретінде дамуының келесі кезеңдерін анықтайды. Осылайша, ол 1960-1970 жылдары ғалымдардың әдіснаманы, логиканы және жалпы ғылым философиясын жетілдіруге деген қызығушылығының артуы осы жылдары қарқынды дамып келе жатқан криминалистикаға да әсер ете алмады. Ол былай деп жазады: "алдыңғы жылдардағы криминалистикалық зерттеулердің негізін құрайтын және криминалистикалық тақырыптың жалпы қабылданған, "дәстүрлі" анықтамасында қылмысқа қарсы күрес саласындағы әдістер, құралдар мен ұсыныстар туралы ғылым ретінде көрініс тапқан бастапқы парадигма ескірді және оны ауыстыру қажет болды. Криминалистика пәнінің бұрынғы анықтамасы, біріншіден, оның бірқатар аспектілерін, жаңа зерттеу объектілерін, ғылымның жаңа міндеттерін

көрсетпеді, екіншіден, ол жеке ғылым тақырыбы туралы қазіргі заманғы идеяларға сәйкес келмегендіктен, адамның объективті шындықты білім саласы ретінде көрсету формасы ретінде, және, сайып келгенде, ол сот-медицинаны тәуелсіз ғылым ретінде ұсынғандықтан да өзгерісті қажет етті., бұл декларацияға қарамастан, бірақ сот ісін жүргізу саласындағы басқа ғылымдардың қолданбалы қосымшаларының бір түрі, өйткені ол, тәуелсіздік".

Сол жылдары білімді математизациялау және формализациялау криминалистиканың дамуына айтарлықтай әсер етті, бұл оның теориялық дамуына және практикалық тиімділігін арттыруға жаңа мүмкіндіктер ашты. Бұл білім сот тактикасы мен әдістемесі мәселелерін шешуге айтарлықтай әсер етті.

Ғылымның тұтастай алғанда жүйелік талдауға, модельдеуге, криминалистикадағы құрылымдық-функционалдық әдіске көшуінің салдары модельдеу мәселелерін оның барлық бөлімдерінде зерттеуді күшейтті. 1977 жылы В.А. Жбанковтың қылмыстарды тергеудегі криминалистика мен практикалық іс-әрекеттегі жүйелік тәсіл принциптері туралы монографиясы, атап айтқанда, жеке қасиеттерін жүйелі талдау, оқиға болған жерді қарау кезінде анықталған мәліметтер және т.б. жарық көрді.

Р.С. Белкин атап өткендей, криминалистика үшін ғылым интеграциясы, күрделі ғылымдардың пайда болуы сияқты ғылыми-техникалық прогрестің салдары ерекше маңызды. Білімнің жаңа салаларының қиылысында сот психологиясы, тергеу логикасы және т.б. пайда болды, философияның интегративті рөлінің күшеюі, философиялық және философиялық емес білімнің жақындасуы байқалады.

Өткен ғасырдың 60-жылдарының ортасына қарай сот-медициналық сараптама мазмұнын қарапайым толықтыру - бұл өзін-өзі таусылған оның дамуының тұйық жолы екені белгілі болды. Криминалистика шынымен де заманауи ғылым деңгейіне жету үшін жаңа тәсілдер қажет болды. Бұл тәсілді іздеуге серпін философияда ғылым әдістері туралы өзгерген идеялар болды. Танымның барлық салалары үшін жалғыз шынайы ғылыми ретінде диалектикалық әдіс туралы догматикалық идеяны бұзатын ғылыми әдістердің иерархиясы туралы жаңа философиялық идеялар негізінде криминалистика әдістері мен осы ғылымның ережелерін қолдана отырып, практикалық іс-әрекет әдістері жүйесі дамыды.

Криминалистика үшін диалектикалық логикамен, ең алдымен философияның тұжырымдамалық категориясымен, криминалистиканың философиялық, теориялық және практикалық негізін құрайтын рефлексия ретінде байланысы басымдыққа ие.

1970-1980 жж. ғылыми парадигманың өзгеруімен сипатталады, бұл ғылыми әлеуетті арттырудан және практикалық тиімділікті арттырудан тұрады. Әрине, криминалистикадағы мұндай "Ақпараттық жарылыс" жарияланымдардың күрт өсуімен байқалады, бұл өз кезегінде, Р.С. Белкиннің пікірінше, олардағы ақпаратты пайдалануды едәуір қиындатты. Бұл

қиындықтар КСРО-ның ыдырауымен, Бүкілодақтық сот-ғылыми зерттеу орталықтарының жұмысын тоқтатумен және құқықтық ғылымдар саласындағы кез-келген библиографиялық жұмыстың іс жүзінде қысқаруымен күрделене түсті. Ғылыми байланыстарға айтарлықтай зиян келтірілді. Орталықтан қоректенбегендер бірқатар бұрынғы одақтас республикаларда сот-медициналық зерттеулерді жоққа шығарды. Жасанды түрде салынған тілдік кедергі криминалистер арасындағы байланысты едәуір әлсіретті.

Қазақстандағы криминалистиканың даму тарихы Ресейдегі криминалистиканың дамуымен тығыз байланысты. Өзінің қалыптасуының бастапқы кезеңінде ол полиция бағытына ие болды.

Қазіргі уақытта қалыптасқан криминалистика теориясы ұзақ эволюциялық жолдан өтті, ол сот-тергеу практикасының объективті қажеттіліктерімен ғана емес, сонымен қатар Қазақстанның сот жүйесін дамытудың нақты тарихи процесінің ерекшелігімен де айқындалды.

Оның қалыптасу ерекшелігін ескере отырып, қазақтардың әдеттегі құқығындағы билердің дәстүрлі Сотынан бастап, Ресейдің, содан кейін КСРО-ның сот-құқықтық жүйесінің кейіннен белсенді әсер етуі, және, ақырында, Қазақстан егемендік алғаннан кейін өз бетінше дамуы, Қазақстан Республикасындағы криминалистика дамуының ерекшеліктері туралы айтуға мүмкіндік береді.

ҚазКСР ҚПК тергеу әрекеттерін жүргізу кезінде фото-, киноға түсіру, дыбысжазбаны қолдануды, схемалар мен жоспарлар жасауды, көшірме бедерлер мен із бедерлерін жасауды тапсырды (ҚазКСР ҚПК 108-1, 125, 133, 244, 268, 276 баптар).

Алғаш рет заңнамалық деңгейде дәлелдемелерді жинау, зерттеу және бағалау мақсатында қолданылатын әртүрлі ғылыми-техникалық құралдарды жол берілетін деп тануға мүмкіндік беретін өлшемдер нақты тұжырымдалған (ҚР ҚПК 129-б.). Заңда тікелей көзделген ғылыми-техникалық құралдардың тізбесі кеңейтілді, оларға енді фото-, киноға түсіру, дыбыс жазу ғана емес, сонымен қатар ақпаратты түсіріп алудың неғұрлым заманауи құралы - бейне түсіру де жатқызылды, оны қолдану тәртібі ҚР ҚПК-нің 219-бабымен регламенттеледі.

Мұрағаттық құжаттарға сәйкес, 1906-1908 жылдары Санкт - Петербург пен Мәскеуден Қазақстан губернияларының полиция органдарына техникалық бөлімді ұйымдастыру бойынша түрлі циркулярлар мен ұсыныстар келіп түскен. Түрмелерде қылмыскерлерді Дактилоскопия және суретке түсіру жүргізілді, ал полицияда дактилоскопиялық бюролар құрылды. Бұл Қазақстанда криминалистика дамуының бастамасы ғана болды.

Кейіннен полиция органдарының бұйрықтарында көрсетілген "қызметкерлерді қылмыскерлерді тіркеу әдістерімен - антропометриямен, дактилоскопиямен және фотографиямен, сөздік портретпен таныстыру үшін шұғыл және қарқынды шаралар қабылдау".

Милицияның жеке құрамының, оның ішінде криминалистикалық мәселелер бойынша даярлығын арттыру мақсатында 1923 жылдың қаңтарында Орынбор қаласында милицияның жасағының Қазақ өлкелік мектебі құрылды. 1971 жылы КСРО ІІМ органдарының криминалистикалық мекемелерінің 50 жылдығына арналған баяндамасында ҚазКСР ІІМ ҒТО бастығының орынбасары, милиция полковнигі С.Қыдырбаев атап өткендей, Қазақстанның ішкі істер органдарында алғашқы ғылыми-техникалық аппаратты ұйымдастыру уақыты туралы мәселе әлі де ашық күйінде қалып отыр. Мұрағаттық құжаттар біздің республикамызда ҒТО құру 1923 жылға жатады деп жорамалдауға негіз береді.

1924 жылы мектеп әр түрлі қызметтердің алғашқы 28 маманын, оның ішінде 18 фотограф, дактилоскопист мамандарын шығарды, олар тергеушінің жұмысында практикалық қолдану желісі бойынша криминалистік білімнің алғашқы дистрибьюторы болды.

Одан әрі криминалистік қызмет түрлі себептер бойынша, оның ішінде тиісті қаржыландырудың немесе білікті мамандардың кетуінің болмауына байланысты нығайтылды немесе құлдырады.

Ғылыми-техникалық қызметті нығайту үшін 1926 жылғы шілдеде ҚазКСР Орталық тергеу бөлімшесінің бастығы Орынбор губерниялық Қылмыстық Іздестіру бөлімінің тіркеу-ізвестіру бюросының меңгерушісі В. Н.Сладков жіберілді, ол осы лауазымда 1936 жылға дейін жұмыс істеді, ақша қаражатын бөлуге қол жеткізді, Мәскеу қаласында арнайы аппаратураны, криминалистикалық зерттеулер жүргізуге арналған жабдықты, сондай-ақ оқиға болған орындарды білікті тексеріп-қарауды және басқа да тергеу әрекеттерін жүргізу үшін фотоаппараттар мен ізвестіру техникасын сатып алды. Сондай-ақ ол орталықта да, жергілікті жерлерде де жұмыс істеу үшін мамандарды іріктейді және оқытады. 1927 жылы ғылыми-техникалық бөлімде тергеушілер мен жедел қызметкерлер арасында сот-медициналық әдістер мен құралдарды жүргізетін алты жоғары білікті маман болды.

Осы кезеңде ғылыми-техникалық бөлімде қолжазба, дактилоскопиялық, трасологиялық, баллистикалық сараптамалар жүргізілді.

1936 жылы милицияның криминалистикалық қызметі Алматы медициналық институтының жаңадан құрылған Сот медицинасы кафедрасымен, сондай-ақ Алматы заң институтының кеңестік қылмыстық құқық және процесс кафедрасының криминалистикалық зертханасымен (1939 ж. - жетекшілері Д.Я. Мирский және т. б.) тығыз байланыста болды.

Ұлы Отан соғысы кезінде сот бөлімшелерінің жұмысы күрт өсті. Осы кезеңде қызметті тәжірибелі криминалист А.М. Овечкин басқарды.

1945 жылдың наурызынан 1948 жылдың тамызына дейін ғылыми-техникалық бөлімді НКВД Мәскеу мектебінің жас түлегі В.Я. Колдин басқарды. Осы кезеңде ол тергеушілер мен сарапшылар үшін заттай дәлелдемелердің кейбір түрлерін зерттеу және ауыр қылмыстар бойынша оқиғалар орындарын сандық тексеру бойынша бірқатар әдістемелік құралдар мен бағдарлар дайындады.

1957 жылдан 1971 жылға дейін ҚазКСР ІІМ криминалистік қызметін п.и. Бушуев басқарды. Бұл кезең орталықта да, кейбір ІІБ-де де (Қарағанды, Ақмола, Өскемен, Шымкент) алғашқы арнайы зертханалардың құрылуымен ерекшеленеді: орталықта медико-биологиялық (1957 ж. сәуір - Н.Шаяхметов); химиялық және физикалық (1959 ж. ақпан - ұйымдастырушылар: Т. Максимова, А.Семенов және олардың ізбасарлары: Л.Хворостенко, В. Малютин). Осы кезеңде әдістемелік жұмыс жандана түседі: бірқатар оқу құралдары мен монографиялар шығарылады - "Ауызша портрет" П.И. Бушуев. Микрообъектілердің кейбір түрлерін зерттеу бойынша; белгісіз мәйіттен өлімнен кейінгі маскәларды, мақерацияланған және мумияланған мәйіттерден папиллярлық өрнектердің іздерін алу әдістері әзірленіп, тергеу практикасына енгізілуде.

1971 жылдың қазанынан 1981 жылдың шілдесіне дейін ҚР ІІМ сараптау-криминалистикалық қызметін Ю.Е. Крюков басқарды. Осы кезеңде ғылыми-техникалық кіші бөлімдер іс жүзінде дамымады, ал кейбір зертханалар қысқартылды (ІІМ-дегі медициналық - биологиялық; автотехникалық - Шығыс Қазақстан облысы; физикалық-Целиноград және Қарағанды).

1982 жылғы қаңтардан 1994 жылғы желтоқсанға дейін республикадағы криминалистік қызметті заң ғылымдарының кандидаты Г.И. Поврезнюк (2005 жылдан бастап заң ғылымдарының докторы) басқарды. 1982 ж. ақпанда ҚазКСР ІІМ ҒТО базасында сараптамалық - криминалистикалық бөлім (ЭМБ) құрылды, оның үш бөлімшесі-криминалистикалық, арнайы және жедел-техникалық.

1983-84 жылдары жаңа зертханалар құрылды: өрт-техникалық, арнайы физика-изотоптық, фоноскопиялық және одорологиялық. Оларды жоғары білімді мамандар басқарды-В.Овчинников, С.Лугинин, С.Маусымбаев, К.Искакова. Барлық зертханалар заманауи жабдықтармен және аспаптармен жабдықталған, бұл заттай дәлелдемелерді жоғары ғылыми деңгейде зерттеуге мүмкіндік берді. Орталықта да, жергілікті жерлерде де зертханада сараптамалық жұмыс көлемі жыл сайын артып отырды. Осы жағдайды ескере отырып, ҚазКСР ІІМ басшылығы криминалистикалық қызметті нығайту туралы шешім қабылдады. 1992 жылы орталықта сараптамалық-криминалистикалық басқарма (ЭКУ), ал ІІБ мен КІБ - де тиісті бөлімдер, қалалық, аудандық органдардың 70%-ында сараптамалық-криминалистикалық бөлімшелер мен зертханалар құрылады. ҚР ІІМ ЭКУ - де жаңа бөлімдер мен зертханалар ұйымдастырылады-жару-техникалық, ботаникалық, медициналық-биологиялық қалпына келтірілуде, онда ғылыми дәрежесі бар мамандар жұмыс істейді (С.Азаренко, А.Трунова).

1984-1986 жылдары қылмыстардың алдын алу мен тергеуде жаңа криминалистикалық әдістер мен құралдарды қолданудың әртүрлі мәселелері бойынша ғылыми-практикалық конференциялар өткізіледі.

Өткен ғасырдың 90 - шы жылдары ҚР ІІМ ЭКУ-де дәстүрлі криминалистикалық сараптамалар-қолжазба, дактилоскопиялық, жеке басын

сәйкестендіру, баллистика, трасология зертханалары және заттай дәлелдемелерді физикалық әдістермен зерттеуді жүргізетін арнайы зертханалар жұмыс істейді: - тамақ өнімдерінің, лак-бояу жабындарының, қағаздың, желімнің, металдардың (қара, түсті, бағалы), гипстің, жанар-жағармай құралдарының, есірткі құралдарының және оқиға болған жерден алынатын немесе қылмыскер қылмыс объектілері немесе құралдары ретінде пайдалануы мүмкін басқа да заттардың іздері мен заттары. Көптеген облыс орталықтарында биологиялық зертханалар жұмыс істей бастады. Көлік құралдары авариясының жалпы көрінісін қалпына келтіруде таптырмайтын көмек көрсететін, өрт-техникалық - өрттің себебін нақты дәлдікпен анықтайтын автотехникалық зертханалар ашылды.

1991 жылы ҚР ІІМ ЭКУ-де ғылыми - зерттеу бөлімі, содан кейін сот сараптамасы және криминалистика мәселелері жөніндегі бөлім, ал ҚР ІІМ Алматы жоғары мектебі (қазіргі ІІМ академиясы) базасында сарапшы-криминалистерді даярлау жөніндегі арнайы кафедра құрылды. ЭКУ ғылыми-зерттеу бөлімі ҚР ІІМ ММУ-мен бірлесіп қылмысқа қарсы күресте криминалистикалық әдістер мен құралдарды қолдану бойынша ғылыми-практикалық мақалалардың арнайы жинағын ("Бюллетень") шығаруды ұйымдастырды.

1995 жылғы қазанда ҚР Президентінің Жарлығымен Мемлекеттік тергеу комитеті (ҚР МТК) құрылады, оның құрылымына ІІМ-ден орталықта да, сол сияқты жергілікті жерлерде де ЭКУ-нің барлық штаты беріледі. Ғылыми-зерттеу бөлімі таратылуда, орталықтағы және ІІБ-дағы көптеген зертханалар өз қызметін тоқтатуда, ал "Сот сараптамасы туралы" ҚР Заңының қабылдануымен (1997 ж.қараша) ІІМ-нен сот сараптамасын жүргізу функциясы ҚР Әділет министрлігінің жаңадан құрылған Сот сараптамасы орталығына және оның аумақтық органдарына беріледі.

Мемлекеттік тергеу комитетінің таратылуымен (1997 ж. сәуір) криминалистикалық қызмет ішкі істер органдарына қайтарылады, бірақ басқа атаумен-жедел-криминалистикалық басқарумен (ҰББ) өзге де функциялары мен міндеттері. Оған қылмыстарды ашу мен тергеуді криминалистік қамтамасыз ету жүктеледі.

Криминалист кадрларды дайындаған оқу орындарының ішінде мыналарды атап өткен жөн.

Өткен ғасырдың 60-жылдарының басында жаңа оқу орны ұйымдастырылды

- КСРО ІІМ жоғары мектебінің факультеті. Бір уақытта Алматы милиция орта мектебі жұмыс істеді.

1969 жылдың қарашасына дейін Алматыда КСРО ІІМ Жоғары Мектебі факультетінің күндізгі-сырттай бөлімі жұмыс істейді.

1991 ж. Алматыда ІІМ-нің екінші қазақстандық жоғары мектебінің ашылуымен сипатталады.

Криминалистика жетістіктерін тергеу органдарының практикасына кеңінен енгізу жөніндегі іс-шараларды 1937 жылдан бастап Қазақ КСР

прокуратурасы Қазақ КСР Министрлер Кеңесі заң комиссиясының Қазақ сот сараптамалары ғылыми-зерттеу институтының тәжірибелі прокурорларының, тергеушілерінің, ғылыми қызметкерлерінің, Қазақ мемлекеттік университеті Заң факультетінің кеңестік қылмыстық процесс және криминалистика кафедрасының оқытушыларының күшімен дәрістер оқу, семинарлар, сондай-ақ жаңа техниканы игеру бойынша практикалық сабақтар өткізу арқылы жүргізеді.

Ішкі істер органдарының криминалистикалық бөлімшелерін дамытумен қатар ҚазКСР Әділет министрлігінің криминалистикалық мекемелері және жоғары заң оқу орындарының тиісті кафедралары құрылып, дамытылды.

1937 ж. Алматы заң институтының қылмыстық құқық және процесс кафедрасының оқытушылары криминалистиканың жетістіктерін дәріс оқу, семинарлар өткізу және сот сараптамаларының кейбір түрлерін, негізінен қолжазба сараптамаларын орындау арқылы тергеу және сот практикасына енгізе бастады.

Өз қызметін 1939 жылғы тамыздан бастаған Қазақ КСР Әділет министрлігі Алматы мемлекеттік заң институты кеңестік қылмыстық құқық және процесс кафедрасының криминалистикалық зертханасы тергеу, прокурорлық және сот органдарының тапсырмасы бойынша доцент Д.Я. Мирский мен В.А. Хванның басшылығымен бір мезгілде криминалистикалық сараптамалар жүргізді.

1947 жылы Қазақ КСР Әділет министрлігі Алматы мемлекеттік заң институты жанынан тәуелсіз криминалистика және кеңестік қылмыстық процесс кафедрасының құрылуы және оған аспирантура арқылы криминалистика бойынша ғылыми кадрлар даярлауға рұқсат берілуі криминалистика рөлінің өсіп келе жатқанының айғағы болып табылады. Кафедра жанындағы аспирантураны табысты аяқтап, онда жемісті еңбек еткен: Қазақ мемлекеттік университетінің криминалистика кафедрасының меңгерушісі Ш.М. Мажитов, криминалистика кафедрасының доценті Н.А. Жангельдин.

Милиция мектебінің оқытушысы, ҚазМУ криминалистика кафедрасының аспиранты Ю.И. Ильченко "Оперативтік трасология" тақырыбында кандидаттық диссертация қорғады. Аспирант Г.Г. Доспулов сот психологиясы мәселелері бойынша кандидаттық диссертациямен табысты жұмыс істеді. Ізденушілер: В.А. Браун "оқиға орнына шығу" тақырыбында диссертация қорғады; А.Г. Лукьяненко мен А.И. Плотников қылмыстарды тергеу әдістемелеріне айтарлықтай үлес қосты. РСФСР МООП Жоғары мектебінің Алматы факультетінің криминалистика бойынша оқытушылары В.Е. Розенцвайг пен А.Я. Гинзбург қылмыстарды тергеудің тактикасы мен әдістемесі мәселелері бойынша диссертацияларын сәтті қорғады. Доцент В.И. Попов атындағы ҚазМУ криминалистика кафедрасында жұмыс істеді. С.М. Киров, криминалистикалық тактика мәселелері бойынша докторлық диссертация жазды және сәтті қорғады.

1948 жылы КСРО Әділет министрінің бұйрығымен оқу зертханасы болып қала беретін Алматы мемлекеттік заң институтының криминалистік ла-бораториясына Қазақстан, Қырғызстан, Тәжікстан және Алтай өлкесі сотының, прокуратурасының және тергеуінің тапсырмасы бойынша сараптамалар жүргізу міндеті ресми түрде жүктелді. 1951 жылға қарай сараптамаға материалдар түсімі күрт артты, осыған байланысты Қазақ КСР Әділет министрлігінің сараптама өндірісі үшін ғылыми-зерттеу криминалистік зертханасы құрылды, ол 1951 жылғы сәуірден бастап жұмыс істей бастады. Алдымен А.И. Прокопьев басқарған зертхана қызметкерлерінің аздығына (барлығы 6 сарапшы) және 1956 жылдан бастап Ш.М. Мажитоварға қарамастан, ол алты жыл бойы сот пен прокуратура қызметкерлеріне сараптама жүргізу, сондай - ақ кеңес беру, оқиға болған жерді тексеруге қатысу, тергеу эксперименті және т.б. сарапшылардың толыққанды шығармашылық жұмысы үшін ғылыми-әдістемелік базаны іс жүзінде қалыптастырған алғашқы директор болды.

Криминалистика ғылымын одан әрі дамыту және сараптама жүргізу, консультациялар беру, сот және тергеу іс-әрекеттерін жүргізуге қатысу, сондай-ақ тергеушілермен және судьялармен әдістемелік жұмыс жүргізу жолымен неғұрлым тиімді көмек көрсету қажеттігі 1957 жылғы сәуірден бастап жұмыс істей бастаған Қазақ КСР Әділет министрлігінің Алматы сот сараптамасы Ғылыми-зерттеу институтын құруды талап етті (Қазақстан Коммунистік партиясы Орталық Комитетінің және Қазақ КСР Министрлер Кеңесінің 1957 жылғы 1 ақпандағы № 42 Қаулысы).

Алматы сот сараптамасы Ғылыми-зерттеу институтының пайда болуы ғылыми бағыттың дамуының басталуын белгіледі және 1957 жылғы 1 сәуір күні Қазақстанда сот сараптамасы ғылымының туған күні болып табылады. Сот сараптамасы институтын құру заттай дәлелдемелерді кешенді зерттеу үшін ғана емес, сондай - ақ ғылыми-зерттеу жұмыстарын бірлесіп жүргізу үшін де криминалистердің, химиктердің, физиктердің, биологтардың күш-жігерін біріктіруге мүмкіндік берді.

Институт Қазақ мемлекеттік университеті Заң факультетінің криминалистика кафедрасымен бірге. С.М. Киров және бас сот-медициналық сараптама бюросы сол кезеңде сот сараптамасы және криминалистика мәселелері бойынша бес ғылыми конференция өткізді.

Қазақ КСР Министрлер Кеңесінің 1966 жылғы 8 қыркүйектегі қаулысымен Алматы ғылыми-зерттеу институты Қазақ сот сараптамалары ғылыми-зерттеу институты болып қайта құрылды, сол кезде оның құрамында сегіз бөлім бар: криминалистік, трасологиялық, химия-биологиялық, автотехникалық, тауартану, физикалық зерттеулер, Ақпарат және ғылыми қорыту бөлімі, сондай-ақ фототехникалық бөлім.

1969 жылдың басында қазақ сот сараптамалары ҒЗИ-да сот сараптамаларының мынадай түрлері жүргізіледі: қолжазба, трасологиялық, баллистикалық, химиялық, биологиялық, физикалық, автотехникалық, то-

вароведтік, полиграфиялық сараптамалар, құжаттардың техникалық сараптамалары, фотосуреттердің сараптамалары және т. б.

1973 жылғы 22 ақпанда Қазақ КСР Әділет Министрлігі, Қазақ КСР прокуратурасы, Қазақ КСР Ішкі Істер Министрлігі Қазақ сот сараптамалары ҒЗИ - ның облыстық және облысаралық филиалдарын ұйымдастыру туралы мәселені қарау туралы өтінішпен Қазақ КСР Министрлер кеңесіне кірді, алты облысаралық филиалды: Маңғышлақ-Гурьев, Ақтөбе-Орал, Шымкент-Қызылорда, Қарағанды-Жезқазған, Қостанай-Торғай, Солтүстік Қазақстан - Көкшетау және төрт облыстық филиалды құруды жоспарлады. - Өскемен, Семей, Павлодар және Жамбыл облыстары. Осылайша, қазақ сот сараптамалары ҒЗИ құрылымының өзгеруі басталды. Мысалы, Алматы қаласында орналасқан және 6 бөлімнен тұратын орталық аппараттан басқа, алдымен бес облыстық бөлім құрылды: Ақтөбе, Қарағанды, Өскемен, Целиноград, Шымкент. Кейін, Қазақ КСР Әділет министрі Б.Д. Жүсіповтің бұйрықтарымен қазақ ЭҒЗИ-дың Павлодар және Қызылорда бөлімдері құрылды, одан әрі облыстық бөлімдер ашылды: Маңғышлақ, Қостанай, Жамбыл, Талды - Қорған және одан басқа, Гурьев, Орал, Семей қалаларында жекелеген сараптамалық бөлімшелер ашылды. Аталған облыстық бөлімдерге бастапқы криминалистикалық, автотехникалық және бухгалтерлік сараптамалар өндірісі жүктелді, бұл ретте әрбір бөлімге тиісті аумақтық қызмет көрсету аймақтары бекітілді.

1989-1995 жылдар аралығында Қазақ ҰЗМИ-нің Мамандандырылған Кеңесінде 10 адам, оның ішінде Институттың бес қызметкері диссертация қорғады: Рехсон С.Н., Калимова А.С., Гуминиченко С.С., Құттықожанов Ж.Г., Шәкіров К.Н.

Қазақ сот сараптамалары ҒЗИ жұмыс істеген уақыттан бері жүргізілген ғылыми-зерттеу әзірлемелерінің нәтижелері бойынша институт қызметкерлері сараптама практикасында өз қолданысын тапқан және ТМД елдерінің көптеген СЭУ-де пайдаланылатын бірқатар бірегей авторлық әдістемелер құрды.

Қазақстанда сот сараптамасы бар:

1) Есірткі құралдарының, психотроптық заттар мен прекурсорлардың айналымын бақылауды құқықтық және ғылыми қамтамасыз ету проблемалары жөніндегі ұлттық зертхананы қамтиды.

2) Қазақстан Республикасының әкімшілік-аумақтық бөлінуіне сәйкес келетін сот сараптамасының аумақтық ғылыми-өндірістік зертханалары: орталық (Алматы), өңірлік - Нұр-Сұлтан (Нұр-Сұлтан қ.), Қарағанды (Қарағанды қ.), Ақтөбе (Ақтөбе қ.), Шығыс Қазақстан (Өскемен қ.), Оңтүстік Қазақстан (Шымкент қ.).

3) облыстық ғылыми-өндірістік зертханалар: Ақмола (Көкшетау қ.), Атырау (Атырау қ.), Жамбыл (Тараз қ.), Қызылорда (Қызылорда қ.), Қостанай (Қостанай қ.), Маңғыстау (Ақтау Қ.), Павлодар (Павлодар қ.), Солтүстік Қазақстан (Петропавл қ.).

4) тиісті ғылыми-өндірістік ла-бораториялардың аудандық бөлімшелері.

Қазақстан Республикасы ІІМ жүйесін және ҚР Әділет министрлігінің Сот сараптамасы орталығын одан әрі дамыту Қазақстан Республикасының сот ісін жүргізу тәжірибесінің талаптарымен айқындалады.

Қазақстанда криминалистиканың дамуына Р.С. Белкин елеулі үлес қосты. Р.С. Белкин республикамыз үшін ғылыми және педагогикалық кадрларды даярлауға көп көңіл бөліп, өзінің көптеген ізбасарлары бар ғылыми мектебін құрды.

Р.С. Белкиннің қазақстандық мектебінің тарихын қайта жаңғырта отырып, А.Я. Гинзбург оның бірнеше кезеңдерін шартты түрде бөліп көрсетеді.

Бірінші кезең - бұл өткен ХХ ғасырдың 60-жылдарының басы, Р.С. Белкин КСРО ІІМ желісі бойынша жаңа оқу орны-КСРО ІІМ Жоғары мектебінің факультетіне ұйымдастырушылық, әдістемелік және ғылыми көмек көрсету үшін Алматыға алғаш рет іссапарға жіберілді. Сонымен бірге ол Алматы орта милиция мектебінің жұмысымен және тергеу және жедел аппараттың жас қызметкерлерімен (В.Е.Розенцвайг, Д.Н. Назарбаев, А.Г. Лукьяненко, А.Я. Гинзбург және т. б.) танысады.

Сол кезеңде Р.С. Белкиннің қазақстандық криминалистердің аға буынымен - профессор В.И. Поповпен, доценттер Ш.Ж. Мажитовпен, В.А. Хванмен, А.М. Агушевичпен байланысы нығайды.

Екінші кезең Р.С. Белкин мен қазақстандық криминалистер арасындағы ғылыми байланыстардың кеңеюімен және нығаюымен сипатталады.

Үшінші кезең. 1969 жылдың қараша айында Қарағандыға көшірілген Алматы факультетінің негізінде КСРО ІІМ Қарағанды жоғары мектебі құрылды. Бұл Қазақстандағы ІІМ - нің бірінші жоғары мектебі болды. Оның орналасуын таңдау белгілі бір жағдайға байланысты болды, оның талдауы енді өзекті емес. КСРО ІІМ ЖОМ бастығы генерал-майор, профессор Б.С. Бейсенов жақсы ұйымдастырушы болды және жаңа жоғары оқу орнын тиісті кадрлармен жасақтаудың жігерлі шараларын қабылдады.

Жоғары мектептің қалыптасу кезеңі өте күрделі болды: қажетті кадрлардың жетіспеушілігі және материалдық-техникалық базаның толық болмауы. Р.С. Белкина Қарағанды жоғары мектебінің криминалистика кафедрасын құруға белсене қатысты.

Төртінші кезең 1991 жылы Алматыда ІІМ-нің екінші қазақстандық жоғары мектебінің ашылуымен байланысты.

1.2 Қазақстан Республикасында криминалистиканың қалыптасуы мен дамуының алғышарттары.

Ғылымның жүйелілігі және оны бекіту, қалыптастыру және білдіру құралдары ғылыми білімнің кез-келген саласының негізгі белгілері болып табылады. Кез-келген ғылымдағы жоғары деңгейдің құрылымы оның жүйесі

болып табылады. Сот сараптамасы да ерекшелік емес. Криминалистиканы ғылым ретінде дамыту үшін оның жүйесіндегі жұмыстар үлкен маңызға ие болды.

Жүйелі зерттеулер ғылыми білімнің даму тарихынан бастау алады. Ежелгі Грецияның Талес, Анаксимандер, Гераклит, Пифагор, Демокрит сияқты ойшылдарының философиялық көзқарастары бүкіл әлемнің құрылымы, ұйымдастырылуы және оның жеке құбылыстары туралы алғашқы ілімдердің бірі болды. Л.А. Петрушенко атап өткендей, ежелгі атомистика - бұл қазіргі заманғы жүйелер теориясының алғашқы маңызды шарты.

Кез-келген білім саласын ғылым ретінде қарастыруға болады, егер оның бірқатар ерекше белгілері болса, атап айтқанда:

1. Ғылым-жүйеленген, ұйымдастырылған білім.
2. Ғылыми білім үшін ғылыми тұжырымдар кез-келген ретпен емес, логикалық тұрғыдан ұйымдастырылған жүйе болуы үшін логикалық тұрғыдан қажетті байланыста болуы керек.
3. Ғылыми логикалық ұйымдастырылған жүйені білдіру құралы-жасанды тілдің ерекше формасы.
4. Ғылым білім ретінде практика критерийімен анықталатын және тексерілетін теориялар жүйесі немесе жүйесі болып табылады.
5. Теория жүйесі бола отырып, ғылым қазіргі кездегі көптеген құбылыстар мен байланыстарды түсіндіріп, болашақта даму барысын болжай алады.

Көріп отырғаныңыздай, ғылымның жүйелілігі және оны бекіту, қалыптастыру және білдіру құралдары ғылыми білімнің кез-келген саласында негізгі белгілер болып табылады. Сот сараптамасы да ерекшелік емес.

А.Ю. Головиннің пікірінше, кез-келген жүйелік білім келесідей сипатталады:

- элементтердің ішкі ұйымдастырылған жиынтығын білдіреді;
- қоршаған ортаға және басқа жүйелерге қатысты біртұтас ретінде әрекет етеді;
- жүйенің жеке элементтеріне тән емес қасиеттерге ие;
- белгілі бір құрылымға ие;
- иерархиялық.

Өткен ғасырдың 20-жылдарының ортасында И.Н. Якимов криминалистика екі бөліктен тұрады - қылмыстық техника мен тактика. Рас, соңғысының құрамында ол "мазмұны жағынан кейінірек криминалистикалық тактиканы еске түсіретін жалпы бөлімді және негізінен криминалистикалық әдіс туралы қазіргі идеяларға сәйкес келетін арнайы бөлімді (ғылыми тергеу әдісі) ажыратады".

Кейінірек И.Н. Якимов өзінің "Алдын-ала тергеудің практикалық нұсқаулық" атты жұмысында үш бөлімнен тұратын криминалистика құрылымын ұсынды: қылмыстық техниканы, оның ішінде қылмыскерді тіркеу әдістерін (сигналдық фотосурет, ауызша портрет, саусақ ізі және

жазбаша тіркеу), қылмыстық тактика - бұл тексерулер мен іздеулер туралы және "қылмыстарды тергеуге қылмыстық техника мен тактиканың ғылыми әдістерін қолдану" деп аталатын бөлім. Үшінші бөлімде - "қылмыс іздерін табудың және бекітудің техникалық әдістері" адам іздерін және өзге де іздерді (жануарларды, дөңгелектерді, бұзу құралдарын, қаруды, қолдан жасау мен жалғандықты, өртеу кезінде жанғыш заттар мен тұтандырғыш аспаптарды) табу, тіркеу, алу және зерттеу туралы деректер келтірілді, сондай-ақ қылмыс іздері бар заттарды сақтау бойынша ұсыныстар берілді.

Қылмыстық тактика төрт бөлімге бөлінді: қылмыскер, қылмыскерлермен күресу құралдары, қылмыскерді қудалау және қылмыскерлерді іздеуге иттерді қолдану. Шын мәнінде, автор анықтау органдарының жедел-іздігіне қызметін қылмыстық тактика деп атады.

Үшінші бөлім екі бөлімге бөлінді: жанама дәлелдемелер (дәлелдемелер) бойынша тергеудің Жалпы әдісі және жеке қылмыстарды тергеудің Жалпы әдісін қолдану. Екінші бөлімде жеке адамға қарсы қылмыстарды, мүліктік қылмыстарды және қоғамға қарсы қылмыстарды (жалған ақша, жалғандық) тергеуге арналған нұсқаулық бар. Кітапқа қылмысты тергеу схемасы қосылды.

Біраз уақыттан кейін И.Н. Якимов қылмыстық тактиканың мазмұнын: жалпы - қазіргі заманғы қылмыскер, ол жасаған қылмыстар және оларға қарсы күрес; - қылмыстық іздестіру қызметкері және оның қылмыскерлер мен қылмыстарға қарсы күрес жөніндегі қызметі; - тергеу-іздігіне әрекеттерінің тактикасы және ерекше бөліктері - "ғылыми тергеу" (қылмыстарды тергеудің ғылыми әдісі); және - "жеке қылмыстарды тергеу".

И.Н. Якимов отандық криминалистердің алғашқысы қылмыстың алдын алу және жолын кесу проблемасына жүгініп, оны жедел-іздігіне және криминалистік аспектілерде шешуге тырысты деп айтуға болады. Жауап алу психологиясының негіздері туралы да айтуға болады. Қарастырылып отырған кітап шыққанға дейін ол арнайы практикалық жауап алу нұсқаулығын шығарды, оның материалы осы тарауда қолданылды.

1929 жылы В.И. Громов полиция және қылмыстық іздестіру органдарына арналған нұсқаулықты жариялады, оны "қылмыстарды тергеу әдісі" деп атады. В.И. Громов "Қылмыстарды тергеу әдістемесі" терминін енгізді, содан кейін "жеке әдістеме" термині қолданыла бастады. Рас, сол жұмыста ол көбінесе әдіснаманы әдіснамамен араластырып, осы ұғымдарды балама ретінде қолданды, бірақ істің мәні өзгерген жоқ: ол Әдістемелік ұсыныстар туралы дәл жазды.

Ғылымға жаңа терминді енгізе отырып, В.И. Громов сот-медицина жүйесін өзгертуді ұсынбады. Алайда, оның жариялануы дәл осы салдарға алып келді, ал 1935 жылғы оқулықта. тергеу әдісі сот-медициналық сараптаманың тәуелсіз бөлімі деп аталды, оның жүйесі үш мүшеге айналды. Бұл жүйе заң университеттеріне арналған криминалистика оқулығының екінші бөлімінде (1936 ж.) арнайы тергеу әдістемесіне арналған.

1935/36 және 1938/39 жылдары заң университеттері үшін криминология бойынша алғашқы отандық оқулықтар жарық көрді, оларды дайындауға сол кездегі барлық жетекші криминалистер қатысты: С.М.Потапов, И.Н. Якимов, В.И. Громов, С.А. Голунский, А.И. Винберг, Б.М. Шавер, Е.У. Зицер және басқалар.

1935/1936 жылдары құқықтық жоғары оқу орындарының тыңдаушыларына арналған криминалистика бойынша алғашқы оқулық екі кітапта-Криминалистикада жарияланды. К. 1. Қылмыстарды тергеу техникасы мен тактикасы (1935) және Криминалистика. К.2. Қылмыстың жекелеген түрлерін тергеу әдістемесі (1936 ж.).

1-кітапта "Қылмыскерлерді тіркеу және анықтау" бөлімінің авторлары - И.Н. Якимов пен Н.А.Бобров - тіркеу жүйелерін жіктеудің негізі қылмыс құрамының элементтері: Тақырып, объект және қылмыстық әрекет екенін атап өтті. Сондықтан олар бұл жүйелерді үш негізгі топқа бөлді. Біріншісіне дактилоскопия, ауызша портрет және сигналдық фотосурет, сондай - ақ "тіркеудің аз қолданылатын түрлері" кірді: Ерекше белгілер, алақанның іздері, сотталушылардың, жаңадан қылмыстық жауапкершілікке тартылғандардың, іздестірілгендердің, жазасын өтеушілердің және күштеп әкелінгендердің тегі бойынша есебі, лақап аттар мен лақап аттарды тіркеу. Екінші топқа "жұптасқан" жүйелер - Қылмыстық жолмен алынған заттар және жәбірленушілердің, танылмаған мәйіттердің және хабар-ошарсыз кеткен адамдардың алфавиттік есебі кірді. Үшінші топ жүйелерінің қатарына қылмыстарды олардың тегі, жасау тәсілдері мен әдістері, қолжазбасы бойынша тіркеу кірді.

Бұл жіктеу мінсіз болмаса да, бұл, әрине, тіркеу жүйесінің реттілігіне сәйкес келеді.

1938 жылғы криминалистика оқулығында, А.Я. Вышинскийдің редакциясымен және сол кездегі криминалистика бағдарламаларында курс жүйесі қылмыстық техникаға, қылмыстық тактикаға және жеке әдістемеге бөлінді. С.П. Митричевтің пікірінше, бұл негізінен криминалистиканың үш негізгі бөлімге дұрыс бөлінуі болды. Алайда, бұл бөлудің кемшілігі, оның пікірінше, техника мен тактика мәселелері жасанды түрде бір-бірінен оқшауланған екі бөлімге бөлінді, өйткені сот-медициналық ғылым курсының жүйесін құру сот-тергеу органдарының практикалық жұмысымен байланысты болуы керек, онда сот-медициналық сараптама өзінің практикалық анықтамасын табады. Тергеу органдарының тәжірибесіндегі сот техникасы мен тергеу тактикасы бір-бірін толықтырады және тергеу әрекеттерінің бірлігімен байланысты. Бұл оқулықта алғаш рет сот әдебиетінде "іздер туралы ілім" термині қолданылды, оның авторы И.Н. Якимов болды.

Бұл оқулықтың үшінші бөлімін С.М. Потапов жазды. Бұл бөлімде ол алдымен қолжазба ұғымын анықтады, қолжазбаның жалпы белгілері мен оның сипаттамаларына толық сипаттама берді. "Тергеудің типтік схемасы" бөлімінде С.А. Голунскийге барлық қылмыстарды үш топқа бөлуге

карамастан, әр нақты жағдайда тергеу әрекеттерін бастаған дұрыс деген анықтама берілді:

- материалдық іздер қалдырады; - тікелей материалдық іздер қалдырмайды; және-қылмыстың аралық түрлері толығымен дәл және жеткілікті болмады.

С.А. Голунский алғаш рет "нұсқа" терминін қолданды, оның логикалық сипатын ашпады, тек нұсқалар тергеу жоспарының негізінде екенін және іс бойынша жұмыстың екінші кезеңінде-алғашқы тергеу әрекеттерін жүргізгеннен кейін ұсынылатындығын көрсетумен шектелді.

Р.С. Белкин атап өткендей: "1938 жылғы оқулықтың екінші кітабын бағалауға екі жақты қарау керек. Оның жариялану фактісі сөзсіз оң, өйткені соның арқасында оқулық сот ғылымының барлық бөлімдерін қамтыды. Алайда, ұсынылған материалдың ғылыми және әдістемелік деңгейлері сол кезде де төмен болды. Бірақ бұл жұмыстың бағасын мүлдем төмендетпейді: бұл университеттің криминалистика бойынша алғашқы оқулығы ғана емес, бұл кеңестік криминалистика бойынша алғашқы оқулық болды, ол оның дамуының алғашқы кезеңінің - пайда болу және қалыптасу кезеңінің аяқталғанын көрсетті".

Б.М. Шавердің "Жеке техниканың негізгі принциптері туралы" және "Кеңестік криминалистиканың пәні мен әдісі" мақалалары, сондай-ақ С.М. Потаповтың "Криминалистикалық сәйкестендіру принциптері" мақаласы криминалистика теориясын қалыптастыруда үлкен маңызға ие болды. осы маңызды сот теориясының қалыптасуы. Осы жылдары криминалистиканың табиғаты туралы мәселе арнайы қарастырылмады; ғылымның үшмүшелік жүйесі қабылданды: техника, тактика және әдістеме, ал Б.М. Шавердің ғылым тақырыбы туралы мақаласы жарияланғаннан кейін — жалпы және ерекше бөліктерден тұратын екімүшелік.

50-ші жылдардың соңына дейін.криминалистер А.И. Винберг пен Б.М. Шавердің ғылым жүйесіне деген көзқарасын ұстанды, оны басқа құқықтық ғылымдардың мысалына сәйкес екіге бөлді: жалпы және ерекше. Жалпы бөлімге тергеу тактикасы және сот дәлелдерін анықтау, жинау, бекіту және зерттеу техникасына қатысты барлық мәселелер кіреді. Ерекше бөлім қылмыстың жекелеген түрлерін тергеу әдістемесінен тұрды. Онда барлық тергеу тактикасы, сондай-ақ сот техникасы практикалық қолдануды тапты.

1955 жылы А.И. Винберг криминалистика жүйесі келесі бөлімдерді қамтуы керек деген пікір білдірді:

- бұл ғылымға кіріспе, онда ғылымның пәні, әдісі және жүйесі туралы айту керек. Автордың пікірінше, бұл бөлімге криминалистиканың даму тарихы, сот техникасының негізгі принциптері мен тұжырымдамалары, сот тактикасы және қылмыстың жекелеген түрлерін тергеу әдістемесінің негіздері, заттай дәлелдемелерді зерттеу негіздері кіруі керек;

- криминалистикалық сәйкестендіру туралы ілім түрінде өзінің теориялық бөлігі бар криминалистикалық техника;

- өзінің өзегі тергеу нұсқасы туралы ілімге ие және әртүрлі тергеу және іздестіру әрекеттерін жүргізу кезінде техника мен тактиканы қолдануды баяндайтын криминалистік тактика;

- қылмыстың жекелеген түрлерін жоспарлау мен тергеу әдістемесінің жалпы мәселелерін қамтитын тергеу әдістемесі.

Алайда, жоғарғы қолды ғылымның дәстүрлі жүйесі қабылдады және 1958 жылы С.П. Митричевтің басшылығымен Бүкілодақтық заң институтының криминалистика кафедрасының ұжымы дайындаған оқу құралы тағы үш компонент туралы айтады: сот техникасы, тергеу тактикасы және жеке әдістеме.

Сонымен қатар, А.И. Винбергтің (1949 ж.) пікірінше, криминалистиканың негізгі бөлімдерінің бірі трасологиялық және сот-баллистикалық сараптамаларды, графикалық сәйкестендіруді, құжаттардың техникалық сараптамасын, заттай дәлелдемелерді химиялық криминалистикалық және физикалық-техникалық зерттеулерді және т. б. қамтитын криминалистикалық сараптама болуы керек.

А.И. Винбергтің "Криминалистика. Бөлім 1. Ғылымға кіріспе" (1962) криминалистика курсының жүйесі келесі бөлімдерден тұратын ұсынылды:

А) Кеңестік криминалистика ғылымының жалпы теориялық ережелері баяндалған Ғылымға кіріспе, яғни-оның пәні, міндеттері, әдісі, криминалистиканың шектес ғылымдармен және оқу пәндерімен арақатынасы (қылмыстық құқық, қылмыстық процесс, әкімшілік құқық, сот медицинасы, сот химиясы, жедел жұмыс), криминалистикалық сәйкестендіру теориясы; криминалистика тарихы; қылмыстарды болдырмауға және ашуға кеңес жұртшылығының қатысу нысандары.

Б) Сот дәлелдемелерін жинау және зерттеу, яғни оларды табу, сақтау, алу, бекіту және зерттеу бойынша ғылыми-техникалық әдістер мен құралдар ұсынылған сот техникасы. Бұл бөлімнің мазмұны сот фотосы, тергеулер, саусақ іздері, сот баллистикасы, құжаттарды сот сараптамасы, қылмыстық тіркеу, сыртқы белгілері бойынша сәйкестендіру сияқты криминалистика салалары болып табылады.

В) Криминалистикалық тактика, онда тергеу тексерісі, тергеу эксперименті, тінту, жауап алу, тану кезінде дәлелдемелерді жинау және зерттеу бойынша тактикалық әдістер қарастырылады. Тергеуді жоспарлау, нұсқалар, сараптамалық сараптаманы ұйымдастыру және жүргізу сот тактикасының мазмұнына да қатысты.

Г) Қылмыстың жекелеген түрлерін тергеу әдістемесі. Мұнда қылмыстарды тергеу әдістемесінің негізгі ережелері, содан кейін қылмыстың жекелеген түрлерін (ұрлық, ұрлық, кісі өлтіру, қарақшылық шабуыл, өртеу, алыпсатарлық, парақорлық және т. б.) тергеу әдістері келтірілген.

Криминалистика бойынша қолданыстағы бағдарламаға сәйкес қылмыстың алдын алу мәселелері курстың барлық төрт бөлімінде баяндалады. Алдын алудың жалпы мәселелері курстың бірінші бөлімінде, яғни ғылымға кіріспеде, ал алдын - алудың арнайы мәселелері, сәйкесінше,

сот-медицина курсының басқа бөлімдерінде оның нақты тақырыптарына қатысты зерттеледі. Криминалистика курсының жүйесі бойынша енгізілген ұсыныстардың өз кемшіліктері болды және оның себебі криминалистиканың даму кезеңінде оның пәні, нақты объектілері, міндеттері, криминалистиканың құқықтық және құқықтық емес сипаттағы басқа ғылымдармен өзара байланысы әлі нақты анықталған жоқ, оның принциптері, әдістердің жіктелімі берілмеген, яғни осы кезеңде криминалистика әдіснамасы ғылым ретінде әзірленбеген.

Эмпирикалық материалдарды жинақтау кезеңінде біз сот-медицина теориясының дамуының келесі кезеңіне жататын жұмыстардың құбылысы-жеке сот - медициналық теориялардың немесе ілімдердің дамуы туралы айтуға болады. Бұл С.М. Потапов, В.И. Громовтың бірқатар ғылыми еңбектері.

Эмпирикалық материалдың жинақталу кезеңінің маңыздылығын және сот ғылымының қалыптасуындағы алғашқы отандық сот ғалымдарының рөлін бағалай отырып, біздің ойымызша, келесі ережелерге сүйену керек.

Ғалымдардың криминалистиканың теориялық, әдіснамалық, ғылыми аспектілерін әзірлеуі "Криминалистикаға кіріспе" деп аталатын тағы бір бөлімнің құрылуына әкелді. 30-шы жылдардың соңында ұсынылған бұл ғылымның жалпы және ерекше бөліктерге бөлінуін көптеген криминалистер қабылдамады, соғыстан кейінгі жылдардағы оқулықтарда мұндай бөліну болған жоқ.

А.И. Винберг криминалистикадағы жүйелік тәсілді заманауи негіздеу саласындағы ізашар болып саналады, ол 1969 жылы "Криминалистика тақырыбын анықтауда жүйелік (құрылымдық) талдау әдісі және оның бөлімдерінің арақатынасы туралы" мақаласын жариялады. Бұл жұмыс криминалистік ғылыми білімнің мүмкіндіктерін едәуір кеңейтуден тұратын жүйелік тәсілдің маңызды әдіснамалық мәні болды.

Криминалистика бойынша кейінірек жинақталған маңызды теориялық материал көптеген авторларға (И.Ф. Пантелеев, Н.А. Селиванов, В.А. Образцов, А.Р. Шляхов және т.б.) криминалистиканың ішкі құрылымы (жүйесі) төрт нақты саланы (ішкі жүйелерді) қамтиды: криминалистика әдістемесі, криминалистикалық техника, тергеу тактикасы және қылмыстың жекелеген түрлерін (топтарын) тергеу әдістемесі.

Бұл жағдай көптеген авторлар жалғастыруда негізге бөлу криминалистика төрт айтылған бөлігін көрсетеді, ол жалпы алғанда, объективті жағдайын көрсетеді және құрылымы криминалистикалық ғылым. Алайда, бұл криминалистика жүйесі дамыған сайын оны жақсарту мүмкін емес дегенді білдірмейді.

Сонымен қатар, криминалистика әдіснамасы оның әдістері туралы ілімді ғана емес, сонымен бірге теорияны, тұжырымдамалық аппаратты және ғылымның осы саласының тарихи аспектідегі даму мәселелерін (танымның тарихи әдісі) түсінді. Жоғарыда аталған авторлар атап өткендей, криминалистика әдіснамасының негізі марксистік-диалектикалық әдіс болып

табылады. Олар криминалистика әдіснамасына, атап айтқанда, оның тақырыбы мен ішкі құрылымының ғылыми тұжырымдамасын, сот сараптамасының ғылыми білім жүйесіндегі орнын және оның басқа байланысты ғылымдармен байланысын жатқызды. Әдіснаманың маңызды құрамдас бөлігі криминалистиканың жалпы ғылыми және арнайы әдістері туралы ілім, криминалистикалық сәйкестендіру теориясы және криминалистикалық нұсқалар туралы ілім, сондай-ақ қылмыстарды ашу кезінде тергеушінің, жедел-ізвестіру органдары мен жұртшылықтың өзара іс-қимыл теориясы болып табылады.

Сот техникасы екі мағынада түсінілді. Біріншіден, сот-медициналық техника ұжымдық ұғым болып табылады және қылмыстарды ашу үшін қолданылатын табиғи-ғылыми әдістер мен техникалық құралдардың үйлесімділігін білдіреді. Екіншіден, бұл термин қылмыстарды ашуда табиғи-ғылыми әдістер мен техникалық құралдарды қолдану туралы ғылыми ережелер мен ұсыныстарды қамтитын криминалистика саласын (ішкі жүйені) білдіреді.

Д.Я. Мирский "Криминалистикалық техника" бөлімінің мазмұны екі аспектіні көрсетеді:

а) оқиға болған жерді және басқа тергеу әрекеттерін қарау кезінде ғылыми-техникалық құралдарды қолдану және

б) сот-сараптама мекемелеріндегі сол объектілерді сараптамалық зерттеудің негізгі ережелері.

Бұл салаға криминалистикалық техника негіздері, сот фотосуреті, трасология, сот баллистикасы, құжаттарды техникалық-криминалистикалық зерттеу, хатты криминалистикалық зерттеу, адамды сыртқы келбеті бойынша сәйкестендіру және қылмыстық тіркеу кірді. Қылмыспен күресте антропология, анатомия, антропометрия, адамның қолдары мен аяқтарының тері морфологиясы деректерін және басқа да ғылыми деректерді қолдану тәжірибесін ғылыми жалпылау "ауызша портрет", дактилоскопия, қылмыстық тіркеу әдістемесін тудырды. Егер бұрын трасологияда қол іздері туралы ілімге сүйене отырып, криминалистік техникаға тек қол мен аяқтың іздерін зерттеу кірсе, онда дамудың осы кезеңінде оған көлік құралдарының іздерін, бұзу іздерін, құралдарды және сыртқы құрылымның салыстырмалы түрде тұрақты формасы бар басқа заттарды зерттеу кірді. Трасология әдістері атыс оқтары, жеңдер, баспа мәтіндері сияқты нысандарды зерттеуде де қолданыла бастады.

Сала (немесе ішкі жүйе) тергеу тактикасы тергеу мақсатына жетудің тактикалық құралдары мен әдістерінің жиынтығы ретінде анықталды-қылмыстық істің мән - жайларын жан-жақты, толық және объективті зерттеу, объективті шындықты анықтау, сондай-ақ тергеуді ұйымдастыру және жоспарлау туралы жалпы тактикалық ұсыныстар. Қылмыстарды тергеуді ұйымдастыру мен жоспарлаудың жалпы мәселелерімен қатар тергеу тактикасына тексеру, тінту, жауап алу және қылмыстық іс жүргізу заңнамасында көзделген басқа тергеу әрекеттерін жүргізуге дайындық және

оларды орындаудың тактикалық әдістері туралы ұсыныстар енгізілді. Тергеу тактикасы тек тергеу және алдын - ала тергеу тактикасы ғана емес, сонымен қатар сот тергеуінің тактикасы екендігі атап өтілді.

Жоғарыда аталған авторлардың пікірінше, криминалистика саласы (кіші жүйесі) ретінде қылмыстардың жекелеген түрлерін (топтарын) тергеу әдістемесі қылмыстық іс жүргізу қызметі нысанында жүзеге асырылатын қылмыстардың нақты түрлерін (топтарын) ашу туралы заңға негізделген криминалистік ұсынымдарды қамтиды. Ол қылмыстың жекелеген түрлерін (топтарын) тергеудің әдістемелік ерекшеліктерін қамтитын "жеке әдістемелер" жүйесін қамтиды. Бұл әр қылмыстық істің нақты ерекшеліктерін ескере отырып, қылмыстарды тергеу кезінде қолданылатын жалпы ғылыми ұсыныстарға қатысты. "Жеке әдістемелер" жіктелімі сол кезде қабылданған қылмыстық құқықтағы қылмыстардың саралануына негізделді және мемлекеттік қылмыстардың жекелеген түрлерін, Социалистік меншікке қарсы, адамның өміріне, денсаулығына, бостандығы мен қадір-қасиетіне қарсы қылмыстарды, шаруашылық және лауазымдық қылмыстарды және т. б. тергеу әдістемесін қамтиды.

Д.Я. Мирский, криминалистиканы екіге бөлген жөн: жалпы, маман мен сарапшы мамандығына тең (бұл ғылым мен сот техникасының теориялық негіздеріне ғана емес, сонымен қатар тактикаға да қатысты, өйткені сарапшы көбінесе тексерулерге және басқа да тергеу әрекеттеріне қатысуы керек) және жалпы бөліктің ережелеріне негізделген және екі бөлімнен тұратын арнайы (арнайы) бөлікке.: тергеуге жататын (қылмыстың жекелеген түрлерін тергеу әдістемесі) және криминалистикалық сараптама (әртүрлі объектілерді криминалистикалық зерттеу әдістемесі). Ғылыми әдебиеттерде атап өтілгендей, жүйелі зерттеулерді дамытудың қазіргі деңгейінде әрбір жеке ғылым, табиғи немесе техникалық, сондай-ақ гуманитарлық, ол зерттейтін құбылыстардың, нақты объектілердің ерекшелігіне және өзінің категориялық аппаратының мүмкіндіктеріне сәйкес жүйелі тәсілді қолданады.

Осылайша, ғылымның белгілі бір салаларында білімді жүйелеудің ерекшелігі, ең алдымен, олардың тақырыбымен анықталады деп айтуға болады. Сонымен қатар, ғылымның өз пәнін оларды қолдану үшін қол жетімді нысанда тануы нәтижесінде алынған білімді жүйелеу ғылымның негізгі міндеттерінің бірі ретінде қарастырылуы керек.

Криминалистикадағы жүйелеудің негізгі объектілері қылмыстық іс-әрекетті, тұтастай алғанда оның жекелеген түрлерін, криминалистік маңызды ақпаратты қалыптастыру механизмін зерттеу нәтижесінде алынған білім, сондай-ақ қылмыстарды анықтау, ашу, тергеу және алдын-алу бойынша алынған білім негізінде әзірленген ұсыныстар жиынтығы болуы керек.

Осы ережеге сүйене отырып, Р.С. Белкин ұсынған заманауи криминалистика жүйесі төрт элементтен тұрады:

- криминалистиканың жалпы теориясы;
- криминалистикалық техника;
- криминалистикалық тактика;

- қылмыстың жекелеген түрлерін тергеу әдістемесі (криминалистикалық әдістеме).

Криминалистиканың жалпы теориясы-бұл оның әдіснамалық принциптерінің, теориялық тұжырымдамаларының, категорияларының, тұжырымдамалары мен анықтамаларының, әдістері мен байланыстарының жүйесі, ол криминалистика тақырыбын тұтастай ғылыми түсіндіруді білдіреді.

Жалпы теорияның негізгі элементтері келесідей.

1. Криминалистиканың жалпы теориясына кіріспе (тақырыбы, міндеттері, принциптері, даму заңдары және ғылыми білім жүйесіндегі орны).

2. Жеке криминалистикалық теориялар (ілімдер), олардың қатарына Р.С. Белкин мыналарды қамтиды: дағдылар туралы; қылмыстарды жасау және жасыру әдісі туралы; тергеу тетіктері туралы; белгілер туралы; дәлелді ақпаратты бекіту туралы; криминалистикалық тіркеу туралы; криминалистикалық сәйкестендіру туралы; іздеу туралы; себеп туралы; криминалистикалық нұсқа туралы және тергеуді жоспарлау туралы; криминалистикалық болжам. Бұл тізімді толық немесе түпкілікті деп санауға болмайды.

3. Криминалистика әдістері туралы ілім-бұл ұғымның тар мағынасында криминалистика әдістемесі.

4. Криминалистика тілі туралы ілім-ұғымдар мен олардың анықтамаларының жүйесі, сондай-ақ оларды белгілейтін терминдер мен белгілер.

5. Криминалистикалық систематика криминалистиканың жалпы теориясының дербес құрылымдық бөлігі ретінде-криминалистикалық білімді ғылым бөлімдері бойынша бөлу принциптері.

Р.С. Белкин дұрыс атап өткендей, сот сараптамасының алғашқы элементтері "... оның пәнін криминалистика арқылы танудың толық нәтижесі бар, жүйенің қалған үш элементі - алынған білімді қолдану нәтижесі".

Криминалистикалық техника-дәлелдемелерді және қылмыстарды тергеу мен алдын алудың өзге де шараларын жинауға, зерттеуге және пайдалануға арналған ғылыми ережелер мен олардың негізінде әзірленетін техникалық (кең мағынада) құралдар, әдістер мен әдістемелер жүйесі. Криминалистикалық техниканың криминалистикалық фотография, кинематография және бейнежазба, іздер туралы ілім (трасология), криминалистикалық тіркеу және т.б. сияқты салалары бар.

Криминалистикалық тактика-бұл жеке тергеу әрекеттерінің тактикалық әдістерін дамытатын криминалистика бөлімі.

Криминалистикалық әдістеме-қылмыстардың жекелеген түрлерін анықтауды ұйымдастыру және жүзеге асыру және болдырмау жөніндегі ғылыми ережелер мен олардың негізінде әзірленетін ұсынымдар жүйесі.

Оның мазмұнына қылмыстың криминалистикалық сипаттамасы тұжырымдамасы, іс бойынша өтіп жатқан адамдарды зерттеу әдістері,

тергеушінің қызметін бағдарламалау мәселелері кіреді. Криминалистиканың осы бөлімінің негізгі мазмұны қылмыстың жекелеген түрлерін - кісі өлтіру, қарақшылық шабуыл, ұрлық, алаяқтық және т.б. тергеу мен алдын алудың жеке сот-медициналық әдістерінен тұрады.

Сот ғылымының барлық бөлімдері арасында ажырамас байланыс бар. Жүйенің әр элементі сапалы оқшауланған, тұтастай алғанда салыстырмалы тәуелсіздікке ие бола отырып, басқа элементтерге, олармен байланыс сипатына байланысты болады. Бұл байланыстар белгілі бір дәрежеде оның жүйедегі орны мен рөлін, оның сапалық және сандық сипаттамаларын анықтайды.

Сондықтан талдау барысында бүтіннің осы немесе басқа элементтерін бөліп алып, олардың біртұтас біртұтастығынан және оларды жүйенің танымының жоғары деңгейінде синтездеу қажеттілігінен бастау керек.

Сонымен, А.И. Винберг былай деп жазады: "Егер оның бір элементі криминалистиканың тұтас жүйесінен - сот - медициналық техникадан, оның құрылымымен байланысты емес техникалық құралдар мен техниканың автономды саласы ретінде оқшауланса, біз физика, химия, биология, механика, физиология, кибернетика және басқа ғылымдар саласынан бөлек техникалық құралдар мен әдістердің конгломератын аламыз".

Әрі қарай, А.И. Винберг криминалистиканың мақсаты сот төрелігі, қылмыспен күрес міндеттеріне қызмет ету, сот ісін жүргізуде ғылым мен техниканың заманауи мүмкіндіктерін қолдануды талап ететін, сонымен қатар тергеу, сот және сараптамалық тәжірибені зерттеу және жалпылау болып табылады, оның барысында әртүрлі қылмыстарды жасау әдістері белгілі болады, онсыз қылмысқа қарсы сәтті күрес мүмкін емес. Табиғи және техникалық ғылымдардың ешқайсысы өз алдына мұндай міндеттер қоймайды. Сондықтан криминаликалық техниканың өсіру алаңы тек химия, физика және басқа ғылымдар ғана емес, сонымен қатар криминалика, теория және тергеу, сот, сараптама қызметі - тәжірибе ретінде, қылмысқа қарсы жан-жақты тәжірибе ретінде.

Криминалистиканың жалпы теориясы, криминаликалық техника және тактика негізінен криминалика құрылымының төртінші элементінің ғылыми мазмұнын - олар синтезделетін қылмыстың жекелеген түрлерін тергеу әдістемесін анықтайды. Тергеу әдістемесінде теорияны, техниканы және тактиканы белсенді қолданбай, қылмыстарды тергеу мен алдын-алудың жетілдірілген әдістері сәтті әзірлене алмайды.

Жоғарыда айтылғандарға байланысты М.С. Строговичтің жаратылыстану және техникалық ғылымдардың жетістіктеріне негізделген дәлелдемелерді жинау және зерттеу әдістері криминалика болып табылады және қылмыстарды тергеу үшін әзірленген және бейімделген осы ғылыми мәліметтердің жиынтығы криминалистиканың негізгі мазмұнын құрайды деген пікірімен келісуге болмайды. Тактика мен әдістемеге келетін болсақ, М.С. Строговичтің пікірінше, олар жаратылыстану (Физика, Химия және т. б.) саласындағы ережелерге емес, тергеу практикасын жалпылауға

негізделген. Криминалистиканы екі тең емес бөлікке бөле отырып, М.С. Строгович криминалистикаға тек криминалистикалық техниканы қалдырады, ал қылмыстарды тергеудің тактикасы мен әдістемесін қылмыстық процесс ғылымының құрамына кіретін құқықтық пәндер деп санайды.

Криминалистика дамуының қазіргі кезеңінде Р.С. Белкин ұсынған оның құрылымы мен мазмұны негізінен ғалымдар арасында қарсылық тудырмайды. Оның жалпы теориясына қатысты даулы мәселелер туындайды. Әрине, криминалистиканың жалпы теориясы жүйесі туралы пікірталас жүріп жатыр, және бұл таңқаларлық емес, өйткені Н.П. Яблоков дұрыс атап өткендей, криминалистиканың осы бөлігінің құрылымы "ең мобильді" болып табылады

А.А. Эксархопулоның пікірінше, криминалистиканың жалпы теориялық бөлігі осы ғылыммен танылған объективті шындық құбылыстарының заңдылықтарын ашатын теориялар мен ілімдерді қамтуы керек: "криминалистика ғылымының даму заңдылықтары (оның ғылыми бөлігі); қылмыс жасау механизмінде байқалатын заңдылықтар, соның ішінде қылмыс туралы ақпараттың пайда болу заңдылықтары; құқық қорғау органдарының қылмыс оқиғасын білуге, қылмыстық іс бойынша шындықты анықтауға және қылмыстың алдын алуға бағытталған қызметінің заңдылықтары".

Р.С. Белкин атап өткендей, бүгінгі таңда жеке криминалистік теориялардың қалыптасуындағы проблемалардың бірі-криминалистиканың жалпы теориясына жеткілікті дәлелденбеген немесе аз танымал теориялық құрылымдарды енгізу, олардың ішінде: криминалистикалық эйдология; криминалистикалық фактология; криминалистикалық эвристика; криминалистикалық феноменология; криминалистикалық интерпретация; сараптамалық және шығармашылық жүйелерді криминалистикалық бағдарламалау теориясы; қарым-қатынастың криминалистік теориясы; Криминалистік гомология; криминалистік кадаврология; күрделі тікелей таным теориясы; тану теориясы. Әр түрлі ғылыми ұстанымдарды әрқашан жеке сот-медициналық ілім (теория) дәрежесіне көтеру мүмкін емес. Ғылым шеңберіндегі кез-келген жаңа жүйелік білімнің пайда болуы сөзсіз оның бүкіл жүйесінің оң өзгеруіне, модернизациясына әкеледі, бірақ ол жасанды емес, объективті болған жағдайда ғана.

1988 жылы Л.Я. Драпкин өзінің криминалистика жүйесіне деген көзқарасын ұсынды, оның құрылымында криминалистиканың жалпы теориясын, сот техникасының, тактика мен техниканың жалпы ережелерін және қылмыстың жекелеген түрлері мен топтарын пайдалануда жалпы бөлімді қолдану ерекшеліктерін ашатын жалпы бөлімді бөліп көрсетті. Криминалистика ғылымында жалпы криминалистика жүйесіне қатысты пікірталас жалғасуда. Алайда, А.Ю. Головин, сонымен бірге біз "соңғы жылдардағы ғылыми әдебиеттерді талдау өте қауіпті тенденцияны анықтауға мүмкіндік береді - жекелеген ғалымдардың сот сараптамасында қалыптасқан жүйелік түзілімдерді "бұзуға" және олардың орнына жаңа құрылыстар салуға

деген ұмтылысы. Сын объектісі-бұл дәстүрлі жұп-сот ғылымының рехэлемент жүйесі. Сонымен қатар, мұндай сынның негізділігі өте даулы ".

Кез-келген сот-медициналық жіктеу жүйесі-бұл біртұтас концептуалды Білім, оның элементтерінің (тұжырымдамаларының) әрқайсысы бір-бірімен ажырамас, өзара анықтайтын байланыста болады. Сот ғылымының бөлімдері арасындағы байланысты зерттеу қазіргі заманғы сот-медициналық сараптама жүйесі классификация емес деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, ғылымның жекелеген бөлімдерінің тұжырымдамалары (криминалистиканың жалпы теориясы, криминалистикалық техника, тактика, қылмыстың жекелеген түрлерін тергеу әдістері) жіктеу элементтері ретінде әрекет ететін етіп "криминалистика" ұғымын жіктеуді жүзеге асыру мүмкін емес, өйткені мұндай бөлудің негізін атауға болмайды. Қазіргі заманғы төрт элементтік криминалистика жүйесінің негізі мүлдем басқа өлшемдерге негізделген. Осыған байланысты жіктеудің формальды-логикалық теориясы тұрғысынан қазіргі заманғы криминалистика жүйесінің төлем қабілеттілігі немесе төлем қабілетсіздігі туралы мәселені негізді түрде қою екіталай.

Сонымен қатар, криминалистика құрылымының мұндай логикалық жүйесі заң университеттерінде "Криминалистика" пәнін оқытуда, Осы курстың оқу бағдарламаларын әзірлеуде үлкен практикалық маңызы бар. Сот сараптамасының әртүрлі бөлімдеріндегі ғылыми ережелер мен ұсыныстар арасындағы тергеу мен сот оларды практикада қолданған кездегі байланыс төрт элементті ғылым жүйесінің тиімділігі мен құрылымдық негізділігін көрсетеді.

Бұл ұсынысты келесі ережелермен негіздей аламыз:

Әр түрлі тергеу әрекеттерін жүргізу кезінде, әсіресе оқиға болған жерді қарау кезінде, криминалист маманды тексеруге тарту және тексеру кезінде табылған іздерді алдын - ала зерттеу жүргізу тұрғысынан кешенді тәсіл мен оның мүмкіндіктерін пайдалану тергеушіге одан әрі тергеу үшін айтарлықтай дәлелдік ақпарат алуға мүмкіндік береді.

Ғылыми-техникалық прогрестің жетістіктері қылмыстық және азаматтық өндіріс саласына енетін негізгі арналардың бірі кешенді сараптама және кешенді зерттеулер болып табылады.

Қылмысқа қарсы күрес шаралары кешенді сипатта болуға тиіс, оларды әзірлеу үшін криминологияны, қылмыстық құқықты, қылмыстық процесті, азаматтық құқықты, азаматтық процесті, криминалистиканы, сот сараптамасын келісілген дамыту және проблемалардың әрқайсысын кешенді зерттеу қажет. Криминалистикалық әдістерді, қылмыстың алдын алу құралдары мен әдістерін криминалистика ғылымы әзірлеп, оның пәні мен жүйесінің ажырамас бөлігін құрауы керек.

Сонымен, біздің ойымызша, криминалистикалық сәйкестендіру теориясында сәйкестендіру мәселелерін шешу деңгейлерін, атап айтқанда жалпы көзді құру сияқты деңгейде нақты анықтау қажет. Жалпы ақпарат көзі деп нені түсіну керектігін нақты шешу керек. Қазіргі уақытта есірткі құралдарының, психотроптық заттар мен прекурсорлардың заңсыз

айналымына байланысты қылмыстарды тергеу кезінде салыстырмалы сараптама жиі тағайындалады, оның негізгі міндеті объектілердің біртұтас массада болуын анықтау болып табылады.

Іздерді дәстүрлі түрде: іздер - заттар, іздер-дисплейлер және іздер-заттарға бөлуден басқа, іздердің пайда болу механизмі туралы ілімде компьютерлік технологиялар құралдарын, экономикалық қылмыстарды және т.б. пайдаланумен байланысты қылмыстарды тергеуге байланысты пайда болған іздердің жаңа түрінің тұжырымдамасын қарастыру қажет.

Із қалыптастыру механизмі туралы қолданыстағы теорияда дыбыс пен иіс сияқты іздерге тиісті көңіл бөлінбейді. Мұндай іздердің пайда болу механизмін қарастыру, олардың іздердің жалпы жіктеу жүйесіндегі орнын анықтау қажет сияқты.

Әрине, жалпы ғылыми-техникалық прогрестің дамуына, жаңа техникалық құралдардың пайда болуына байланысты жаңа әзірлемелер бөлімде - сот-медициналық техникада дәлелдемелер жинау, зерттеу және пайдалану әдістерінің, әдістері мен құралдарының әртүрлілігі тұрғысынан көрінуі керек. Сонымен қатар, жаңа тіркеу құралдарын пайдалану туралы дәлелді ақпаратты бекіту туралы Жеке сот-медициналық теорияға толықтырулар енгізілуі керек. Мұндай әзірлемелер қазірдің өзінде бар. Мәселен А.А. Әубәкірова жоғары жиілікті токтарды қолдана отырып, аңшылық қару діңінің тегіс каналының іздерін бекіту әдісін ұсынды.

А.Ю. Головиннің пікірінше, қазіргі заманғы криминалистика жүйесін дамытудың негізгі тенденциялары мен принциптерінің ішінде біз келісетін пікірді, егер жалпылама айтатын болсақ, атап өткен жөн:

1. Криминалистиканың басқа ғылымдар жүйесіндегі орнын нақтылау, олардың арасындағы байланыстарды дамыту, криминалистиканың жеке бөлімдері және ғылыми білімнің басқа салалары.

2. Ғылыми-техникалық прогрестің әсерімен және қылмыспен күрес тәжірибесінің қажеттіліктерімен сот ғылымының қолданыстағы және жаңа құрылымдық элементтерінің пайда болуының шарттылығы.

3. Ғылым жүйесіндегі құрылымдық өзгерістердің объективті сипаты, олардың ғылыми зерттеулердің оң нәтижелерімен сипатталуы, ғылымды одан әрі десубъективтізациялау және деидеологизациялау.

4. Сот процесінде формальды логика мен жүйелік тәсілдің жалпы ғылыми принциптерін қатаң сақтау.

5. Олардың жүйесінде бар ұғымдар мен терминдерді одан әрі біріздендіру және жаңаларын әзірлеу.

II Қазақстандағы криминалистиканың дамуына басқа ғылымдардың әсері және қалыптасу барысы

2.1 Криминалистика әдіснамасын қалыптастыру

Қалыптасқан ғылымның кез-келген тұжырымдамасы ғылым Заңының, теорияның, гипотезаның шекараларында қалыптасады және дамиды. Кез-келген пәндік аймақта оның шекаралары ең алдымен ғылым пәнімен анықталатын белгілі бір заңдар мен заңдылықтар арқылы белгіленеді.

Әдебиетте криминалистика әдістемесі әдетте таным әдістері тұрғысынан ғана қарастырылды. Криминалистика әдіснамасы тұжырымдамасын талдау, әдетте, кез-келген ғылым сияқты, жалпы криминалистика әдісі диалектикалық әдіс екенін атап өтті. Р.С. Белкин мен А.И. Винберг атап өткендей, мұндай жалпы тұжырымдар ғылымның әдіснамалық негіздерін табиғи түрде алмастыра алмайтындықтан, жеке теориялық құрылымдар, мысалы, сот-сәйкестендіру теориясы осындай негіздер ретінде пайда бола бастады. Шынында да, криминалистикалық сәйкестендіру теориясы криминалистиканың әдіснамалық негіздерін құрайтын идеялар жүйесінде маңызды орын алады. Алайда оны криминалистиканың жалпы теориясы деп тануға болмайды, өйткені ол сот ғылымы шешетін барлық міндеттерді қамтымайды. Бұл теориядан тыс, сәйкестендірілмеген сипаттағы ғылыми мәселелер қалады және оларды зерттеу криминалистика пәнінің маңызды элементі болып табылады.

Әр ғылымның теориясындағы басты орын - оның тақырыбы туралы ілім.

В.В. Ключков атап өткендей "пәндерді нақты анықтау ғылымдардың "түйіскен жерінде" тұрған және олардың тиісті өзара іс-қимылын ұйымдастыру үшін кешенді зерттеуге жататын барлық проблемаларды анықтау үшін қажет".

Жаңа ғылым оның қалыптасуының бастапқы кезеңінде пайда болған кезде жаңа арнайы ғылыми тұжырымдамалардың айқын жетіспеушілігі байқалады. Бұл жағдайда оның бірқатар тұжырымдамалары басқа ғылымдардан алынады. Бұл процесс криминалистика теориясын ғылым ретінде қалыптастыру үшін де табиғи.

Философиядағы таным пәні "тәжірибеде жазылған және адамның практикалық іс-әрекеті процесіне енгізілген, осы жағдайлар мен жағдайларда белгілі бір мақсатпен зерттелген объектілердің жақтары, қасиеттері мен қатынастары. Кез-келген ғылымның тақырыбы-объективті әлемнің белгілі бір заңдылықтарын зерттеу".

Негізге ала отырып, бір принциптерін дамыту кез келген ғылым - историзм қарастырайық қалай дамыды әдіснамасы криминалистика.

Мұны алғашқылардың бірі болып Иркутск университетінің профессоры Г.Ю. Маннс жасады. 1921 жылы ол криминалистиканың

тақырыбы: "біріншіден, қылмыс жасау тәсілдері, қылмыскерлердің кәсіби ерекшеліктері мен тұрмысы (олардың жаргоны, олардың ырымшылдығы және т.б.), екіншіден, қылмыстарды тергеу әдістері, соның ішінде қылмыскерлерді анықтау" деп жазды.

Тақырыпты неғұрлым егжей-тегжейлі анықтауды 1925 жылы И.Н. Якимов ұсынды, ол криминалистика "қылмыстарды тергеуге және қылмыскердің физикалық және моральдық тұлғасын зерттеуге жаратылыстану, медициналық және техникалық ғылым әдістерін қолданудың ең қолайлы әдістері мен әдістерін зерттеуге арналған" деп атап өтті.

Отандық сот-медициналық ғылымның қалыптасу кезеңі оған техникалық немесе жаратылыстану ғылымы ретінде көзқараспен сипатталды.

1938 жылы М.С. Строгович криминалистика дәлелдерді жинау мен зерттеудің ғылыми - техникалық әдістерін зерттейтін заңсыз ғылым деп тұжырымдады, "Криминалистика тергеудің техникалық әдістеріне түседі және заңды емес. Қылмыстық істерді тергеуде және шешуде ғылыми-техникалық әдістерді қолдану аясын кеңейту қылмыстық процесті криминалистикамен алмастыруды білдірмейді: ол қылмыстық істерді тергеудің қосалқы техникалық құралы болып қала береді".

1938 ж. Б.М. Шавер айтқанда, мәні туралы криминалистика, нұсқаған болатын:

а) криминалистика-өзінің теориялық және қолданбалы бөліктеріне ие дербес ғылым;

б) криминалистика қылмыстық процестің ғылымымен тығыз байланысты, сонымен бірге оның қолданбалы бөлігі емес;

в) криминалистика пәні - зерттеу криминалистика теориясының мазмұнын құрауы тиіс дәлелдемелерді табу мен зерттеудің объективті заңдылықтары.

А.И. Винберг 1950 жылы криминалистика пәні бойынша өзінің анықтамасын тұжырымдады: "Криминалистика-кеңестік жүйеге қарсы бағытталған қылмыстарды және Кеңес мемлекеті белгілеген құқықтық тәртіпті ашу, кінәлілерді анықтау және қылмыстың алдын алу тәсілдерін іздестіру үшін қолданылатын сот дәлелдемелерін анықтаудың, жинаудың, бекітудің және зерттеудің техникалық және тактикалық әдістері мен құралдары туралы ғылым".

С.П. Митричевтің мақалалары криминалистиканың жалпы теориялық мәселелері саласында ерекше орын алады. Шоғырланған түрде ол 1956 жылы жарық көрген "Кеңестік криминалистика пәні, әдісі және жүйесі" оқулығында өз көзқарасын білдірді.

С.П. Митричев криминалистиканы ғылым ретінде қарастыра отырып, оның тақырыбына келесі анықтама берді: "Кеңестік криминалистика арнайы құқықтық пән ретінде-бұл сот және тергеу органдарының кеңес мемлекетіне қарсы бағытталған қылмыстарды тергеу мақсатында дәлелдемелерді табу және жинау, бекіту және зерттеу бойынша қылмыстық іс жүргізу заңында

қарастырылған әрекеттерді орындау үшін қолданылатын техникалық құралдар, тактикалық әдістер мен әдістер туралы ғылым".

А.И. Винбергтің (1959 ж.) жалпы редакциясымен орта заң мектептеріне арналған "Криминалистика" оқулығында және 1962ж. А.И. Винберг дайындаған "Криминалистика" оқу құралында оларға мынадай анықтама беріледі-"кеңестік криминалистика - криминалистикалық техника және дәлелдемелерді жинау және зерттеу тактикасы туралы ғылым, қылмыстарды алдын алу тәсілдерін қарау және іздестіру әдістемесі".

1959 жылы Қазақ мемлекеттік университетінің Заң факультетінің кеңестік қылмыстық іс жүргізу және криминалистика кафедрасының оқытушылары криминалистика пәнінің анықтамасын әзірледі. Олар кеңестік криминалистиканы сот дәлелдемелерін жинау мен зерттеудің ғылыми-техникалық әдістері мен құралдарын қолдана отырып, социалистік заңдылықты қатаң сақтауға негізделген қылмыстарды тергеудің, ашудың және алдын-алудың тиімді тактикалық әдістері мен әдістерін жасайтын ғылым ретінде анықтады. Э. Зеликсон бұл анықтаманы криминалистика құқықтық ғылым деп қосты.

1969 жылы А.И. Винберг сот-медициналық сараптама тақырыбы туралы мәселені қайта қарап, жүйелік (құрылымдық) талдау әдісін қолдану үшін қазіргі ғылымның өсіп келе жатқан тенденциясына тоқталу қажет деп санайды. Ғылым пәнін тұжырымдай отырып, ол жүйенің тұтас (құрылым) және оны құрайтын элементтер ретіндегі байланысын есте ұстаған жөн.

А.И. Винберг пен С.П. Митричевтің мәліметтері бойынша кеңестік криминалистика пәнінің бұл анықтамалары ұзақ уақыт дәстүрге айналды және басқа авторлардың еңбектерінде аздап өзгерді. А.И. Винберг берген криминалистика тақырыбын анықтаудың тағы бір ерекшелігі болды: алғаш рет криминалистика міндеті ретінде қылмыстың алдын-алу әдістерін жасау көрсетілген.

Р.С. Белкиннің (1969) пікірінше, криминалистиканың жалпы теориясының негізгі элементтері дәлелдердің пайда болуының, табылуының, зерттелуінің, бағалануының және қолданылуының объективті заңдылықтарын көрсететін ережелер болуы керек. Аталған ережелерді сәйкесінше белгілеу арқылы төрт бөлімге топтастыруға болады:

- 1) дәлелдемелердің пайда болуы туралы криминалистік ілім;
- 2) дәлелдемелерді табу туралы криминалистік ілім;
- 3) дәлелдемелерді зерттеу туралы криминалистік ілім;
- 4) дәлелдемелерді бағалау және пайдалану туралы криминалистік ілім.

Бұл ережелер кейіннен Р.С. Белкин берген криминалистика тақырыбын және криминалистика жүйесінің төрт өлшемді құрылымын анықтауға енгізілді.

Р.С. Белкин криминалистика пәнінің анықтамасын, біз оны қалай анықтасақ та, криминалистика әдіснамасын құрайтын жеке сот-жапырақ теорияларының ережелерімен негіздеу мүмкін емес деп санайды. Осы тақырыпта ол егер сіз криминалистік теориялардың мазмұнын талдауға

тырыссаңыз, мысалы, сәйкестендіру теориясы, сот нұсқасы туралы ілім, қылмыс жасау әдісі, тергеу тетіктері және т. б. ғылым әдіснамасына ұсынылған тұрғыдан алғанда, олар ғылымның жалпы теориясының тұжырымдамасына сәйкес келмейді, тек криминалистиканың әдіснамалық негіздерінің жеке элементтері болып табылады.

А.Н. Васильев (1969 ж.) криминалистиканы "қылмыстарды жоспарлы тергеуді ұйымдастыру, танымдық тәсілдерді дұрыс пайдалану, тергеу әрекеттерін тиімді жүргізу, сондай-ақ қылмыстардың алдын алу үшін табиғи және техникалық ғылымдар негізінде әзірленген және қылмыстық іс жүргізу қызметінде қолданылған арнайы тәсілдер мен құралдар туралы ғылым ретінде" қарастырады.

А.Н. Васильевті сынай отырып, қазақстандық ғалым В.И. Попов А.Н. Васильев берген криминалистика пәнінің анықтамасы гуманитарлық ғылымдарды көздемейді, анықтау органдарының жедел-іздігі жұмыстарына криминалистика қызметін баса көрсетпейді, автордың танымдық тәсілдерді дұрыс пайдалану арқылы түсінетіні анық емес деп санайды.

Криминалистика пәні туралы жаңа пікірталас 1970 жылы пайда болды, алғаш рет Р.С. Белкин мен Ю.И. Краснобаевтың 1967 жылы жарияланған мақаласында криминалистика анықтамасына жаңа көзқарастың қажеттілігі туралы айтылды. мақала авторлары криминалистиканың қолданыстағы анықтамалары оның мазмұнын көрсетпейді деген қорытындыға келді. "Р.С. Белкин мен Ю.И. Краснобаевтың пікірінше, сот дәлелдемелерін жинау, зерттеу және бағалау тәсілдері, әдістері мен құралдары емес, осы дәлелдемелердің пайда болу заңдылықтары криминалистика пәні болуы тиіс".

Криминалистика пәнін анықтауға қазақстандық ғалым-заңгер В.И. Поповта әрекет жасады (1970 ж.). Атап айтқанда, ол былай деп жазды: "бұл тергеудің ғылыми негіздерін жасайтын, тергеушінің танымдық мүмкіндіктерін кеңейтетін, оны заттай дәлелдемелерді анықтайтын ғылыми-техникалық құралдармен ғана емес, сонымен бірге негізінен, тергеу жүргізіліп жатқан қылмыс туралы нақты деректерді жинау, талдау және бағалау әдістерімен". Бұдан әрі ол "криминалистика тұжырымдамасының тұжырымдамасында оның мазмұнының негізгі элементтері, атап айтқанда:

- а) Заңға деген көзқарас көрініс табуы керек" деп санайды;
- б) даму көздері;
- в) қолдану аясы;
- г) негізгі міндеттер.

В.И. Попов, криминалистика пәнінің келесі тұжырымдамасы неғұрлым толық болады: "Кеңестік криминалистика-бұл қылмысқа қарсы күрестің кеңестік органдарының озық тәжірибесін жалпылау және философиялық, психологиялық, жаратылыстану және техникалық ғылымдардың жетістіктерін тарту негізінде қылмыстық процессуалдық заң аясында дәлелдемелерді жинау және зерттеу, жеке басын анықтау және

қылмыскерлерді іздеу бойынша ұсыныстар жасайтын ғылым. алдын-ала тергеу, анықтау және тергеу, сот ақиқатты анықтау және жасалған қылмыс үшін жазаның бұлтартпастығы лениндік қағидатын іске асыру мақсатында, сондай-ақ қылмыстардың алдын алу мақсатында".

1970 жылы Р.С. Белкин криминалистика пәнінің мынадай тұжырымдамасын тұжырымдады: "кеңестік криминалистика - заңдылықтар туралы ғылым, со-бирания, сот дәлелдемелерін зерттеу және пайдалану және осы заңдылықтарды зерттеуге негізделген соттық зерттеу және қылмыстың алдын алу құралдары мен әдістері".

Ф.Ю. Бердичевский (1976) Р.С. Белкин берген криминалистика пәнінің анықтамасын өзгерту орынды деп санады. Оның пікірінше, "криминалистика пәні-бұл қылмыс туралы және оны жасаған адамдар туралы ақпараттың пайда болу заңдылықтары және осы заңдылықтарды білуге негізделген мұндай ақпаратты қылмыстық іс бойынша дәлел ретінде пайдалану үшін табу құралдары мен әдістері".

Н.А. Селиванов (1977ж.) өзінің анықтамасын тұжырымдады: "Криминалистика - бұл сот дәлелдемелерінің пайда болу заңдылықтары, сондай-ақ қылмыстарды тергеу және алдын алу мақсатында оларды жинау және пайдаланудың жалпы әдістері, техникасы, тактикасы, әдістемесі туралы ғылым".

1977 жылы Р.С. Белкин үш томдық "Кеңестік криминалистика курсының" бірінші томын шығарды, онда автор қылмыс механизмімен криминалистика тақырыбын анықтауды нақтылау және толықтыру қажеттілігі туралы қорытындыға келді. Енді криминалистика пәнінің анықтамасы келесідей болды: "Криминалистика - бұл қылмыс механизмінің заңдылықтары, қылмыс пен оған қатысушылар туралы ақпараттың пайда болуы, дәлелдемелерді жинау, зерттеу, бағалау және пайдалану және осы заңдылықтарды білуге негізделген арнайы құралдар мен сот-тергеу және қылмыстың алдын-алу әдістері".

Ю.И. Краснобаев зерттеуді жалғастыра отырып, 1979 жылы "Криминалистика пәні қылмысты дайындау, жасау және жасыру тәсілдерінің қалыптасуы мен жұмыс істеу заңдылықтары, қылмыстық іс-әрекет іздерінің пайда болуы, дәлелдемелерді соттық зерттеу және оның ғылым ретінде даму заңдылықтары болып табылады" деген қорытындыға келді.

Ғылымның дамуының әр кезеңінде крими-налистика тақырыбының жоғарыда аталған анықтамаларының рөлі үлкен және ешқандай жағдайда төмендетілмеуі керек.

Әрине, сот-медициналық сараптама тақырыбын анықтау туралы даулар мұнымен тоқтаған жоқ, және әр автор оған қатысты осы анықтамаға өзіндік бір нәрсені енгізуге тырысты.

1993 жылы В. Е. Корнаухов берген криминалистика пәнінің анықтамасы келесідей: "Криминалистика-бұл іс-әрекеттің әдістерін бейнелеу және тану және дамыту процестерінің заңдылықтарын білу мақсатында қылмыстық іс-әрекетті және тергеушінің қызметін (жалпы объект) зерттейтін

ғылым; қылмыстарды, тактикалық әдістерді және олардың жеке тергеу әрекеттерін жасау үшін комбинацияларын дамытудың стратегиялары мен әдістері; қылмыстық іздерді табу және тіркеу жөніндегі техникалық-криминалистикалық құралдар мен техникалық әдістер және заттай дәлелдемелерді зерттеу жөніндегі әдістемелер.

Тақырыптың бұл анықтамасы өте қиын және рефлексия процестерінің заңдылықтарын білуге қатысты бірқатар маңызды шағымдарды тудырады, өйткені философия мұны зерттейді. Сонымен қатар, криминалистиканың объектісі қылмыстық іс-әрекет емес (криминология оны көп зерттейді) және тергеушінің қызметі емес, тек осы қызмет түрлерінің функционалды жағы.

Қазақстандық ғалым Е.Г. Жәкішевтің (1994 ж.) пікірінше, криминалистика қылмыстарды анықтау және тергеу кезінде арнайы криминалистикалық тәсілдер мен құралдарды қолдану арқылы осы міндетті орындайтын қылмысқа қарсы күрес жөніндегі ғылым болып табылады.

Н.П. Яблоков (2001ж.) "Криминалистика - бұл қылмыстық іс-әрекеттердің заңдылықтарын, олардың ақпарат көздерінде көрініс табу механизмін, қылмыстың барлық түрлерін ашу, тергеу және алдын-алу жөніндегі қызметтің ерекшеліктерін зерттейтін және осы негізде және осы заңды және басқа ғылымдардың деректерін пайдалану арқылы процессуалдық-материалдық құқықтық нормаларды тиісінше қолдануды қамтамасыз ету мақсатында аталған қызметтің құралдары мен әдістерін әзірлейтін ғылым.

2003 жылы Е.П. Ищенко криминалистика тақырыбына келесі анықтама берді: "Криминалистика - бұл қылмыс жасау механизмінің заңдылықтары, ол және оның қатысушылары туралы ақпараттың пайда болуы, дәлелдемелерді жинау, бағалау, зерттеу және пайдалану заңдылықтары және осы заңдылықтарды білуге негізделген қылмыстарды тергеудің әдістері, әдістері мен құралдары туралы ғылым". Бұл анықтамадан негізгі міндеттердің бірі - қылмыстың алдын алу болды.

Криминалистік ғылымның пәнін анықтаған ғалымдардың көзқарастарын талдай және жалпылай отырып, Р.С. Белкин ұсынған криминалистика пәнінің анықтамасы ең дұрыс деп санаймыз, өйткені ол кез-келген ғылымның пәнін анықтаудан туындайтынына назар аударады (яғни, заңдылықтарды үйренеді), диалектика тұрғысынан криминалистиканың мазмұнындағы басты нәрсені қысқаша қамтиды.

Біздің ойымызша, криминалистика тақырыбына қатысты ғалымдардың пікірлерін айтарлықтай сынға алу дұрыс емес, өйткені олардың әрқайсысы өз уақытында криминалистика теориясына белгілі және маңызды үлес қосты. Тақырып, объект, міндеттер және т.б. болсын, кез-келген ғылыми анықтама ғылым заңдарынан шығуы керек және ең алдымен практикалық бағытқа ие болуы керек және таза теориялық даму болмауы керек.

Ғылыми әдебиеттерде криминалистиканың міндеттері мен объектілерін анықтауға ерекше қарсылықтар жоқ.

Криминалистиканың жалпы міндеті-өзінің нақты күштері мен құралдарымен қылмысқа қарсы күреске жәрдемдесу. Бұл оның өмір сүру және даму мақсаты. Жалпы міндеттен осы ғылымға тән арнайы міндеттер туындайды:

- криминалистика пәнінің негізін құрайтын шындықтың объективті заңдылықтарын одан әрі зерттеу;

- оның жалпы және жеке теорияларын криминалистикалық құралдар мен соттық зерттеу және қылмыстың алдын алу әдістерінің негізі ретінде дамыту;

- дәлелдемелерді жинау, зерттеу және пайдалану бойынша жаңа техникалық-криминалистикалық құралдарды, тактикалық тәсілдерді және әдістемелік ұсынымдарды әзірлеу және қолданыстағыларын жетілдіру;

- алдын ала және сот тергеуінің ұйымдастырушылық, тактикалық және әдістемелік негіздерін, криминалистикалық сараптаманың ұйымдастырушылық және әдістемелік негіздерін әзірлеу және жетілдіру;

- қылмыстың алдын алудың криминалистикалық құралдары мен әдістерін әзірлеу және жетілдіру;

- осы саладағы шетелдік тәжірибені зерттеу және пайдалану.

Р.С. Белкиннің пікірінше, криминалистика объектілері, бір жағынан, қылмыс, екінші жағынан, алдын - ала тергеу, сот ісі, қылмыстың алдын-алу. Криминалистика объектілерін басқа ғылымдар да зерттейді: қылмыс, қылмыс - қылмыстық құқық, қылмыс, сот статистикасы және т.б.; қылмыстарды ашу және тергеу процесі - қылмыстық процесс ғылымы, жедел - іздестіру қызметі теориясы, сот психологиясы және басқа да білім салалары. Әр ғылым осы объектілерді өздерінің нақты мәселелерін шешу үшін зерттейді. Криминалистика өз мақсаттарын көздейді.

Қылмыс криминалистерді мүлдем тартпайды, күрделі әлеуметтік құбылыс ретінде емес, заңсыз әрекет ретінде, адамның мінез-құлқы ретінде. Қылмыстық іс-әрекеттің функционалды жағы, қылмыс тетігінің мазмұнын құрайтын әрекеттер мен қатынастар жүйесі - қылмыс тақырыбын, оның іс-әрекеттері мен олардың салдарларына, серіктестеріне қатынасын қамтитын күрделі динамикалық жүйе; қол сұғу мәні; қылмысты жасау және жасыру әдісі; қылмыстық нәтиже және т. б.

З.И. Кирсановтың пікірінше, криминалистиканың ғылыми таным объектілері: біріншіден, қылмыстарды, онымен байланысты адамдар мен заттарды дайындауды, жасауды және жасыруды сипаттайтын жағдайлар, екіншіден, қылмыстарды анықтау, ашу және алдын - алу практикасы.

В.П. Колмаков "Криминалистиканы заң ғылымы ретінде зерттеу объектісі қылмыс болып табылады: жоспарланған, дайындалған, басталған және жасалған. Бірақ криминалистика оларды алдын алу және ашу тұрғысынан зерттейді, оған ол әзірлеген және ұсынған ғылыми әдістер арқылы қол жеткізіледі".

А.И. Винберг пен Р.С. Белкин атап өткендей, "Криминалистиканың жалпы теориясы - оның негізгі принциптері мен ережелерінің жүйесі".

Криминалистика принциптерінің жүйесі оның жалпы теориясының ажырамас бөлігі болып табылады, өйткені принциптер ғылымның мазмұны мен құрылымын, оның мақсаттары мен міндеттерін, даму перспективаларын, практикалық маңыздылығын, қылмыспен күрестегі рөлі мен орнын көрсетеді.

А.Я. Гинзбургтің пікірінше, криминалистика ғылымының принципі-бұл ғылымның ерекшелігін көрсететін криминалистика саласындағы ғылыми-практикалық қызметтен туындайтын негізгі тұжырым; принциптер ішкі және сыртқы сферасы бар өзара әрекеттесетін жүйемен ұсынылған, өйткені криминалистика ғылымының негізгі тұжырымдары басқа ғылымдардан алынған білімді қамтиды, ғылымның жалпы принциптеріне негізделген. А.Я. Гинзбург криминалистика принциптерінің жүйесі бірқатар:

жалпы (барлық ғылымдарға ортақ кейбір принциптер-ғылым мен практиканың, тарихизмнің, сәйкестіктің бірлігі; криминалистикада көрінетін ғылымдар тобы үшін кейбір жалпы принциптер - жазаның бұлтартпастығы, техникалық, жаратылыстану және гуманитарлық ғылымдардың жетістіктерін криминалистикада шығармашылық пайдалану, криминалистика мазмұнының сабақтас заң ғылымдарының мазмұнымен арақатынасы);

жеке (криминалистиканың құқықтық табиғатының бірлігі; криминалистика ғылымы жүйесінің бірлігі; криминалистика әзірлейтін практикалық ұсынымдардың заңдылығы; практикалық ұсынымдардың оңтайлылығы; тергеуді ұтымды ұйымдастыру);

арнайы-бұл жеке теорияларды (криминалистикалық сараптама принциптері; тергеу нұсқаларын тексеру және т.б.) әзірлеу үшін негіз болып табылатындар.

А.Я. Гинзбург криминалистика принциптері туралы ілім және криминалистикалық тақырыбын құрайтын заңдылықтар туралы наустикалық ілім, жалпы элементтер бір жүйеде болғандықтан, жалпы теория құрылымының элементтері болып табылады, сондықтан бір-бірімен байланысты деп санайды. Бұл байланыстардың сипаты өзара байланысты, бір-біріне өзара әсер етеді.

Р.С. Белкин мен А.И. Винберг "Ғылымның әдіснамалық негіздері - бұл оның жалпы теориясы, оның дүниетанымдық принциптері, теориялық тұжырымдамалары, категориялары мен тұжырымдамалары, әдістері мен байланыстары, анықтамалары мен терминдері" деп санайды.

Криминалистиканың жалпы теориясына олар криминалистика пәні мен жүйесі, оның тілі және сот-ғылыми зерттеулердің әдістері туралы ілімді қамтиды. Әдіснамалық (дүниетанымдық, эвристикалық және ретроспективті) функциялармен қатар, жалпы теория, осы авторлардың пікірінше, эмпирикалық функцияларды орындайды: түсіндірме, синтездеу және болжау. Аталған функциялар, олар ойлағандай, криминалистиканың жеке теорияларына ие: сот-сәйкестендіру теориясы, нұсқалар туралы ілім, бекіту және т. б.

Құқық қорғау органдарының қызметін ғылыми-техникалық қамтамасыз етудегі криминалистиканың жауапты функциялары қазіргі кезеңде жеке, қолданбалы міндеттерді шешумен шектелмеуге міндеттейді. Іргелі зерттеулер, жаңа идеялар мен тұжырымдамаларды әзірлеу қажет.

З.И. Кирсановтың пікірінше, криминалистика әдіснамасын қалыптастыруға криминалистиканың жалпы теориясының мазмұнын нақтылау ықпал етеді. Бұл теория салыстырмалы түрде тәуелсіз, бірақ ғылым тақырыбымен өзара байланысты, криминалистиканың барлық бөлімдерінің ғылыми және қолданбалы мәселелерін дамыту үшін әдіснамалық маңызы бар ілімдер (теориялар) жүйесі болуы керек, олардың қайсысы осы теориялық ережелер бастапқыда қалыптасқанына қарамастан.

Бұл автор криминалистикадағы әдіснамалық функцияларды орындайтын жалпы теориялық ережелерде криминалистика пәні мен жүйесі туралы ілім, оның әдіснамасы туралы түсінік, ақпараттың материалдық және жеке көздері туралы криминалистикалық ілімдер, криминалистика әдістері мен криминалистикалық нұсқалар туралы ілімдер, криминалистикалық сәйкестендіру және диагностика теориясы, криминалистикадағы ақпараттық процестер мен жүйелер теориясы, криминалистикалық модельдеу және болжау туралы ілім болуы керек деп болжайды. Жедел және тергеу бөлімшелерінің қылмыстарын ашу процесіндегі өзара іс-қимыл туралы ережелер, сондай-ақ кеңестік криминалистиканың даму тарихы.

Криминалистиканың әдіснамалық мәселелерін әзірлеу, оның дүниетанымдық тұжырымдамаларын жетілдіру және нақтылау теориялық қана емес, сонымен бірге үлкен практикалық мәнге ие болуы керек.

Р.С. Белкиннің пікірінше, ғылыми теория криминалистиканың жалпы теориясының ғылым ретінде, оның әдіснамалық негіздері ретінде рөл атқаруы үшін ол осындай негізгі талаптарға сай болуы керек:

- ғылымның барлық пәнін қамту, оның элементтерінің біріне емес, оған толықтай қарау;

- құбылыстарға емес, зерттеу тақырыбының мәніне қатысты және осы мәнді түсіндіру;

- құбылыстардың қарым-қатынасының немесе байланысының заңдылығын, яғни танымы ғылыми білімнің осы саласының мақсаты болып табылатын процестердің заңдылығын анықтау;

- "заттардың диалектикасын" білдіретін ғылыми дүниетаным ретінде, "идеялар диалектикасының" негізі ретінде, керісінше емес, рефлексия теориясының принциптеріне негізделген;

- тұжырымдамалардың жабық жүйесі, олардың элементтері бір-бірімен өте тығыз байланысты және органикалық түрде бір-бірімен байланысты, сондықтан теорияның құрылымында басқа бөліктерден оқшауланған элементтер болмайды".

2.2 Криминалистика дамуының жаратылыстану-ғылыми негіздері

Қазақстандағы қылмыстың қазіргі деңгейі, заңнаманың жетілмегендігі қылмыстық істер бойынша дәлелдеу және сот талқылауы процесінде дәлелдемелерді алудың вербалды тәсілдеріне, олардың жеке көздеріне (жауап алу, тану және т.б.) дәстүрлі қалыптасқан бағдардың тиімділігі аз екенін көрсетеді. Қылмысқа қарсы күресте криминалистік техниканың жаңа мүмкіндіктері тиімдірек.

Сот-медициналық техниканың проблемаларына ғалымдар үнемі назар аударады, бірақ негізінен оның әдістері мен құралдарын жетілдіру аспектісіне және, әдетте, қылмыстың материалдық іздерін жинау және зерттеу жұмыстарында қолданылады.

Ішкі істер органдарының тергеушілері мен жедел қызметкерлерін техникалық-криминалистикалық даярлауда арнайы білімі бар сарапшылар мен криминалист мамандардың қызметін ұйымдастыруда елеулі және әлі шешілмеген проблемалар көрінеді.

Сот әдебиетінде бұл проблемаларға мүлдем мән берілмеді деп айтуға болмайды. Өткен ғасырдың 90-жылдарының басынан бастап сот-медициналық техниканың дамуына арналған бірқатар ғылыми жұмыстар пайда болды. Бірақ содан бері көп нәрсе қылмыстарды ашу және тергеу практикасында орын алды, ҚР жаңа ҚПК қабылданды. Мұның бәрі криминалистік техниканың проблемаларына, әсіресе жоғарыда аталған аспектке объективті түрде өз ізін қалдырды.

В.Я. Карлов атап өткендей, қылмыстарды ашу мен тергеуде техникалық-криминалистикалық әдістер мен құралдарды пайдалану тарихи тұрғыдан қоғамның капиталистік өндіріс жағдайында күшейіп келе жатқан қылмыстан қауіпсіздігін қамтамасыз ету қажеттілігімен шарттасқан.

Қоғамның қылмысқа қарсы күрестегі өсіп келе жатқан қажеттіліктері, екінші жағынан ғылым мен техниканың мүмкіндіктері қылмыстарды ашу мен тергеуде ғылыми - техникалық жетістіктерді тиімді пайдалануды қамтамасыз ететін жағдайлар жасауға әкеледі, бұл арнайы құқықтық және ұйымдастырушылық формалардың пайда болуында көрініс табады.

Ғылыми-техникалық прогресс, бұрынғыдай, криминалистиканың мүмкіндіктерін қалыптастыруда, қол жетімді әдістерді жетілдіруде және оның жаңа әдістері мен құралдарын құруда шешуші рөл атқарады, бұл осы ғылымның синтетикалық, интеграцияланған білім саласы ретінде табиғатына байланысты. Алайда, мұндай мүмкіндіктер қоғамның өмір сүру жағдайлары мен әлеуметтік-экономикалық қатынастарды қамтитын қоғам дамуының мазмұны мен қазіргі деңгейін анықтайтын жаңа объективті және субъективті факторлардың жағдайында және әсерінен жүзеге асырылады.

Осы мәселені зерттеуде қолданылатын нақты тарихи тәсіл әдістемесі қылмыстарды ашу мен тергеуде техникалық-криминалистикалық құралдар мен әдістерді кеңінен қолданудың объективті қажеттілігін тудыратын

бірқатар факторларды анықтауға мүмкіндік береді. Олардың ішінде мыналарды бөлуге болады:

1. Біздің елімізде жүргізіліп жатқан реформалар қоғамдық өмірдің барлық салаларында (мемлекеттік құрылым, саясат, экономика, әлеуметтік сала және т.б.) түбегейлі өзгерістерге әкелді. Экономикадағы өзгерістер өндірістің құлдырауымен байланысты болды, бұл жұмыссыздардың көп санының пайда болуына, халықтың жаппай кедейленуіне, нәтижесінде қылмыстың "жарылғыш" өсуіне, оның теріс сапалық және сандық өзгеруіне әкелді-оның кәсібилігі, ұйымдастырылуы мен қарулануы өсті.

Қазіргі заманғы қылмыс криминалистикалық техниканың қазіргі заманғы әдістері мен құралдарының озық дамуын, олардың мүмкіндіктеріне сәйкес келетін қылмыстарды ашу мен тергеудің ғылыми-техникалық әдістері мен құралдарын пайдалануды ұйымдастыру және құқықтық реттеу жүйесіне объективті түрде қарсы тұру қажет.

2. Ғылыми-техникалық прогрестің дамуымен қылмыстарды ашу мен тергеудегі техникалық-криминалистикалық әдістер мен құралдардың мүмкіндіктері артып келеді. Осыған байланысты жағдай криминалистік фотографияда байқалады.

Экспресс (полароид) және сандық фотографияның әдеттегі суретке түсуден артықшылығы тергеуші үшін ерекше мәнге ие, өйткені уақытты үнемдеумен қатар, фотосуреттердің процедуралық дизайнының тиімділігін оларды куәландыру арқылы арттыруға болады.

Бұл қылмысқа қарсы күресте ғылым мен техниканың заманауи жетістіктерін пайдалану мүмкіндіктерін айтарлықтай кеңейту туралы айтуға мүмкіндік беретін көрнекі мысал сияқты. Сонымен қатар, бұл және оған ұқсас мәселелер құқықтық құралдармен толық шешіледі. Тек олардың заңнамалық шешімі қажет.

3. Ғылыми-техникалық прогресс және қылмыстың қазіргі жай-күйі жағдайында құқық қорғау органдарының қылмыстарды ашу мен тергеуді техникалық-криминалистикалық қамтамасыз етуді жетілдіруге қажеттілігі едәуір өсті.

Е.А. Уткин қылмыстық сот ісін жүргізудегі техникалық-криминалистикалық құралдар мен әдістердің өсіп келе жатқан рөлін баса көрсете отырып, дәлелдемелер материалын, заттар мен құбылыстардың кеңістіктік және уақыттық арақатынасын түсірудің жоғары дәлдігі мен толықтығын дұрыс атап өтті; дәлелдемелерді жеке және ұжымдық зерттеуді және оларды бағалауды жеңілдету; қылмыстық процестің барлық қатысушыларының құқықтары туралы түсініктерді нығайту.

Сот техникасын қолданудың құқықтық және ұйымдастырушылық негіздерінің дамуының әртүрлі тарихи кезеңдерінде әрекет ететін жеке тенденциялар тұрақты табиғи сипатқа ие, ол келесі ережелерде көрінеді.

Біріншіден, қоғамның өз қауіп-қатерін, оның ішінде қылмыстылықты қамтамасыз етуге деген өсіп келе жатқан қажеттілігі осы мәселені шешудің заманауи, жетілдірілген әдістері мен құралдарын іздеуді объективті түрде

анықтайды. Сонымен бірге, ғылыми-техникалық прогресс қылмысқа қарсы күресте жаңа мүмкіндіктер ашады, ал оның жетістіктері сот-медициналық техниканы дамытудың қайнар көзі және негізгі құралы болып табылады.

Екіншіден, сот техникасын қолдану қажеттілігі тиісті құқықтық және ұйымдастырушылық формалардың пайда болуын анықтайды. Олар қылмыстық іс жүргізуді "объективтендіру және технизациялау" процестеріне белсенді кері әсер етеді, оларды баяулатады немесе жеделдетеді. Сонымен бірге, негізгі рөл, әрине, құқықтық, ең жоғары дәрежеде, қылмыстық іс жүргізу формаларына жатады, бұл шешімдерді ашу мен тергеуде техникалық және криминалистикалық әдістер мен құралдарды қолдануды реттеу.

Үшіншіден, олардың дамуында құқық пен ұйым бір-бірімен тығыз өзара әрекеттеседі және бір-бірін өзара шарттайды. Бір жағынан, техникалық-криминалистикалық әдістер мен құралдарды қолданудың ұйымдық нысандары құқықтық реттеудегі өзгерістердің әсерінен жетілдіріледі және соңғыларының туындылары болып табылады, оларды нақтылайды. Екінші жағынан, ұйымдық нысандар олардың динамизміне байланысты (құқықтың белгілі шарттарынан айырмашылығы) заңда бекітілмеген мәселелер бойынша техникалық-криминалистикалық әдістер мен құралдарды қолдануды ретке келтіреді және сол арқылы заңнаманы жетілдіруге негіз болады.

Соңғы уақытта техникалық және криминалистикалық әдістер мен құралдардың материалдық тұрғыдан көрсетілген криминалистикалық маңызды ақпаратты ғана емес, ауызша ақпаратты жинау мен зерттеудегі мүмкіндіктеріне ерекше назар аударылды. Бірқатар криминалист ғалымдардың пікірінше, бұл қылмыстық істер бойынша дәлелдемелер базасын кеңейту мен нығайтудың маңызды бағыттарының бірі.

Криминалистикалық техника тұжырымдамасына келетін болсақ, ол криминалистика пәні сияқты, оның жүйесі, басқа әдіснамалық маңызды ұғымдар мен категориялар, осы ғылымның дамуының әртүрлі кезеңдерінде әртүрлі жолдармен анықталды. XX ғасырдың басында жарық көрген криминалистика бойынша алғашқы еңбектерде барлық криминалистика криминалистика деп түсініліп, кейде оны қылмыстық техника деп те атайды.

Уақыт өте келе" қылмыстық техника " термині криминалистика ғылымының бір бөлігін білдіре бастады. Техника деп "тергеу істерінде көрінетін адамдар мен заттарды іздеу, тану және сәйкестендіру мақсатында заттай дәлелдемелер мен физикалық белгілерді зерттеу тәсілдері" жүйесін түсіне бастады. Бірте-бірте "қылмыстық техника" термині күнделікті өмірден жоғалып, техника (тактика сияқты) сот-медициналық деп аталды. Бірақ мақала жарық көргеннен кейін екі онжылдықта ғылыми күнделікті өмірден және криминалистикадан жоғалып кетті, басқа құқықтық ғылымдардың мысалы бойынша олар жалпы және ерекше бөліктерге бөліне бастады. Тек 1958 жылы ол әдебиетте қайта пайда болды

С. П. Митричев үш мүшелі криминалистика жүйесін "жандандырды".

1950 жылы А.И. Винберг сот-медициналық құралдардың таза "техникалық" анықтамасын береді. Ол былай деп жазады: "сот сараптамасындағы құралдар дегеніміз: сот дәлелдерін анықтау, жинау, бекіту және зерттеу үшін арнайы қолданылатын әртүрлі жабдықтар, материалдар, жабдықтар". Біраз уақыттан кейін, 1959 жылы, осы анықтаманы нақтылап, ол сот-медициналық техниканы "қылмыстарды тергеу кезінде әртүрлі сот дәлелдерін анықтау, сақтау, бекіту, алып тастау және зерттеу үшін қолданылатын ғылыми-техникалық әдістер мен құралдар жиынтығы" деп түсіну керек деп жазады.

Сонымен қатар, қалды патофизиологиялық сұрақ, нақты қандай техникалық құралдар жатқызылуы мүмкін осы бөлімге криминалистика. Он жылдан кейін Н.А. Селиванов криминалистикалық техника ұғымын нақтылап, қылмыстың алдын алу, ашу және тергеу мақсатында қолданылатын барлық әдістер мен құралдарды, сондай-ақ криминалистикалық сараптамалық зерттеулердің құралдары мен әдістерін алып келгені кездейсоқ емес. Ол криминалистикалық техниканың анықтамасын "тергеу, сот және сараптамалық тәжірибені жалпылау, сондай-ақ жаратылыстану және техникалық ғылымдардың жетістіктерін белсенді қолдану негізінде құрылған және оқиға болған жерлерді қарау, басқа тергеу әрекеттерін жүргізу, заттай дәлелдемелерді жинау, оларды тергеу және алдын-ала зерттеу, қылмыстық тіркеу, қылмыскерлерді іздеу және ұстау кезінде материалдық жағдайды тіркеуге арналған техникалық құралдар мен әдістердің" ғылыми дамыған жүйесі ретінде тұжырымдады., сондай-ақ қылмыстардың алдын алу, алдын ала тергеу және қылмыстық істерді сотта дұрыс шешу мақсатында криминалистикалық сараптама процесінде". Бұл, біздің ойымызша, сот-медициналық техниканың тым егжей-тегжейлі және сондықтан көлемді анықтамасында оны тек аспаптар, жабдықтар, құралдар, құрылғылар, материалдар ғана емес, сонымен қатар сот-медициналық мақсаттарда қолданылатын әдістер жиынтығы ретінде қарастыруға нақты әрекет жасалды.

Криминалистикалық техниканы сөздің тар, дұрыс мағынасында анықтау криминалистиканың техникалық әдістері мен құралдарын қолдануға бағытталған жедел мақсаттар мен материалдық объектілерді көрсетпестен мүмкін емес. Дәл осы мәселені шешуге деген көзқарас В.А. Волынский сот-медициналық техниканың анықтамасын жасау кезінде ескерілуі керек алғашқы сәлемдемелерді қалыптастыра отырып, өз пікірлерінің негізін қалады. Ол осындай бастапқы пакеттерге жатады:

1. Криминалистикалық техника-криминалистикалық ғылымның ажырамас бөлігі;
2. Криминалистикалық техниканың мазмұны криминалистика мен басқа ғылымдардың (негізінен табиғи-техникалық) ғылыми ережелерін құрайды, олардың жетістіктері криминалистикалық әдістер мен құралдарды жетілдірудің негізі болып табылады;

3. Криминалистикалық техниканың пәндік мазмұны табиғаты әртүрлі, бірақ қалыптастыру және қолдану мақсаттары бойынша бірыңғай техникалық құралдар, әдістер мен әдістерден тұрады;

4. Техникалық-криминалистикалық құралдарды, әдістер мен әдістерді әзірлеу мен қолданудың мақсаты сот ісін жүргізуде (қылмыстық, азаматтық және төрелік процестерде) шындықты заңда көзделген нысандарда анықтау болып табылады.

Криминалистикаға синтетикалық, интегралды білім саласы ретінде қарау оның бірлігін түсінуге ықпал етеді: технология мен оның басқа бөлімдерін олардың білімінің құрамдас бөліктеріне бөлу мағынасын жоғалтады, техниканың сот-медициналық білім жүйесіне жататындығы расталады.

Осыған байланысты сот-медициналық техниканың мазмұны және оның барлық компоненттері өзгереді: ғылыми ережелер, техникалық криминалистикалық әдістер мен құралдар. Сот-медициналық техниканың ғылыми ережелері дәстүрлі криминалистика ғана емес, сонымен қатар кибернетика, электроника, информатика сияқты қазіргі заманғы, дамып келе жатқан білім салаларының мәліметтерімен толықтырылуда. Криминалистикаға арналған бұл жаңа деректер криминалистикалық әдістер мен құралдардың дамуы мен жаңа әдістерінің негізіне айналады.

Дәл осы жағдай бізге пікірмен келісуге негіз береді

А.Ф. Волынский, "Криминалистикалық техника-бұл жалпылама ұғым, мысалы, "Байланыс техникасы", "Медициналық техника", "Әскери техника" және т.б. Криминалистикалық техниканың барлық дерлік "салалық" түрлері өздерінің дамуында басқа да табиғи, техникалық және гуманитарлық ғылымдардың жетістіктеріне негізделеді, бұл олардың синте-тикалық, интегралды табиғатын айқын етеді.

Криминалистік техниканы техникалық құралдарға жіктеу:

а) ғылым мен техниканың өзге салаларында олардың конструктивтік өзгерістерінсіз әзірленген;

б) ғылым мен техниканың басқа салаларында әзірленген және "салалық" міндеттерді шешуге конструктивтік, функционалдық бейімделген;

в) білімнің тиісті саласында тікелей әзірленетін-криминалистика оны қалыптастыру көздерін көрсетеді, бірақ осы процесс нәтижелерінің мазмұны мен ерекшелігін көрсетпейді.

Сот техникасының мазмұнын осындай түсіндіру оны қалыптастыру көздерінің бірлігімен (басқа ғылымдардың жетістіктерін пайдалану) ғана емес, сонымен бірге оны қолданудың мақсаттары мен құқықтық негіздерінің ортақтығымен де негізделуі мүмкін. Мақсат-қылмыстарды ашу және тергеу, ал құқықтық негіз-қылмыстық іс жүргізу заңнамасы. Мұндай техниканың қылмыстық процесте жол беру өлшемдеріне сәйкес келуі, оның ішінде ғылыми негізделген болуы және оны қолдану өмір мен денсаулыққа қауіп төндірмеуі, азаматтардың ар-намысы мен қадір-қасиетін қорламауы маңызды. Криминалистикалық техниканы пайдаланудың осы жағдайларын

қамтамасыз ету үшін арнайы әзірленген әдістемелер мен тактикалық әдістемелерге негізделуі тиіс. Яғни, техниканың өзі, оның шығу көздеріне қарамастан, сот-медициналық мәселелерді шешу үшін оны қолдануды әдістемелік қамтамасыз етпестен мағынасыз. Дәл осы контексте қылмыстың қызмет түрі ретінде ашылуы мен тергелуін техникалық-криминалистикалық қамтамасыз ету жүйесіндегі тұжырымдама, мазмұн және практикалық маңызы анықталуы керек.

Алайда, қарастырылып отырған мәселеге тікелей байланысты тағы бір маңызды қызметке назар аудару керек. Сөз заңдылықтары компьютерлендіру криминалистика (соның ішінде криминалистикалық техника) ретінде көрінсе, жалпы процесін компьютерлендіру ғылымдар. Криминалистикада, көптеген басқа ғылымдар сияқты, жалпы теориялық және әдіснамалық мәселелерді дамытуда сапалы секіріс болды. Сонымен қатар, криминалистикалық техниканың ең перспективалы бағыттары ретінде математизация және компьютерлендіру анықталды.

Қазіргі уақытта криминалистикалық техниканы автоматтандыру және есептеу техникасы құралдарынсыз елестету мүмкін емес: аналитикалық аспаптар - компьютерсіз; криминалистикалық есептер - ЭЕМ-ге негізделген. Сонымен қатар, криминалистикалық техниканың құралы тек компьютер ғана емес, техникалық криминалистикалық мәселелерді шешуге арналған қажетті бағдарламалық жасақтамасы бар компьютерлік технологиялар жүйесі болып табылады.

Жоғарыда айтылғандарды қорытындылай келе, бірнеше тұжырымдамалық ережелерді білдіруге болады.

1. Криминалистикалық техника-бұл техникалық құралдардың кездейсоқ жиынтығы емес, қылмысқа қарсы күрес тәжірибесін зерттеу және жалпылау және жаратылыстану және техникалық ғылымдарды белсенді пайдалану арқылы ғылыми негізде жасалған олардың тұтас жүйесі. "Ғылыми дамыған жүйе" Тұжырымдаманың түсініксіздігінен аулақ болуға мүмкіндік береді және бұл құралдардың қарапайым қосындысы туралы емес, ғылым бөлімі туралы екенін көрсетеді.

2. Тергеу жұмысында қолданылатын техникалық-криминалистік құралдар-бұл жалпы техникалық, бейімделген және арнайы жасалған аспаптар, аппараттар, жабдықтар, құралдар, құрылғылар, материалдар, сондай-ақ қылмыстарды алдын-ала тергеу, анықтау және алдын-алу үшін оларды қолдану әдістері мен әдістері.

3. Криминалистикалық техника, Жалпы криминалистика сияқты, табиғаты бойынша синтетикалық, интегралды білім саласы болып табылады. Оның даму көздері жаратылыстану, техникалық, гуманитарлық, оның ішінде құқықтық ғылымдардың жетістіктері болып табылады.

Осы ережелерге сүйене отырып, В.Я. Карлов криминалистикалық техника ұғымын келесідей анықтайды: "криминалистикалық техника - бұл криминалистиканың ғылыми білім жүйесі болып табылатын бөлімі, сонымен қатар қылмыстық сот ісін жүргізуде шындықты анықтау мақсатында

криминалистикалық маңызды ақпаратты жинау, зерттеу және пайдалану бойынша оның негізінде әзірленген және бейімделген техникалық құралдар мен әдістер.

Жоғарыда айтылғандай, техникалық және сот-медициналық қамтамасыз ету көп элементті және құрылымы күрделі жүйе болып табылады. Алайда, оның ұйымдастырушылық, ғылыми, әдістемелік және нақты техникалық компоненттерінің маңыздылығына қарамастан, құқықтық элемент бұл жүйеде әлі де басым, шешуші рөл атқарады. Бұл ретте криминалистикалық техниканы құқықтық реттеу жүйесін қалыптастыру қағидаттары қылмыстарды ашу мен тергеуде криминалистикалық техниканы қолдануды құқықтық регламенттеу жүйесін дамытудың негізгі бағыттарын іс жүзінде айқындайды. Мұндай жүйе керек:

1) қолданыстағы қылмыстық іс жүргізу заңнамасының жалпы ережелеріне сәйкес келуге тиіс;

2) толымдылық талаптарын қанағаттандыру, яғни криминалистикалық техниканы қолданумен байланысты туындайтын негізгі практикалық міндеттерді толық шешуге мүмкіндік беру;

3) икемді және серпінді болу, яғни жүйеге оны жаңадан пайда болған міндеттерге сәйкес корреляциялау мүмкіндігі салынуы тиіс.

Бұл көбінесе техникалық және сот-медициналық қолдауды ұйымдастырудың жай-күйін, сот-медициналық техниканың даму перспективаларын, оның мүмкіндіктерін күнделікті тәжірибеде жүзеге асыратын мамандардың кәсіби деңгейін арттыруды анықтайды. Осыған байланысты ҚР ҚПК-де техникалық-криминалистикалық әдістер мен құралдарды қолданудың қағидаттық ережелерін регламенттейтін бөлімді қалыптастыру қажет болып көрінеді. Сонымен қатар, оның құрылымын еді қосу:

1) дәлелдеу процесінде техникалық-криминалистикалық құралдар мен әдістерді пайдалануға жол беру қағидаттары (өлшемдері);

2) техникалық-криминалистік құралдар мен әдістерді пайдалану субъектілері (олардың құқықтары, міндеттері, құзыреттілігі және т. б.);

3) техникалық-криминалистикалық құралдар мен әдістерді қолданудың және бұл ретте алынатын нәтижелерді процестік ресімдеудің жалпы қағидаларын қамтуға тиіс.

Қылмыстық сот ісін жүргізуде техникалық-криминалистік құралдар мен әдістерді пайдалануға жол беру қағидаттары туралы мәселені шешу ұсынылып отырған тұжырымдаманы іске асырудың негізгі элементі болып табылады. Техникалық және криминалистік құралдар мен әдістерді қолдану жеке тергеу әрекеттерін жүргізуге ғана емес, тұтастай алғанда қылмыстарды ашу және тергеу процесіне тән. Сондықтан көптеген авторлар ҚР ҚПК-де қылмыстық процесте техникалық-криминалистикалық әдістер мен құралдардың (ғылыми, қауіпсіздік, тиімділік, әдептілік) жол берілуінің негіз қалаушы қағидаттарын бекіту қажеттілігі туралы криминалистикада

бұрыннан қалыптасқан пікірмен бөліседі және оларды қолдануға қойылатын жалпы талаптарды реттейді.

Осылайша, техникалық және сот-медициналық әдістер мен құралдарды қолдану принциптері - бұл сот-медициналық практикада әзірленген жетекші идеялар, оларды қолданудың мәні, мақсаты мен міндеттері туралы іргелі принциптер. Сондықтан олар заң нормаларында бекітілуі керек.

Сонымен қатар, принциптерді анықтау теориялық тұрғыдан ғана емес, сонымен қатар қолданбалы мәнге де ие. Шын мәнінде, олар императивті, императивті және императивті сипатқа ие және міндетті алғышарттарды қамтиды, олардың орындалуы сот-медициналық құралдар мен әдістердің барлық арсеналымен және, әрине, құқықтық нормалармен қамтамасыз етіледі. Бұдан басқа, қағидаттарға негізделі отырып, техникалық-криминалистикалық әдістер мен құралдарды қолдануды құқықтық реттеудегі олқылықтардың орны толтырылуға тиіс. Қылмыстық заңнаманың нормалары қазіргі заманғы ғылыми-техникалық прогреске және осыған байланысты құқықтық реттеуді қажет ететін жаңа әлеуметтік қатынастарға әрдайым сәйкес келе бермейтіндігін атап өткен жөн.

Р.С. Белкиннің пікірінше, техникалық әдістер мен құралдардың ғылыми өміршеңдігі олардың ғылыми негізділігін, нәтижені алу тұрақтылығын, оның сенімділігін болжайды.

Қылмыстық іс жүргізу әдебиетінде принциптердің фракциялық біліктілігі көбірек. Мысалы, Е. А. Уткин рұқсат ету принциптерін бөліседі:

а) негізгі (заңдылық, ғылыми, этикалық, гуманизм);

б) факультативтік (ғылыми-техникалық құралдарды қолдану тәсілдерінің қауіпсіздігі, алынған нәтижелердің сенімділігі, мақсаттылығы, үнемділігі, тиімділігі).

Мұндай принциптер жүйесі принциптің негізгі талап ретінде тұжырымдамасына қайшы келеді. Барлық принциптер осы мағынада "негізгі" және тек олардың жүйесі сот-медициналық техниканың құралдары мен әдістерін қолданудың заңдылығын, демек заңдылығын қамтамасыз етеді. Сондықтан заңдылық қағидатын қарастырылып отырған принциптер жүйесінде тәуелсіз деп тану мүмкін емес. Біріншіден, заңдылық-бұл қылмыстық іс жүргізудің жалпы әмбебап қағидасы (және барлық мемлекеттік органдардың қызметі) және оның қылмыстық процестегі барлық іс-әрекеттерге, соның ішінде криминалистикалық техниканы қолдануға қатысты екені анық. Сонымен қатар, бұл жағдайда ол қандай да бір ерекшеліктермен, мәні бойынша да, оны практикалық іске асыру түрінде де ерекшеленбейді. Екіншіден, заңдылықты қылмыстық іс жүргізудің маңызды мақсаттарының бірі ретінде қарастыруға болады, ал сот-медициналық техника осы мақсатқа жетудің бір құралы ретінде әрекет етеді. Үшіншіден, осы принциптердің кез-келген жүйесін сақтамау заңдылықты бұзу қаупімен байланысты.

ҚР ҚПК-де қылмыстық процесте ғылыми-техникалық құралдардың жол берілуінің көрсетілген қағидаттарын бекіту: біріншіден, қылмыстарды

ашу және тергеу практикасында қазіргі заманғы ғылыми-техникалық жетістіктерді енгізу жолындағы жасанды кедергіні алып тастауға, қылмысқа қарсы күресте жалпы ғылыми-техникалық процесті едәуір жандандыруға; екіншіден, көрсетілген мақсаттарда криминалистикалық техниканы пайдалануды ұйымдастыруды неғұрлым батыл жетілдіруге мүмкіндік береді, өйткені техниканың даму деңгейі оны қолдануды ұйымдастыру жүйесін айқындайды.; үшіншіден, қылмыстарды ашу және тергеу субъектілерін техникалық криминалистикалық дайындауды неғұрлым объективті және мақсатты түрде жүзеге асыру. Бұл ретте, бізге техникалық-криминалистикалық жұмысты ұйымдастырудың көптеген проблемаларын, оның ішінде одорологиялық, полиграфоскопиялық және т. б. қоса алғанда, дәстүрлі емес әдістер мен құралдар бөлігінде шешу айтарлықтай оңайлатылатын сияқты.

Баяндалғанды ескере отырып, қылмыстық процесте техникалық құралдар мен әдістерді қолдануға жол беру қағидаттарын ҚР ҚПК-де, атап айтқанда, 201-баптың (тергеу іс-әрекеттерін жүргізудің жалпы қағидалары) мазмұнын мынадай редакциядағы толықтыра отырып бекіту қажет: "техникалық құралдар мен әдістерді, егер олар адамдардың өмірі мен денсаулығы үшін қауіпсіз болса, олардың ар-намысы мен абыройын кемсітпесе, ғылыми негізделген және тиімді болса, қолдануға жол беріледі".

Сонымен бірге, жеке құқықтық нормалардың мазмұнын өзгерту, қылмыстық іс жүргізу заңнамасынан жасанды (кейде терминологиялық) шектеулерді алып тастау оң нәтиже бере алады. Заңнамадағы "шамалы" түсіндірулер қылмыстарды ашу мен тергеуде ғылым мен техниканың жетістіктерін пайдалану үшін сапалы түрде басқа мүмкіндіктер ашуы мүмкін.

Қылмыстық іс жүргізу заңнамасында дәлелдемелерді жинау, зерттеу, бағалау және пайдалану мақсатында техникалық-криминалистикалық әдістер мен құралдарды қолдану субъектілері туралы мәселені неғұрлым нақты шешу қажет болар еді. Басқаша айтқанда, техникалық және криминалистикалық әдістер мен құралдарды қолдану мақсаты қылмыстық сот ісін жүргізудің жалпы міндеттерінен туындайды, ал жауапкершілікпен қылмысты ашу және тергеу субъектілеріне, ең алдымен судьяларға, прокурорларға, тергеушілерге, жедел қызметкерлерге, анықтаушыларға және олардың тапсырмасы бойынша сарапшылар мен мамандарға осындай құқық беріледі.

Сонымен қатар, криминалистикалық техниканы пайдалану бөлігіндегі кейбір ұйғарымдар ҚР ҚПК-де қарама-қайшы, дәйексіз жазылған. Мысалы, заң шығарушы барлық тергеу әрекеттерін жүргізу кезінде ғылыми-техникалық әдістер мен құралдарды пайдалану мүмкіндігін бекітті (201-бап, 3-тармақ). Бұл дұрыс, өйткені оларды пайдалану тек іздеуді, бетпе-бет келуді, оқиға болған жерді немесе басқа тергеу әрекеттерін ғана емес, қылмысты ашудың және тергеудің бүкіл процесін сипаттайды. Бірақ сонымен бірге, мұндай тергеу әрекеттеріне арналған кейбір мақалаларда оларды жүргізу кезінде қолданылатын ғылыми-техникалық құралдардың

тізімі қайтадан беріледі. Мысалы, суретке түсіру, бейнежазба (және тергеу әрекеттерін жүргізу кезінде ұзақ уақыт пайдаланылмай келген киноға түсіру) куәландыру, жауап алу барысында қолданылуы мүмкін. Басқа тергеу әрекеттерін жүргізу туралы мақалаларда мұндай рецепттердің болмауы техникалық құралдарды пайдалануды болдырмайды және осылайша оларды қолдану мүмкіндігіне күмән келтіреді (жауап алу және куәландыру кезінде аталғандардан басқа), бұл өздігінен абсурд.

Техникалық және сот-медициналық әдістер мен құралдарды қолданудың жалпы ережелерінің құрылымына нормаларды енгізу қажет:

- техникалық-криминалистикалық әдістер мен құралдарды қолданудың бірыңғай тәртібі;

- мұндай қолдану нәтижелерін рәсімдеудің бірыңғай тәртібі.

Полиграфты қолдана отырып, психикалық жағдайларды аспаптық анықтау сияқты сот-медициналық техникадағы салыстырмалы түрде жаңа бағыт деуге болады.

Арнайы әдебиеттерді талдау көрсеткендей, полиграфты криминалистикада қолдану келесі аспектілерді ескеру тұрғысынан қарастырылуы керек:

- Тарихи, оның аясында полиграфиялық тексерулердің пайда болу тарихы мен даму үрдісі қарастырылады;

- әдістемелік және ғылыми сипаттағы проблемаларды талдауды қамтитын жаратылыстану-ғылыми және техникалық-ұсынылған ынталандыруға жауап ретінде жасырын жүретін психикалық процестер динамикасының физиологиялық процестерді параллель дамып келе жатқан және қол жетімді объективті тіркеуді талдаумен байланысын көрсететін ғылыми негіздер;

- процессуалдық, оның шеңберінде қылмыстық сот ісін жүргізуде полиграфты пайдалану шекарасын білдіретін нәтижелердің дәлелдемелік мәні, сондай-ақ қылмыстық істерді ашу және тергеу процесінде осы бағытты пайдалануды процессуалдық реттеудің қағидаттық мүмкіндігі қаралады;

- полиграфиялық тексерулер проблемаларын қолданыстағы іс жүргізу рәсімінің қатаң шеңберінде осы зерттеулердің барынша тиімділігін қамтамасыз ету тұрғысынан қарауға мүмкіндік беретін тактикалық тұрғыдан;

- этикалық, процедуралық және тактикалық аспектілермен тікелей байланысты және дәлелдемелерді жинау әдістерінің моральдық негіздері туралы мәселені шешудің ерекше жағдайы.

Кез-келген қызықты ақпаратты жасыратын адаммен жұмыс істеудің оңтайлы жолын іздеудің нәтижесі қазіргі заманғы технологияға - полиграфқа жүгіну болды, ол нақты медициналық құрылғылардың жиынтығы болып табылады, ол субъектінің (күдікті, жауап алынатын) реакцияларының бүкіл кешенінің динамикасын үздіксіз және синхронды түрде бекітеді : қан қысымы, импульс жиілігі, тереңдік және тыныс алу жиілігі, тері-галваникалық реакция, бұлшықет кернеуінің дәрежесі, ми биотоктары және т. б.

Қазақстанда полиграфиялық тексерулерді құқық қорғау органдарының жұмыс тәжірибесіне және процессуалдық емес салаға қолдану және енгізу мәселелері отандық ғалымдардың бірқатар жұмыстарында жарық көрді:

А.Ф. Аубакирова - "Дәстүрлі емес криминалистика: оқу құралы" (2003ж.); С.Ю. Алесковский - "ҚР Ішкі істер органдарына кадрларды іріктеу кезінде полиграфологиялық әдісті пайдалану перспективалары" (2004ж.); С.Ю. Алесковский, Я.В. Комиссарова - "Тұлғаны криминалистикалық зерттеудің дәстүрлі емес аспектілері: оқу құралы" (2006ж.).

Жүргізілген полиграфиялық тексерулердің ғылыми және сенімділігін, алынатын нәтижелердің объективтілігі мен дұрыстығын көрсететін негізгі ережелер ретінде адам физиологиясы мен анатомиясының жаратылыстану-ғылыми негіздерін, оның жалпы мінез-құлқының психологиялық ерекшеліктерін және тергеудің жеткілікті қиын жағдайларында ашатын ережелер қызмет етеді; қылмыстық сот ісін жүргізуде полиграфты пайдаланудың қажеттілігі мен мүмкіндігінің тактикалық аспектілері; полиграфты пайдаланудың техникалық, процестік және моральдық-этикалық аспектілері.

Жүргізілген полиграфиялық тексерулердің ғылыми және сенімділігін, алынатын нәтижелердің объективтілігі мен дұрыстығын көрсететін негізгі ережелер ретінде адам физиологиясы мен анатомиясының жаратылыстану-ғылыми негіздерін, оның жалпы мінез-құлқының психологиялық ерекшеліктерін және тергеудің жеткілікті қиын жағдайларында ашатын ережелер қызмет етеді; қылмыстық сот ісін жүргізуде полиграфты пайдаланудың қажеттілігі мен мүмкіндігінің тактикалық аспектілері; полиграфты пайдаланудың техникалық, процестік және моральдық-этикалық аспектілері.

Бұл жағдайда полиграфты қолдану қажеттілігі қылмыстық істерді тергеудің барлық жағдайларында пайда бола бермейтіні анық. Ол әдетте, полиграфиялық тексерулерді қолдану қажеттілігі қақтығыс жағдайында туындайтынын атап өтеді.

Сонымен бірге, күдіктінің айғақтарын полиграфтың көмегімен тексеру туралы шешім қабылдаған кезде тергеуші тек адамның мінез-құлқына және оның кінәсін көрсететін белгілерге сенбеуі керек.

Шынында да, тергеуші де, полиграфолог та тергеу әрекеттеріне қатысушы адамдардың мінез - құлқы көптеген факторларға байланысты белсенділікпен немесе енжарлықпен сипатталуы мүмкін екенін білуі керек: жүйке жүйесінің түріне, жасалған қылмысқа деген көзқарасқа, оның салдарын сезінуге, жеке басының ерік - жігеріне, белгілі бір мінез-құлық жоспарларының болуына, өмірлік мүдделерге, мақсаттарға және т. б.

Мәселенің техникалық жағы, яғни полиграфтың көмегімен объективті, егжей-тегжейлі және нақты ақпарат алу мүмкіндігі күмән тудырмауы керек, өйткені ол медицина, космонавтика және т. б. сияқты ғылыми білімнің ұзақ дамыған салаларында тиімді зерттелген адамның психикалық және физиологиялық реакцияларын көрсетеді.

Полиграфты қолданудың тактикалық аспектісі келесі негізгі элементтерді қамтиды:

- полиграфиялық тексеру жүргізу уақытын анықтау;;
- тергеу барысында қалыптасқан жағдай мен нақты істің фабуласына негізделген тест сұрақтарын құрастыру;
- белгілі бір түрде маманның ұйымдастырылған жұмысы-тест алдындағы әңгіме, тест сұрақтарын қою, субъектімен қарым-қатынас ережелері;
- созылмалы аурулар, психикалық бұзылулар, жас және т. б. - полиграфиялық тексеруге кедергі келтіретін немесе дұрыс емес нәтижелерге әкелетін жағдайларды анықтау.

Алайда, біздің ойымызша, процедураның өзі, яғни полиграфта зерттеу жүргізу тактикасы толық дамымаған және жеке авторлардың ұсыныстары өте қайшылықты. Біздің ойымызша, тестілеу кезінде бөтен адамның және, ең алдымен, тақырыпқа қатысты тергеу (тергеуші) жүргізетін құқық қорғау органдарының қызметкерлерінің кез-келген әрекеті тексерістен өткен адамның психикалық жағдайына теріс әсер етуі, оның психикасын тұрақсыздандыруы және, сайып келгенде, тексерушінің полиграфиялық тексеруге қатысудан бас тартуы мүмкін. жалпы.

Полиграфиялық тексерулерді жүргізу тактикасы кезеңдермен ұсынылуы мүмкін:

1-кезең: полиграфиялық тексеру жүргізу рәсіміне дайындық.

Бұл кезең тексеруге бастамашы субъектінің полиграфиялық тексеруге арналған материалдарды дайындауын қамтуы тиіс:

- а) тестілеуді өткізу қажеттілігінің негіздемесін дайындау;
- б) сыналушының жеке басын сипаттайтын материалдарды дайындау (болған оқиғаның қысқаша фабуласы, сыналушының процестік мәртебесі, жасы, полиграфта тексеруді іске асыратын аурулардың болмауы және т.б.);
- в) маман-графологқа анықтау үшін қажетті мәселелер шеңберін ұсыну.

Бұл кезеңнің орындалуы үшін жауапкершілік тексеру бастамашысына - жедел қызметкерге, тергеушіге, судьяға жүктеледі.

2-кезең: полиграфиялық тексеру рәсімі. Бұл кезең негізінен маманның кәсіби дайындық деңгейіне байланысты

- полиграфолог және 3 кезеңнен тұрады, оларды шартты түрде атауға болады: а) тест алдындағы дайындық (сұрақтар жасау, психологиялық байланыс орнату мақсатында сыналушымен әңгімелесу, тест сұрақтарын талқылау және т.б.); б) тестілеуді өткізу; в) тестілеу нәтижелерін бағалау және қорытынды жазу.

Полиграфта тестілеудің процедуралық тәртібін әзірлеу эмпирикалық материалдың едәуір көлемін алдын - ала жинақтауды қажет ететіні анық, өйткені қолданыстағы ұсыныстарда тергеушінің және полиграфологтың міндеттерін, полиграфиялық тексеру процедурасының кезеңдерін нақты ажырату жоқ.

Полиграфиялық зерттеуді жүргізу кезіндегі адамгершілік аспектінің мәні азаматтардың негізгі конституциялық құқықтарының бұзылуына, атап айтқанда, жеке басына қол сұғылмаушылыққа жол бермеу болып табылады (Қазақстан Республикасы Конституциясының 17 және 18-баптары). Тиісінше, ерікті келісімсіз бірде-бір адамды ғылыми, медициналық немесе өзге де зерттеулерге ұшыратуға болмайды. Сондай-ақ, зерттеу нәтижесіне қарамастан, тек зерттелетін адам полиграфологиялық тексеру нәтижелерін жариялауға келісім беруі керек екенін ескеру қажет.

Белгілі қазақстандық ғалым, генерал-майор Т.Н. Нұрахметов атап өткендей, мақсат пен құралдың арақатынасы туралы мәселені шешу негізіне адамгершілік пен тиімділіктің диалектикалық бірлігі тұрғысынан қойылған мақсатқа сәйкес келуі тиіс қағидатты қою керек.

Жоғарыда айтылғандарды ескере отырып, полиграфиялық тексерулерді ғылыми бағыт ретінде анықтауға болады - "Адамның жасырын психофизиологиялық жағдайларын анықтау", оның зерттеу пәні таңдалған және жүйеленген ынталандырулардың белгілі бір ретпен ұсынылуына жауап ретінде зерттелетін адамның психофизиологиялық реакцияларының динамикасын көрсететін заңдылықтарды зерттеу болып табылады.

Зерттеудің тікелей объектісі ретінде адамның қандай да бір оқиға туралы ақпаратты қабылдауына, шоғырландыруына, сақтауына және кейіннен көбейтуіне байланысты психикалық процестердің ағымының физиологиялық көріністерін қарастыруға болады.

Адамның жасырын психофизиологиялық жағдайын анықтау барысында шешілетін міндеттер ауқымы тергеу барысында туындайтын және полиграфиялық тексерулердің қажеттілігін алдын-ала анықтайтын жағдайлар негізінде анықталады. Мұндай міндеттерге мыналарды жатқызуға болады:

- оқиғаның, оның ішінде қылмыс оқиғасының болу немесе болмау фактісі;

- құқыққа қарсы қызметтің ықтимал және нақты бар нәтижелерінің;

- құқыққа қайшы іс-әрекеттің дәлелі;

- құқық бұзушылық жасау себептері;

- қандай да бір тұлға хабарлайтын мәліметтердің дұрыстығы және т. б.

- зерттелетін адамның қылмыс оқиғалары туралы хабардар болу дәрежесі (оның егжей-тегжейі);

- зерттелетін адамның қылмыс оқиғасы туралы ақпарат алу жағдайлары.

Графикалық зерттеу мақсаттары үшін қолжазба құжатын орындаушының жеке қасиеттерінің келесі бөлімі үлкен қызығушылық тудырады:

- жалпы физиологиялық: жынысы, жасы, дене бітімі, көру ерекшеліктері;

- психофизиологиялық: орталық жүйке жүйесінің ерекшеліктері;

- психологиялық: темперамент, мінез, тұлға;

- әлеуметтік-демографиялық: ұлты, білімі, тұратын жері, кәсібі;

- патологиялық: аурулар нәтижесінде пайда болған ерекшеліктер.

Сот-медициналық техникада қолданылатын құралдар мен әдістердің оң әсері ретінде біз сот-медициналық фонографияның мысалын келтіре аламыз, ол келесі іс-шаралар кезінде аудио жазу құрылғыларын қолдану мүмкіндігі мен мүмкіндігі туралы пікірталастан бастап, тергеудің көптеген мәселелерін шешетін дыбыстық ақпаратты зерттеу кезеңіне дейін ұзақ жол жүрді: жынысы, жасы, ұлты, сөйлеушілердің әлеуметтік жағдайы, мінез-құлық ерекшеліктері, қарым-қатынастың әлеуметтік шарттары, әңгімелесушілердің психикалық жағдайы және т. б.

Бұл ретте фонография мүмкіндіктерінің артуы аудиожазбаны тергеуде, жедел-іздігіру қызметінде пайдалану мүмкіндіктерінің кеңеюіне және сараптамалық зерттеулердің жаңа түрін бөлуге алып келді

- сот бейнефонографиялық сараптама. Бұл ретте ҚР ӘМ СЭ орталығының деректері бойынша бейнефонографиялық зерттеулер бөліміне келіп түсетін материалдарды фонографиялық зерттеу тергеу міндеттерін шешуге ықпал етеді, оның шеңберінде ҚР ҚК көзделген қылмыстық істердің барлық санаттарының жағдайлары ашылады.

Заттар мен материалдарды сот-медициналық зерттеу сот-медициналық техниканың салыстырмалы түрде жаңа дамып келе жатқан бөлімі. Мұны сот ғылымына тән міндеттерді қою және шешу арқылы түсіндіруге болады, олар адам қызметінің басқа салаларында ұқсас объектілерді зерттеу кезінде қойылмайды; зерттеуге жататын объектілердің ерекшелігі, сонымен бірге олардың таралуы мен жиі кездесуі, оқиға болған жерді қарау кезінде де, басқа да іс жүргізу әрекеттерін жүргізу кезінде.

Материалдар мен заттардың сот-медициналық зерттеулерінің дамуын тарихи талдау зерттелген үш кезеңді бөлуге мүмкіндік береді:

- криминалистикалық сипаттағы заңдылықтар емес, іргелі ғылымдар шеңберіндегі заңдылықтар (физика, химия, биология және т. б.);

- фундаменталды ғылымдардың мәліметтері криминалистиканың мақсаттары мен міндеттеріне қатысты өзгерген "шекаралық" сипаттағы заңдылықтар;

- криминалистика және сот сараптамасы пәнінің мәнін құрайтын, материалдар мен заттарды зерттеу және криминалистикалық тану және жіктеу, криминалистикалық сәйкестендіру және жағдай мәселелерін шешуде қолданылатын объектінің табиғаты мен оның қасиеттерін анықтайтын нақты криминалистикалық заңдылықтар.

Қазіргі уақытта сот-медициналық технологиялар жүйесіне жаңа бөлімді енгізу қажеттілігін анықтайтын критерийлер:

- адам қызметінің басқа салаларында осындай объектілерді зерттеу кезінде қойылмайтын нақты сот-медициналық міндеттерді шешу мүмкіндігі;

- зерттеу объектілерінің ерекшелігі және сонымен бірге олардың таралуы, оқиға орындарында жиі кездесуі;

- осы бағыттың әдістемелік және әдістемелік әзірлемесі.

Заттар мен материалдарды сот-медициналық зерттеудің теориялық және әдіснамалық негізі мәселесі сөзсіз қызығушылық тудырады. Р.С. Белкин кез-келген ғылыми білімнің әдіснамалық негіздеріне оның тұжырымдамалық аппараты мен онда қабылданған жіктеулер жүйесі, және бұл жағдайда ең маңыздысы зерттеу әдістері туралы ілім жататынын айтады. Бірақ заттар мен материалдарды криминалистік зерттеу әдістері - химия, топырақтану, физика және басқа да жаратылыстану және ішінара техникалық ғылымдар әдістері.

Заттар мен материалдарды криминалистік зерттеудің пәні жинау, зерттеу (заттардың сыртқы құрылымы, құрылымы мен құрамы белгілерімен бірге объектілердің морфологиялық және субстанциялық қасиеттері), тергеу, ашу және алдын-алу мақсатында із-заттар түрінде дәлелді ақпаратты бағалау және пайдалану заңдылықтары болып табылады деп санаймыз. қылмыстардың әртүрлі санаттары.

Қазақстандық ғалымдардың пікірі бойынша заттар мен материалдарды криминалистік зерттеудің объектілері нақты іс бойынша дәлелдемелік ақпараттың материалдық көздері рөлін атқаратын әртүрлі заттар, материалдар мен бұйымдар болып табылады, оларға: талшықты материалдар; есірткі заттары, психотроптық заттар мен прекурсорлар; топырақ және топырақ қабаттары; лак-бояу материалдары мен лак-бояу жабындары; жанар-жағармай материалдары мен мұнай өнімдері; металдар мен қорытпалар; құрамында спирт бар сұйықтықтар; полимерлік заттар мен; арнайы химиялық заттар (фосфор деп аталатын); шыны және керамика өнімдері; парфюмерия және косметика және т.б.

Мұндай объектілер, әдетте, зерттелетін оқиға жағдайында бір мезгілде (бірлесіп) бейнеленуге қабілетті әртүрлі субстанциялық және морфологиялық қасиеттердің тасымалдаушысы болып табылады.

Заттардың (қатты, сұйық және газ тәрізді қосылыстарда) және материалдардың шеңбері өте кең болғанына қарамастан, оларды зерттеу кезінде шешілетін кейбір жалпы міндеттерді тұжырымдауға болады.

Материалдар мен заттарды криминалистік зерттеу процесінде жүзеге асырылатын сәйкестендірілмеген мәселелерді шешу заттың табиғатын алғашқы танумен, қолдану аясын, қасиеттерін анықтаумен байланысты.

Жіктеу мәселесінің мәні зерттелетін объектіде белгілі бір сыныптың белгілерін тану ғана емес, сонымен бірге анықталған белгілерді сыныптардың, ұрпақтардың, түрлердің, кіші түрлердің белгілерімен дәйекті салыстырмалы зерттеу, олардың арасындағы айырмашылықтар мен сәйкестіктерді анықтау болып табылады. Сыныптау міндетінің мақсаты зерттелетін объектіні белгілі бір жиынтыққа, топқа (сыныптау) жатқызу рәсімі болып табылады.

Мүмкіндігі туралы мәселені криминалистикалық сәйкестендіру заттар мен материалдардың бұрыннан нысанасы болып табылады талқылау. Бұл мәселені белгілі бір уақыт кезеңінде шешудің міндеті тұтастық белгілері бар материалдық объектінің жеке ерекшеліктерін анықтау болып табылады.

Объектілердің өзара байланыс фактісі тек іздер туралы деректерді ғана емес, сонымен бірге бір объектінің екіншісіндегі материалдық бөлшектер туралы ақпаратты, бір объектінің жанасатын беттерінің іздері (Морфологиялық белгілер), сондай - ақ із қалыптастыру механизмі туралы ақпаратты қамтиды.

Кез-келген ғылыми білімнің әдіснамасы осы білімді қолданатын әдістерден тұрады.

А.Р. Шляхов пен А.И. Винберг заттар мен материалдарды сот-медициналық зерттеуде қолданылатын арнайы әдістердің классификациясын ұсынды. Оларға келесі әдістер сыныптары кіреді: өлшеу; микроскопиялық; фотографиялық; физика-техникалық; спектрлік; рентгенографиялық; хроматографиялық; электрохимиялық (физикохимиялық); аналитикалық-химиялық; радиациялық; электронды есептеу.

Қылмыс жасалған жерлерде микрообъектілер - оқиға оқиғасымен (қылмыспен) байланысты ұсақ заттай объектілер жиі кездеседі; оларды іздеу, табу, алып қою және шағын мөлшеріне, массасына байланысты зерттеу көзбен көру қиын немесе мүмкін емес. Мұндай объектілермен жұмыс жақында заттың аз мөлшерімен манипуляцияны қамтамасыз ететін техникалық құралдар мен жабдықтардың болмауына байланысты іс жүзінде жүргізілген жоқ. Алайда, қазіргі уақытта заманауи жоғары сезімтал талдау әдістері пайда болды (электронды микроскопия, хроматографияның әртүрлі түрлері, спектрографиялық талдау және т. б.).

Жаратылыстану - техникалық ғылымдар, криминалистика және құқықтық ғылымдар алғышарттар жасайды және микрообъектілермен жұмыс істеудің теориялық негіздері мен әдістерін әзірлеу жолын айқындайды.

Әр түрлі елдердің көптеген криминалистері қылмыстарды тергеу мен кінәлілерді әшкерелеуде әртүрлі ұсақ бөлшектер мен микроследті заттарды қолданудың маңыздылығын атап өтті.

Микрочастиктердің ақпарат тасымалдаушысы ретіндегі маңызы төмен массалық объектілерді Талдаудың химиялық, физикалық, биологиялық және басқа әдістерінің дамуымен үнемі жоғарылап отырды.

Микрообъектілерді тергеу процесінде іс бойынша шындықты анықтау үшін қолдануға болады, өйткені микрообъектілердің бір ерекшелігі-оларды толығымен жою мүмкін емес, олар қылмыстың "мылқау" куәгерлері болып табылады және бұл жағдай олардың өсуіне ықпал етеді.

Бұл қылмыстарды ашу және кінәлілерді әшкерелеу процесінде әртүрлі микрообъектілерді кеңінен қолдануды түсіндіреді.

Бір кездері қылмыстық көріністерге қарсы күресте микрообъектілерді (микробөлшектер, заттар мен материалдардың микроследтері) кеңінен практикалық қолдану жаңа пәнаралық бағыт - сот микрологиясы аясында осы объектілермен байланысты мәселелерді қарастыруға әкелді, ол әртүрлі ғылыми салалардағы білімді шағын бөлшектерді зерттеу мәселелерін шешу үшін біріктіретін іздеу бағыты ретінде пайда болды және соңғы жылдары кеңінен таралды.

Криминалистикадағы микрология ұғымы жақында пайда болды-1970 жылдан бастап. Микроология-бұл ғылыми сот-медициналық білімнің жаңа саласы, сондықтан оның көптеген түсініктері әлі қалыптаспаған, жетілдіруді жалғастыруда және пікірталас тақырыбы болып табылады.

"Сот микрологиясы", "Сот - медициналық микрология" атауларымен қатар әдебиетте әртүрлі авторлар мағынасы жағынан жақын басқа терминдерді қолданады - "микро объектілермен жұмыс" (Б.М. Вандер. Н.И. Маланьина-1995 ж.), "Сот микрообъектологиясы" (А.А. Кириченко, 1998 ж.), "Сот микротрасология" (Г.Л. Грановский, 1976 ж.).

Сот-медициналық техникадағы жаңа бағыттың тақырыбын анықтау туралы пікірталасқа қатыспай, М.Б. Вандер берген осы тұжырымдаманың анықтамасы ең сәтті. Оның пікірінше, қылмыстық істерді анықтау, алдын ала тергеу және сотта қарау процесінде заттар (материалдар) микробөлшектерін және олар түзген микроследтерді анықтаудың, бекітудің, алудың, куәландырудың, пайдаланудың теориялық негіздері мен криминалистік әдістері криминалистикалық микрологияны зерттеу пәні болып табылады.

Соңғы уақытқа дейін сот техникасы бөлімінде тек бір бөлім қарастырылды-сот баллистикасы, онда атыс қаруы туралы түсінік, оны жіктеу, қолдану іздері және т.б. зерттелді. суық қаруды (пирсинг, соққы және ұсақтау және т. б.), жақында пайда болған жарылғыш құрылғыларды зерттеу арнайы мақсаттағы қару (электр тогы және т. б.) сот - медициналық сараптамада іс жүзінде назар аударылмады. Осыған байланысты теориялық базаны (тұжырымдамаларды әзірлеу, жіктеу) және қылмыстарды тергеу, ашу және алдын-алу мақсатында осы қару туралы деректерді жинау, зерттеу, бағалау және пайдалану мәселелерін практикалық шешуді шығармашылық қайта ойластыру қажет болды.

Сондықтан криминалистикада жаңа бағыт пайда болды, оны Р.С. Белкин және басқа да көрнекті ғалымдар "криминалистикалық қару-жарак" деп атады.

1998 жылғы 28 желтоқсанда "Қару айналымын мемлекеттік бақылау туралы" Қазақстан Республикасы Заңының қабылдануымен криминалистикадағы қару ұғымы мен жіктемесінің проблемалары жаңа мәнге ие болды.

Криминалистикалық техника саласына "Криминалистикалық қару жасау" бөлімін енгізу зерттеудің жаңа әдістерін әзірлеуді көздейді. Айта кету керек, жарылғыш құрылғыларды, лақтыратын неогно-атыс, газ және электр тогы қаруларын криминалистикалық зерттеудің әдістемелік негіздері әзірленбеуі, соның ішінде "Криминалистикалық қаруды зерттеу" саласының криминалистикалық тұжырымдамасы және тұтастай жіктелуі, оны зерттеудің жалпы әдістемелік негіздері жеткіліксіз болғандықтан орын алады. Алайда, сот сараптамасында жаңа бөлімнің пайда болуы әр түрлі қару-жарак туралы білімді механикалық байланыстыруды білдірмейді, бірақ тақырыпты, объектілерді, тапсырмаларды, зерттеу әдістерін терең теориялық әзірлеуді қажет етеді.

Осылайша, 1990-шы жылдардың аяғында қару-жарақ туралы ілімді қалыптастыру және оны қолдану іздері туралы гипотезаны құрудың бастапқы негізі ретінде қызмет ететін үлкен нақты материал (сот-тергеу және сараптама тәжірибесін қоса алғанда) жинақталды, жүйеленді және жалпыланды. Бұл ретте бір мәнді туралы мәселесі шешілген жерде жоғарыда аталған оқу-жаттығу ғылым.

Уақыт өте келе қару-жарақ пен оны қолданудың іздері туралы ілім жеке сот теориялары жүйесінде емес, сот техникасы бөлімінде өз орнын алуы керек екені белгілі болды. Т. В. Аверьянова: "Қазіргі кезеңде криминалистиканың өзі сараланады. Бұл оның басқа ғылымдармен "түйісулерінде" білімнің жаңа салаларының пайда болуына әкелді: сот психологиясы, тергеу логикасы және т. б. Интеграция криминалистика объектілерін кешенді зерттеуде және басқа ғылымдардың мүмкіндіктерін пайдалану арқылы оның міндеттерін шешуде көрінеді".

Жұмыстың осы бөлімінде біз криминалистік қару-жарақ туралы анықтама беруді қажет деп санаймыз. Біздің ойымызша, криминалистикалық қару - жарақ-бұл криминалистикалық техниканың бір саласы, қару-жарақ пен оның оқ-дәрілерін, суық қаруды, жарылғыш құрылғылар мен жарылғыш заттарды, арнайы мақсаттағы қаруды; осы қару түрлерінен қалған іздердің пайда болу заңдылықтарын, сондай-ақ осы заңдылықтарды білуге негізделген ғылыми-техникалық құралдар мен іздерді бекіту, алу, сақтау әдістерінің жүйесін, сондай-ақ қару мен оны қолдану іздерін алдын ала және сараптамалық зерттеудің тәсілдері мен әдістерін зерттейді.

Криминалистік қару жасау объектілеріне:

- 1) әртүрлі конструктивтік ерекшеліктері бар қол атыс қаруының әртүрлі түрлері;
- 2) ойық және тегіс ұңғылы атыс қаруынан атуға арналған патрондардың оқ-дәрілері мен жарақ құрамдастары;
- 3) суық қару (сұқпалы, соққы беретін-ұсақтайтын, тұншықтыратын, лақтыратын және т. б.);
- 4) әртүрлі конструкциядағы жарылғыш құрылғылар және оларда пайдаланылатын жарылғыш заттар;
- 5) газды қару және арнайы мақсаттағы басқа да қару (оның ішінде электр);
- 6) атыс қаруын, суық қаруды, жарылғыш құрылғыларды, арнайы мақсаттағы қаруды қолдану іздері;
- 7) 1-5-тармақтарда санамаланған қаруды қолдан жасау үшін пайдаланылған заттар, жабдықтар, құрылғылар.

Криминалистикалық қару-жарақ трасологиясы, Сот медицинасы, Заттар мен материалдарды сот-медициналық зерттеу, Одорология және т.б. сияқты сот-медициналық техниканың басқа бағыттарымен байланысты болуы керек, өйткені жиі туындайтын мәселелерді шешу, мысалы, атыс қашықтығы мен бағытын анықтау, жәбірленуші мен күдіктінің зақымдану

кезіндегі өзара орналасуы әртүрлі білім салаларының мамандарын тарта отырып, жан-жақты зерттеуді қажет етеді.

2.3 Криминалистикалық тактиканы дамытудағы ерекше бағыттар

Дәлелдемелерді жинау және зерттеу процесі ғылыми-техникалық әдістермен де, құралдармен де, тактикалық әдістермен де жүзеге асырылады - жеке тергеу әрекеттерін жүргізудің ең ұтымды әдістерінің жүйесі және бүкіл тергеуді жоспарлауды ғылыми ұйымдастыру.

Алдымен "Қылмыстық тактика" термині пайда болды. Криминалистика бойынша алғашқы оқулықтарда қылмыстық тактика бөлімі ұсынылды, онда мыналар қарастырылды: тергеудің типтік схемасы; тінту және алу; қылмыс орнын тексеру; жауап алу; сараптама жүргізу; жеке басын тану және жеке басын анықтау; тергеудің аяқталуы және істің сыртқы дизайны. "Қылмыстық тактика" термині өзінің "Қылмыстық тактика. Қылмыстарды тергеу жөніндегі Нұсқаулық (1912 жылғы орысша аудармасы) қылмыспен күресте, соғыс кезіндегідей, ең алдымен, жігерлі іс-әрекет, жеке бастама және жылдамдық қажет деп жазды.

Әрбір қылмысты, әсіресе маңызды жағдайларда тергеу белгілі бір әдіс бойынша, жүйелі түрде және әзірленген жоспар бойынша жүргізілуі керек.

19 ғасырдың аяғы - 20 ғасырдың басында сот тактикасын дамыту орталығы Австрия-Венгрия және Германия болды. Г.Гросс, А. Гельвиг және басқа ғалымдар мен практиктердің еңбектерінде криминалистиканың осы бөлімі туралы алғашқы идеялар пайда болды.

1917 жылға дейін Ресей әдебиетінде жеке тергеу әрекеттерін жүргізу мәселелері В. Случевскийдің (1910 ж.), С.Н. Трегубовтың еңбектерінде - "Қылмыстық техниканың негіздері" кітабында (1915 ж.) кездеседі, онда мәйітті сыртқы тексеру және қан дақтарын тексеру әдістері мен құралдары қарастырылады.

1924 жылы Кеңестік Ресейде И.Н. Якимовтың "Қылмысты тергеуге практикалық нұсқаулық" кітабы жарық көрді. Бұл кітапта "Қылмыстық тактика" термині қылмыскерді тергеудің, оны ұстаудың және залалсыздандырудың тиісті тәсілдерінің жүйесі ретінде сипатталады. "Қылмыстық тактика" бөліміне И.Н. Якимов мыналарды қамтыды: қылмыскерлердің түрлерін сипаттау және қылмыстың түріне қарай жіктеу; қылмыскерлер арасындағы жасырын қарым-қатынас туралы ақпарат; Белсенді қылмыстық іздестіру агентінің сипаты мен мағынасы туралы мәліметтер (сол жылдары ол жедел қызметкер деп аталды), қылмыскерді қудалау әдістері, оны бақылау және ұстау, ит қанатын қолдану.

И.Н. Якимовтың жұмысы сот тактикасы саласындағы кейінгі зерттеулерге негіз болды.

50-ші жылдардың аяғы мен 60-шы жылдары отандық криминалистикада бұл проблемаға үлкен қызығушылық байқалды.

Көптеген көрнекті криминалистер өздерінің зерттеулерін осы мәселеге арнады, олардың ішінде Р.С. Белкин, И.М. Лузгин, Г.И. Кочаров, А.И. Винберг, Л.Е. Ароккер, С.П. Митричев, Н.И. Порубов және басқалар.

А.И. Винберктің (1962 ж.) пікірінше, криминалистикалық тактика - бұл жекелеген іс жүргізу іс-әрекеттері мен жедел-іздігіру іс-шараларын неғұрлым тиімді жүзеге асыру және оларды өндіруде ғылыми-техникалық құралдарды қолдану тәсілдерінің жүйесі.

Жаңа тактикалық әдістердің пайда болуы жаңа техникалық құралдарды жасауға ынталандырады. Тактика ескірген, тергеу тәжірибесінде өзін ақтамаған техникалық әдістер мен құралдарды жоққа шығарады. Екінші жағынан, сот-медициналық техниканың дамуы жаңа тактикалық техниканы өмірге әкеледі.

Р.С. Белкин атап өткендей, криминалистика бойынша алғашқы оқулықтардың авторлары бұл ғылымды қылмыстарды тергеуге қолдану тәсілдері, жеке тергеу әрекеттерін жүргізудің ең жақсы әдістері және оларды өндірудің ең қолайлы тәртібі, тергеу процесін жоспарлау және жоспарлау, қылмыстың жекелеген түрлерін тергеудің нақты әдістері туралы ғылым ретінде түсінді.

Сот тактикасы тұжырымдамасының көптеген анықтамаларына қарамастан, оларда біркелкілік жоқ. Бірқатар жұмыстар тергеу тактикасы немесе тергеу әрекеттерінің тактикасы туралы, криминалистиканың осы бөлімінің мазмұны бірыңғай емес.

Тактиканы әдеттегідей тергеу емес, қазақстандық криминалист ғалым алғашқылардың бірі болып криминалист деп атады В.И. Попов (1959 ж.).

Криминалистикалық тактика криминалистика бөлімі ретінде тергеу, іздігіру және сот тактикасы, сондай-ақ алдын ала және сот тергеуін ұйымдастыру мәселелері сияқты практикалық қызмет түрлерін қарастырады. Осыған байланысты қазақстандық криминалист ғалым профессор А.Я. Гинзбург сот тактикасына келесі анықтама береді - "Сот тактикасы - бұл ғылыми Ережелер жүйесі және олардың негізінде алдын-ала және сот тергеуін ұйымдастыру және жоспарлау, дәлелдеуді жүзеге асыратын адамдардың мінез-құлқының бағытын анықтау және дәлелдемелерді жинауға және зерттеуге бағытталған жеке тергеу және сот іс-әрекеттерін жүргізу әдістері, қылмыстарды жасауға және жасыруға ықпал ететін себептер мен жағдайларды анықтау".

Криминалистік тактиканың дамуына В.И., Попов, А.Ф. Аубакиров, А.Я. Гинзбург, Е.Г. Джакишев, Л.В. Винницкий, М. Қоғамов, Б.М. Нұрғалиев, және басқа қазақстандық ғалымдар елеулі үлес қосты.

Қазақстан Республикасының жаңа қылмыстық іс жүргізу кодексін қолданысқа енгізу криминалистикалық тактиканың теориялық және практикалық жағын ашып көрсету қажеттілігін әлі де туындатуда.

Көптеген криминалистикалық ұсынымдар Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік заңнамасында бекітілген және заңның міндетті

талаптарына айналды (мысалы, бұрын заңнамада тану үшін ұсыну сияқты тергеу әрекеті болмаған).

"Жедел-іздістіру қызметі туралы" Қазақстан Республикасы Заңының қабылдануымен криминалистика қылмыстарды тергеу кезінде жедел деректерді пайдалану тактикасын да әзірлейді. Бұған қылмыстық істер бойынша дәлелдеуде жедел іздістіру қызметінің нәтижелерін қолдануды регламенттейтін ҚР ҚПК баптары ықпал етеді.

Соңғы жылдардағы криминалистік әдебиеттерде қылмыстық істер бойынша кәсіби қорғау тактикасын сот ғылымы аясында Зерттеу және дамыту мүмкіндігі туралы идея белсенді түрде алға тартылды, сот тактикасы мен әдістемесін жетілдіруде және дамытуда, тұтастай алғанда сот ғылымының "айыптау" екпінінен арылуда осындай бағыттың оң рөлі атап өтілді.

Осыған байланысты қорғаушының қылмыстарын ашу және тергеу жөніндегі іс-әрекеттің субъектілеріне жатқызу мүмкіндігі туралы мәселе туындайды.

Сот тактикасын жүйелі түрде қарау процесінде қылмыстарды ашу және тергеу бойынша іс-әрекеттерге, әдістер мен әдістерге ерекше назар аударылады.

Қылмыстарды ашу және тергеу жөніндегі қызметтің мазмұнын құрайтын негізгі іс-әрекеттердің, әдістер мен тәсілдердің ішінде мыналарды бөліп көрсету керек:

- тергеу және өзге де іс жүргізу әрекеттері;
- тергеу және өзге де іс жүргізу әрекеттерін жүргізудің тактикалық тәсілдері;
- процессуалдық емес іс-шаралар;
- тергеудің қойылған міндеттерін (біріктірілім, операциялар) шешуге арналған бірыңғай оймен қамтылатын санамаланған іс-қимылдар мен іс-шаралар кешендері.

Осыған байланысты А.Я. Гинзбург дұрыс айтады: "Криминалистиканың өзекті міндеттерінің ішінде дәлелдемелерді жинау, зерттеу, бағалау және пайдалану процесіне байланысты проблемалар кешенін зерттеу маңызды орын алады. Осы мәселелерді әзірлеу көптеген жылдар бойы кешенді, іс жүргізу-криминалистикалық сипатқа ие".

Қазіргі уақытта қылмыстарды ашу және тергеу бойынша қызметті жүйелі зерттеу қажеттілігі айқын. Атап айтқанда, тергеу әрекеттерін одан әрі криминалистикалық жүйелеу (жіктеу), оларды жүргізудің тактикалық әдістері, сондай-ақ тергеудің тактикалық міндеттерін шешуге бағытталған тактикалық комбинациялар мен операциялар, тергеу жағдайы туралы ілімдер шеңберіндегі жүйелі зерттеулер, тактикалық шешім, криминалистикалық нұсқа және қылмыстарды ашу және тергеу процесіне байланысты басқа да құбылыстар талап етіледі.

Крими-налистиканың мүмкіндіктерін, атап айтқанда, криминалистикалық тактика мен жеке қылмыстарды тергеу әдістерін

кеңейтуге ықпал ететін ғылымдардың бірі-психология және оның мамандандырылған салалары.

Сонымен қатар, психологияның арнайы салаларымен қатар: жалпы психологиядан ерекшеленетін педагогикалық, медициналық, әлеуметтік психология, негізгі ұғымдар мен категориялар, сондай-ақ практикалық ұсыныстар заң ғылымы мен тәжірибесінің тереңдігінде ұзақ уақыт бойына пайда болған және дамыған заң психологиясында қолданылады. Ол қылмыстық құқық және қылмыстық процесс, криминалистика, криминология және басқалар сияқты білімнің ғылыми салаларымен қатар құқықтық ғылымдар арасында негізді түрде қарастырылады.

Және шын мәнінде ең мағынасы, құқықтық мемлекет, оның гуманитарному және демократиялық арналуы, жұмыс органдарының заңды болуы тиіс түбегейлі перестроена. Бұл барлық құқық қорғау органдарының қызметкерлерін психологиялық қайта құрусыз, әсіресе олардың психологиясының жоғарылауымен байланысты түбегейлі жаңа әдістер мен жұмыс тәсілдерін игерусіз мүмкін емес.қажет болған жағдайда және жақсартылған практикалық нәтиже беретін құқықтық психологияның деректері мен ұсыныстарын толық пайдалану.

Сонымен қатар, әртүрлі бағыттар бойынша психологиялық негіздерді іздеу маңызды. Біздің ойымызша, осындай жолдардың бірі құқық қорғау органдарының қызметін ұйымдастыруда психологияны қолдану мүмкіндігін зерттеу болып табылады. Сонымен қатар, негізгі бағыт ретінде келесі аспектілерді дамыту қажет: адвокаттың жеке басына, оның жеке қасиеттеріне қойылатын психологиялық талаптарды талдау және анықтау; заңды психологиялық әсерлерді пайдалану мүмкіндігі, өтірік пен жасырын жағдайларды психологиялық талдау, адвокаттың жұмысында психотехниканы қолдану-сөйлеу психотехникасы, сөйлеу құралдары, тұжырымдарды құру, вербальды емес мінез - құлық және т. б.

Құқықтық психология психологиялық және құқықтық білімнің түйіскен жерінде ғылымаралық интеграция нәтижесінде пайда болған психологиялық ғылымның қолданбалы, "шекаралық" салаларының бірі болып табылады.

Біз құқықтық білім жүйесіндегі психологияның дамуына қысқаша тарихи шолу жасауға тырысамыз.

Психологияның жетістіктерін тарта отырып, осы саладағы ғылыми білімді пайдалану XVIII ғасырдың аяғында басталған екі ғасырдан астам тарихы бар.

XIX ғасырда. басты назар қылмыскердің жеке басына қатысты мәселеге аударылады. "Туған қылмыскер" теориясының негізін қалаушы Ч.Ломбросо (1836-1909) болды. Оның зерттеулері осы адамның қылмыскер болуға дайын екендігін алдын-ала анықтайтын табиғи қасиеттердің болуы туралы пікірталас тақырыбына айналды және осы саладағы одан әрі ізденістерді жандандырды, бұл кейіннен қылмыстық психология деп аталатын жаңа бағыттың дамуына әкелді.

Кейіннен сот психологиясы түрінде пайда болған ғылыми зерттеулердің тағы бір бағыты қылмыстық процестің, қылмыстарды тергеудің, тергеу және сот іс-әрекеттерінің психологиялық мәселелерін дамытумен байланысты болды. Бірінші кезекте әйгілі неміс криминалисті Г.Гроссаның "Сот тергеушілеріне арналған нұсқаулық" (1892), сондай-ақ оның "Қылмыстық психологиясы" (1898), оның едәуір бөлігі куәгерлер мен айыпталушылардан жауап алу психологиясының сот қызметінің психологиялық негіздеріне арналған.

Қылмыстық процесте психологиялық білімді қолдануға қызығушылық Ресейде де байқалды. 1864 жылғы сот реформасы қоғамдық тәртіпті оятуға, сот ісін жүргізуге қатысушылардың жеке басына және ең алдымен сотталушының жеке басына қызығушылық танытуға ерекше әсер етті, нәтижесінде психология, патопсихология, психиатрия саласындағы зерттеулерді қылмыстық процесте кеңінен қолдану үшін объективті жағдайлар туындады.

Қазан төңкерісінен кейінгі алғашқы жылдары сот психологиясының проблемаларына деген қызығушылық әлсіремейді. 1925 жылы Мәскеуде қылмыс пен қылмыскерді зерттейтін әлемдегі алғашқы мемлекеттік институт ашылды.

Ғалымдардың ғылыми зерттеулерінің жоғары деңгейіне байланысты КСРО-дағы сот психологиясы 30-шы жылдардың басында "қылмыстың психологиялық сәлемдемелерін, қылмыскерлердің әртүрлі топтарының өмірі мен психологиясын, куәгерлік айғақтардың психологиясын және сот-психологиялық сараптаманы және т. б. зерттейтін ғылымның беделді және кең саласы болды".

Сот психологиясының жандануы 60-шы жылдары басталды. Бұл процестің өзіне тән ерекшелігі психология саласындағы бұл білім, әдетте, құқық қорғау қызметінің ерекшеліктерін және құқық қорғау органдарының қызметкерлері іс жүзінде кездесетін қиындықтарды жақсы білетін ғалымдар заңгерлерін құқықтық ғылымға енгізе бастады. Бұл, әрине, көптеген осындай жұмыстарды жақсы жаққа бөлді. Алайда, сол кездегі бірқатар еңбектерде құқық қорғау қызметінің ерекшелігі қарапайым түрде көрсетілді, ешқандай психологиялық ұсыныстарсыз жалпыға негізделген. А.М. Столяренко өте дұрыс, ол былай деп жазды: "заң психологиясы құқықтық психологияға қарағанда әлі де заң ғылымына жақынырақ болды, бұл заң психологиясын емес, "психологияны" білдіреді.

Сот психологиясының қалыптасуы мен одан әрі дамуындағы маңызды кезең 1967 жылы жарияланған А.Р. Ратиновтың "Тергеушілерге арналған сот психологиясы" монографиясы болды, ол осы саладағы көптеген кейінгі жарияланымдарға оң әсер етті. А.В. Дулов заң психологиясының дамуына айтарлықтай үлес қосты. Оның 1975 жылы қайта шығарылған "Сот психологиясы" монографиясында тергеушілер мен судьялардың еңбек психологиясының жалпы мәселелері ғана емес, сонымен қатар сот төрелігін жүзеге асыратын адамдардың кәсіби деформациясы, жеке тұлғаны зерттеудің

сот-психологиялық әдістері, жасалған қылмыстың психологиялық салдары және т.б. сияқты аспектілер қарастырылған. - яғни бүгінгі күнге дейін арнайы әдебиеттерде кең таралмаған мәселелер.

Психологияның ережелерін құқықтық білім жүйесінде қолданудың қазіргі кезеңінде келесі ғалымдардың жұмыстары назар аударарды:

О.Д. Ситковская - "Қылмыстық жауапкершілік психологиясы", В.Л. Васильева - "Заң психологиясы", В.В. Романова - "Заң психологиясы", Ю.В. Чуфаровский - "Заң психологиясы", И.И. Аминова - "Заңгерлер үшін психология", В.А. Друзя - "Конфликтология" және т. б.

Қазақстандық ғалымдардың қосқан үлестері келесі авторлардың еңбектерімен белгіленді: Е.К. Нұрпейісова - "Заңды мінез - құлық психологиясы" (1984ж.) Г.Г. Доспулова "Қылмыстық процестегі жауап алу психологиясы" (1996ж.), В. Бахина, М.Қоғамова, Н. Карпова - "Алдын ала тергеуде жауап алу" (1999ж.), Доспулова Г.Г., Мажитова Ш.М. - "Қуәгерлер мен жәбірленушілердің айғақтарының психологиясы" (1973ж.), Піралиева Г.К. - "Заң психологиясы (2004ж.), А.Я. Гинзбург - "Қазақстанның қылмыстық сот ісін жүргізуінде тану үшін ұсыну" (2001ж.), Сапарина О. Е. - "Құқық қорғау органдары қызметкерлерінің азаматтармен психологиялық байланысы: құру және қолдау тәсілдері" (1998ж.).

Біздің ойымызша, психологияның адвокаттарға олардың қызметінде көрсеткен көмегі келесі бағыттарды көрсетуі керек: заңнаманың психологиялық негіздерін және оны қолдану процесін дамыту, әртүрлі мамандандырылған заңгерлердің құқық қорғау қызметін психологиялық қамтамасыз ету, адамдардың заңсыз мінез-құлқының психологиялық аспектілерін және оларды жасау себептерін зерттеу, қылмыскердің жеке басын зерттеу.

Криминалистикада қылмыстың себептерін анықтау мәселесі ерекше назар аударарды. Сонымен қатар, қылмыстың себебін анықтаудың күрделілігі кейде қылмыстың "мотивациясы", "қозғалмауы" туралы тұжырымға әкеледі. В.Л. Васильев бұл тұжырыммен мүлдем келіспейді, себебі себепсіз қылмыс болмайды деп санайды, өйткені кез-келген саналы мінез-құлық саналы немесе бейсаналық мотивтермен немесе айыпталушының оқиғаны "мотивациясымен" ауыстыруымен, яғни оның жасаған нәрсесін ретроспективті ауызша түсіндіруімен қозғалады. Сондықтан айыпталушының сөзінен мотивті анықтау жеткіліксіз, елеулі қателіктерге жол бермеу үшін оның мінез-құлқын, жеке басының негізгі психологиялық ерекшеліктерін талдау қажет. Психологияны білу, атап айтқанда, адамның бағытын, өзін-өзі бағалауды, эмоционалды тұрақтылықты, айыпталушының мақтанышын білу оның іс-әрекетін бағалау үшін қажет.

Психологияның ғылым ретіндегі бірегейлігі - бұл кез-келген ғылымның сөзсіз құрамдас бөлігі болып табылатын осындай ажырамас атрибуттардың-зерттеу объектісі мен субъектісінің үйлесуі. Жалпы криминалистика және криминалистикалық тактика тұрғысынан, атап айтқанда, бұл қылмыстық істерді тергеуді жүргізетін тергеуші психология

тұрғысынан оның екі көрінісінде ұсынылған дегенді білдіреді. Сонымен, қылмыстық іс жүргізу саласына қандай да бір дәрежеде кіретін объектілер - адамдарға қатысты тергеуші білім субъектісі болып табылады. Өзінің кәсіби қызметінде әріптестерімен, басшылармен өзара әрекеттесіп, олармен әр түрлі қатынастар орната отырып, тергеуші көбінесе объектінің жағдайына көшеді. Сонымен қатар, нұсқаларды әзірлеу, тергеу әрекеттерінің дәйектілігі туралы ойлау, сондай - ақ олардың іс-әрекеттерін, ойларын, сезімдерін, сезімдерін талдау арқылы тергеуші объектіні зерттейтін білім объектісіне айналады-оның әртүрлі көріністерінде.

Қазіргі уақытта психологиялық ғылымның қазіргі жағдайын оның дамуындағы маңызды өрлеу кезеңі ретінде бағалауға болады. Психология үнемі жаңа деректермен байытылады, оның проблемаларының барлық негізгі салаларына қатысты жаңа гипотезалар мен тұжырымдамалар қалыптасады.

Тергеушінің қызметіндегі психологиялық құрылымның негізгі анықтаушы компоненті-оның әр түрлі фактілерді жинау және зерттеу бойынша танымдық белсенділігі, соның негізінде ол өткен оқиғаны толығымен қалпына келтіреді, осы оқиғамен байланысты әр түрлі адамдардың барлық қарым-қатынасы қылмыс жасаған субъектінің жеке басын біледі. Дәл алдын ала тергеу жүргізіледі моделін құру процесі өткен оқиғалар қылмыс.

Психологиялық жағынан тергеу тактикасы-бұл тергеушінің және іске қатысатын адамдардың мінездерінің, ақыл-ойының, ерік-жігерінің, моральдық принциптерінің күресі.тергеу тактикасының тағы бір психологиялық аспектісі-тергеу саласында жүрген адамдармен қарым-қатынас мәселесі. Тергеу еңбектің даралығына тән. Істің негізгі қызметкері бола отырып, тергеуші әр түрлі сипаттағы әрекеттердің басым көпшілігін жеке өзі орындайды. Өзінің жеке жұмысын ұйымдастыру ұжымдық еңбекті ұйымдастырудан гөрі қарапайым. Міндеттерді бөлу, әрекеттерді үйлестіру және үйлестіру, өзара ақпарат құру, үйлестіру және орындауды бақылау қажеттілігі туындайды. Тергеу жұмысының жеке басы тергеушінің процедуралық тәуелсіздігімен расталады. Бұл өте маңызды қасиет, ол бүкіл психикалық белсенділікке өзіндік із қалдырады.

Осыған сүйене отырып, тергеушінің тәуелсіз қызмет принциптері болуы керек. Принциптер жүйесі қарастырылып отырған қызметтің негізгі қасиеттерін, оның сапалық жағын неғұрлым толық және жан - жақты ашуға, әр принциптің әлеуметтік жағдайы мен құндылығын, олардың өзара байланысы мен жалпы бағытын анықтауға мүмкіндік береді.

Бұл жүйеге ҚР ҚПК-де бекітілген келесі басқару қағидаттары кіреді:

1. заңдылық;
2. жариялылық;
3. шығу тегіне, әлеуметтік және мүліктік жағдайына, қай нәсілге және қай ұлтқа жататынына қарамастан, азаматтардың заң алдындағы теңдігі;
4. тергеудің ұлттық тілі;

5. жеке адамға, тұрғын үйге, жеке өмірге, хат жазысу, телефон арқылы сөйлесу және телеграф хабарларының құпиясына қол сұқпаушылық;

6. мән-жайларды зерттеудің жан-жақтылығы, толықтығы және объективтілігі;

7. алдын ала тергеуге қатысушылардың құқықтары мен заңды мүдделерін қамтамасыз ету;

8. кінәсіздік презумпциясы;

9. алдын ала тергеу жүргізудің жылдамдығы;

10. тергеушінің іс жүргізу дербестігі және жауапкершілігі;

11. қоғамды қылмыстарды ашуға және тергеуге қатысуға тарту.

Осылайша, тергеушінің жеке тұлға ретіндегі психологиялық ерекшеліктері із қалдырады және тергеу жұмысының тәжірибесінде маңызды рөл атқарады.

Тергеушінің қызметі басқа еңбек түрлерінен, ең алдымен, оның психологиялық ерекшелігін анықтайтын құқықтық сипатымен ерекшеленеді. Тергеуші мамандығын психологиялық талдауда көптеген авторлар оның қызметінің ғылыми жұмыспен ұқсастығын көрсетеді. Алайда, тергеу дегеніміз-бұл тек өзінің тақырыбы мен заңды формасына ғана емес, сонымен бірге ол әдетте болатын жағдайларға байланысты ерекше түрдегі зерттеу.

Сонымен бірге, А.Р. Ратиновпен келісу керек, ол: "Психологиялық заңдарға негізделген тиімді тактикалық әдістерді құрудың жалпы принциптерінің мәні тергеу тактикасын нашарлатады, оны тек тергеу әрекеттерін жүргізудің жеке әдістері мен әдістерінің жүйелі жиналысына айналдырады".

Сондықтан, тактиканың психологиялық негіздері туралы айтатын болсақ, оларды жауап алу, бетпе-бет келу, тану, іздеу, тексеру, эксперимент және іздеу кезінде ескерілетін факторларға дейін азайтуға болмайды.

Біз, ең алдымен, кез-келген тактикалық әдістерді жасауға негіз болатын, олардың тиімділігін, орындылығын, заңдылығын және ынталандыруды алдын-ала анықтайтын бастапқы психологиялық нұсқаулар туралы айтуымыз керек.

Жеке тергеу әрекеттерінің психологиялық ерекшеліктері тұтастай тактиканың психологиялық негізі бола алмайтыны анық. Бұл жалпы проблемалар, олар: тергеу жұмысын ұйымдастырудың және жоспарлаудың психологиялық негіздері, жанжал жағдайларында тергеушінің оңтайлы стратегиясын құру принциптері, тергеу процесінде психологиялық әсердің шектері, тергеу процесінде жеке тұлғаны зерттеу.

Әр түрлі тергеу әрекеттерін жүргізу кезінде психологиялық әдістерді қолдануды қарастырайық.

Жауап алу психологиясы

Жауап алу сияқты тергеу әрекетін жүргізу кезінде тергеушіге жауап алынған адамның психикалық жағдайы мен жеке ерекшеліктерін ескере отырып, психологиялық байланыс орнату өте маңызды, осылайша айғақтардың толықтығы мен дәлдігін қамтамасыз етеді.

Жәбірленушіден жауап алу психологиясы. Жәбірленушіден жауап алуға ерекше назар аудару керек: жәбірленушінің психофизиологиялық қасиеттерін, күш - жігерін, жүйке процестерінің қозғалғыштығын, жоғары жүйке қызметінің түрін, темпераментті зерттеу жәбірленушінің белгілі бір әрекеттерді жасау мүмкіндігін анықтауға және тұтастай алғанда оқиғаның дұрыс бейнесін жасауға көмектеседі. Бұл қасиеттерді жәбірленушімен байланыс орнату, тергеу әрекеттерін ұйымдастыру кезінде ескеру қажет. Жәбірленушінің айғақтарындағы қателіктерді болдырмау үшін қылмыс жасалған кезде оның істің мән-жайларын, қылмыскердің жеке басын қабылдау ерекшеліктерін ескеру қажет. Тәжірибе жүзінде дәлелденген қорқыныш, ашу, ұят, реніш және т.б. сезімдері қабылдаудың бұрмалануына ықпал етуі мүмкін, оның көлемін тарылтады, бірқатар фактілерді, белгілерді, бөлшектерді дұрыс бағаламауға әкеледі. Адамға қылмыстық шабуыл нәтижесінде жиі кездесетін физиологиялық әсерде жәбірленуші өзін-өзі бақылауды қиындатады, оның әрекеттерін дұрыс бағалайды, нақты жағдайды қабылдау нашарлайды. Мұндай жағдайларда жәбірленуші қылмыскердің физикалық деректерін, құқық бұзушылардың санын, шабуылдаушылардың әрекеттерінің сипатын және т. б. бағалау арқылы қателесуі мүмкін. Алайда, қылмыс жасаған кезде зардап шеккендердің күшті тәжірибелері көбінесе олардың қабылдауын тереңірек, жарқын етеді, қылмыскердің пайда болуының көптеген, тіпті ұсақ бөлшектерін, оқиғаларын, белгілерін ұзақ уақыт есте сақтауға мүмкіндік береді.

Оқиғадан кейін тікелей жүргізілген жауап алу жеткіліксіз болуы мүмкін екенін есте ұстаған жөн; тәжірибе тегістеліп, жәбірленушінің есінде уақытша жоғалған айқындық пайда болған кезде кейде біршама кешіктірілген айғақтар толығымен болады.

Жәбірленушінің айғақтарының объективтілігін тергеушінің іс материалдары туралы белгілі бір ақпаратты алғаннан кейін оның ықпалына түсетіндігімен де түсіндіруге болады. Мұндай жағдайларда жәбірленушінің айғақтарында оның жеке өзі қабылдаған емес, басқа адамдар хабарлаған мәліметтер болады.

Жәбірленушінің айғақтарының істің шынайы мән-жайымен сәйкес келмеуі кейде ұяттың, ұялудың, ыңғайсыздықтың салдары болып табылады, егер қажет болса, қылмыс жасаған кезде қылмыскердің әрекеттері немесе өз әрекеттері туралы айту керек. Мұндай жағдайлар, атап айтқанда, жыныстық қылмыстар туралы істер бойынша жәбірленушілерден жауап алу кезінде туындайды. Жәбірленушінің айғақтары шындыққа сәйкес келмеуі мүмкін, өйткені ол қылмыскерден, оның серіктестерінен, туыстары мен достарынан кек алудан қорқады.

Жәбірленушінің айғақтарына әсер ететін фактор қасақана немесе байқаусызда ұсыныс болуы мүмкін. Бұл көбінесе кәмелетке толмаған жәбірленушілерге тән, бірақ ересектер де ұсынысқа ұшырауы мүмкін.

Жәбірленушілер, әдетте, куәгерлерден гөрі, әсіресе ұсынылған ақпарат олардың мүдделеріне сәйкес келген кезде шабыттандырады. Жәбірленушінің

мәліметтерінің толық болмауы, дәл еместігі де ұсынысқа ықпал етеді. Ұсыныстың зиянды әрекетін болдырмау үшін жауап алу кезінде белгілі бір процедуралық шаралар қарастырылған, атап айтқанда жәбірленушіге қажетті жауап бере алатын жетекші сұрақтарға тыйым салынады.

Маңызды мәселелердің бірі-жәбірленушінің жеке басын алдын-ала тергеу барысында одан сенімді айғақтар алу үшін зерттеу. Мұндай зерттеу дәстүрлі әдістермен (байқау, әңгімелесу, құжаттарды талдау, тәуелсіз сипаттамаларды жалпылау) және нақты (психологиялық сараптама) жүргізіледі.

Күдіктіден (айыпталушыдан) жауап алу психологиясы. Күдікті мен айыпталушы міндетті түрде қылмыскер бола алмайды. Сондықтан, осы адамның жасаған қылмысы туралы негізгі мәселені шеше отырып, оның психологиясын нақты түсіну керек. Жауапкершіліктен жалтаруға және оның қылмысқа қатысуын жасыруға тырысып, кінәлі басқалардан және онымен байланысты тәжірибелерден жасыруға тырысады. Ол өзінің естеліктерін сыртқы көріністен қорғайды және осылайша оларды үнемі жандандырады және тәжірибені басады, оларды одан сайын күшейтеді. Ақыр соңында, оның сезімдері мен ойларын жасыру үрдісі оның психикалық процестеріне күшті бейтараптықты тудырады.

Егер күдікті мен айыпталушының іс жүргізу ережесінде айтарлықтай айырмашылықтар болса, онда психологиялық тұрғыдан бұл айырмашылықтар онша маңызды емес болып көрінеді. Күдіктінің күйлері жиі өзгеріп отырады, ол өзіне деген сенімділіктің пайда болуымен немесе белсенді қарсы тұруға деген ұмтылысымен бірге жүреді; тергеу мүмкіндіктерін дұрыс бағаламау, өзіне деген сенімділік немесе керісінше, депрессия, депрессия, шатасу, ерік-жігердің болмауы.

Күдіктіден айырмашылығы, айыпталушы көбінесе істің жағдайы туралы, тергеудегі қолда бар дәлелдердің мазмұны туралы көбірек ақпаратқа ие. Алайда, алдын-ала тергеу кезінде күдікті мен айыпталушының көптеген ұқсас психологиялық күйлері, мотивтері, мотивтері, демек мінез-құлық ерекшеліктері бар.

Қылмыс жасаған адам әшкерелеуден және, әрине, жазадан қорқады. Бұл әдетте психикаға қысым жасайды, көбінесе жауап алынған адамның ерік-жігерін басады, қалыптасқан жағдайларды дұрыс бағалау мүмкіндігін азайтады, өзін-өзі бақылауды нашарлатады және айыпталушыны депрессиялық, депрессиялық күйге келтіреді. Қорқыныш, әдетте, қылмыс жасаған адамда оны қылмыстық жауапкершілікке тартудан бұрын пайда болады. Мұндай психологиялық жағдайлар сұралғанға дейін психологиялық байланыс орнатуды қиындатады, жауап алудың тактикалық әдістерінің тиімділігін төмендетеді.

Жауап алу кезінде айыпталушы туыстары мен туыстары, достары, әріптестері, көршілері не болғанын біледі деп қорқып, психикалық күйзеліс, ұят болуы мүмкін. Өзгелердің моральдық бағалауы мен пікірлері, тіпті қалыптасқан қоғамға қарсы көзқарастары бар адамдар үшін де маңызды.

Олардың жариялау болып табылады өте күшті себеп, көп жағдайда айқындаушы айыпталушының мінез-құлық. Егер мұндай мотив анықталса, тергеушінің міндеті-жауап алынған адамды шынайы және толық айғақтар беру қажеттілігіне сендіру. Тек бұл, кем дегенде, белгілі бір дәрежеде, оған жақын адамдардың түсінігін сақтауға көмектеседі.

Кейбір айыпталушылар үшін ол қол жеткізген әлеуметтік, қызметтік және қаржылық жағдайын жоғалту қорқынышы тән. Сондықтан жауап алу кезінде мұндай айыпталушы көбінесе шынайы айғақтар беруден жалтарады. Мұнда тергеуші айыпталушының көрсетілген психологиялық жағдайын жеңу үшін оны әлеуметтік жағдайды адал және адал еңбекпен қалпына келтіруге, қоғамның толық мүшесі болуға сендіруі керек.

Айыпталушының мінез-құлқының себептерін қалыптастыратын күшті психологиялық жағдай-бас бостандығынан айыру қорқынышы, әдеттегі өмір салты, қылмыскерлердің арасында болу. Бұл сезім, әсіресе бірінші рет қылмыс жасаған және қылмыстық жауапкершілікке тартылған адамдарға тән, әдетте оларды терең депрессияға әкеледі. Мұндай жағдайда айыпталушы қамауға алудан, қамауға алудан, қамауға алудан, бас бостандығынан айырумен байланысты үкімнен аулақ болуға болады, тек өз кінәсін мойындамай, жалған айғақтар бере отырып, оның тиісті психологиялық жағдайы бар, тергеуші жеңуі керек ұстаным қалыптасады деп санайды. Бұл үшін айыпталушыны кінәні дәлелдеу оның танылуына, ал шешуші дәрежеде - дәлелдемелердің барлық жиынтығына байланысты емес екендігіне сендіру қажет. Мұнда айыпталушыға шын жүректен өкіну, сондай-ақ қылмысты ашуға белсенді ықпал ету сот үшін жауапкершілікті жеңілдететін жағдай екенін түсіндіру қажет.

Алдын ала тергеудегі айыпталушы үшін мазасыздықтың, белгісіздіктің, жағдайды дұрыс болжаудың және оны басқарудың мүмкін еместігінің психологиялық жағдайы өте тән. Көбінесе күдіктіге тергеушінің қандай дәлелдері бар екендігі, қандай бөлім таңдалуы мүмкін екендігі, қандай тергеу әрекеттері, соның ішінде мәжбүрлеу әрекеттері және т. б. белгісіз.

Тактикалық және психологиялық әдістерді әзірлеуге және қолдануға негіз болып табылады. Алайда, бұл ретте заңдылықты, адамгершілік, этикалық нормаларды және қылмыстық заңнаманың қағидаттарын бұзуға жол берілмейді.

Ерекше орын-бұл жағдайға байланысты күдіктінің немесе тіпті айыпталушының жағдайында болған шарап емес адамның психологиялық жағдайы. Әрине, ол ашуланшақтық, ашуланшақтық, реніш сезімдерін сезінеді, негізсіз, күдіктен тезірек арылуға, өзінің кінәсіздігін дәлелдеуге тырысады; ол сондай-ақ дәрменсіздікті, өзіне қарсы дәлелдерді жоққа шығара алмауды, басқалардың теріс пікірін жеңуді сезінуі мүмкін.

Жауап алудың тиімділігі көбінесе жауап алынған адамның психологиялық жағдайына, айыпталушының кінәсін мойындауына, шынайы айғақтар беруге дайын болуына байланысты. Тергеуші теріс психологиялық

жағдайды тактикалық тұрғыдан әлсіретіп, бейтараптандыруы керек, мүмкін болған жағдайда моральдық-психологиялық байланысты қолдауы керек.

Тану психологиясы

Тану алдындағы жауап алу процесінде танушының психофизиологиялық ерекшеліктері, қабылдау кезіндегі оның жағдайының психологиялық сипаттамасы, сондай-ақ ол қабылдаған объектілердің физикалық ерекшеліктері мен белгілері ескерілуі керек. Адам кез-келген заттарды (басқа адамдар, жануарлар, заттар, заттар) бағалайды, олардың ақыл-ой бейнелерін жадында сақтайды, содан кейін ұқсас нысандарды ұсынған кезде оларды қолда бар суреттермен салыстырады. Сайып келгенде, процесс анықтаушының жадында сақталған объектінің кескінін салдар ұсынатын объектілермен салыстыруға келеді. Осындай салыстыру нәтижесінде алынған қорытынды тергеушіге хабарланады.

Сәйкестендіруді дайындау және жүргізу кезінде бірқатар объективті және субъективті факторларды ескеру қажет. Объективті жағдайларға қабылдау орын алған жағдайлар, қабылданған объектілердің сипаттамасы жатады. Қашықтық, жарықтандыру шарттары, бақылау ұзақтығы, қабылдау сәтінен бастап сәйкестендіруге ұсынылғанға дейінгі уақыт оның нәтижелеріне айтарлықтай әсер етуі мүмкін екені анық.

Алғашқы қабылдаудың ұзақтығы сәйкестендіруге айтарлықтай әсер етеді: мен қылмыскерді қысқа уақыт ішінде бір рет көрдім, онымен ұзақ уақыт сөйлестім, оны бірнеше рет көрдім. Егер жәбірленушілер, куәгерлер қылмыскерді жақсы білсе, мүлде танудың қажеті жоқ.

Көбінесе тану психологиясы танушының жеке басының ерекшеліктерімен, оның қылмыс оқиғасына және құқық бұзушыға деген көзқарасымен, оның психологиялық жағдайымен анықталады. Бұл соққы, ашу, жиіркеніш, ұят, шатасу, жеккөрушілік және т.б. болуы мүмкін. Байланысты жағдайларда-қылмыс жасау арқылы куәгерлер, жәбірленушілер әдетте қылмыскердің сыртқы келбетін, оның физикалық, жас ерекшеліктерін, ұлттық ерекшеліктерін қабылдайды. Қажет болса, қабылданған нәрсені еске түсіру және сипаттау үшін бәрі бірдей негіз бола бермейді, тек жеке, тірек белгілері деп аталады: жасы, бойы, физикасы, бет әлпеті, қозғалысы, сөйлеуі. Іс-тәжірибеде бақылаушы жиі есіне сақтайды нысанына, мұрын, көлемін және нысанын маңдай, қас, ауыз, ерін, иек, көз түсі.

Көбінесе жәбірленушілер, куәгерлер қылмыскерді өзінің сыртқы келбетінің белгілері бойынша қабылдайды және есте сақтайды, мысалы, киім, шаш, зергерлік бұйымдар, олар қатаң айтқанда, адамның физикалық белгілеріне жатпайды.

Сәйкестендіруге ұсынудың психологиялық сипаттамасы екі негізгі процесті талдауға негізделген: белгілі бір объектінің айрықша белгілерін ассимиляциялау және осы белгілерді осы объектіні басқалардан ерекшелеу үшін пайдалану. Психологтар бірінші процесті қалыптастырушы деп атайды және оны ассимиляция сатысына, екіншісі - сәйкестендіруге, тану сатысына жатқызады. Бірінші кезең негізінен тергеуге дейінгі кезең. Айрықша

белгілерді игеру адамның немесе объектінің психикалық бейнесін жасаумен аяқталады, ол кейінірек тергеу үшін қызығушылық тудырады. Екіншісі толығымен тергеу әрекетінің мазмұнына кіреді, бірақ оны сарқылмайды.

Жоғарыда аталған объективті және субъективті факторлардың әрекетін тергеуші осы факторлардың барлық жағымсыз әсерлерін уақтылы ескере отырып, кейіннен анықтауға қатысатын адамды жауап алудан бұрын анықтаған жөн.

Кейінгі сәйкестендіруге негізделген қабылдау әр түрлі жеке қасиеттерге байланысты. Сонымен, жәбірленушінің, куәгердің жасы олардың басқа адамның белгілерін қабылдауына және бағалауына әсер етуі мүмкін.

Кәметке толмағандар, әсіресе кәметке толмағандар, өмірлік тәжірибенің жеткіліксіздігіне байланысты ересек адамның көптеген белгілері дұрыс бағаланбайды. Мысалы, кез-келген ересек адамның баласы ұзын бойлы деп саналады; жас адамдар көбінесе олардан әлдеқайда үлкен (20-25 жас) адамдар ескі деп аталады. Керісінше, қарт адамдар көбінесе жас адамдардың жасын төмендетеді. 30-40 жастағы қарт адамдар "жастар" деп аталады.

Басқа адамның белгілерін сипаттау және бағалау танушылардың басқа жеке ерекшеліктеріне байланысты. Мысалы, қысқа бойлы адамдар, әдетте, басқа адамдардың өсуін асыра көрсетуге бейім және керісінше. Тергеу тәжірибесінде жәбірленуші немесе куәгер қылмыскерді "жоғары" деп атаған, ал ол орташа бойлы болған жағдайлар көп.

Дәл сол себепті ауытқулар өсу мен денені сипаттау кезінде пайда болады-зерттелетін оқиғаға бірнеше қатысушылардың қосылуы. Егер қарақшылар екеуі болса, олардың біреуі жұқа, ал екіншісі орташа құрылымды болса, екіншісін көбінесе майлы деп атайды. Сонымен қатар, бұл әрқайсысын неғұрлым айқын көрсетуге деген ұмтылыстың арқасында ғана емес, сонымен қатар белгілі контраст құбылысының арқасында да болады.

Киімі (түсі, фасоны) өзгертеді әсер бітімі туралы. Түстерге келетін болсақ, айғақтардың осы бөлігіндегі дәлсіздіктердің көптігі психологтардың назарын әлдеқашан аударған.

Тақырыпты қабылдау мен тануда жас, өмір және кәсіби тәжірибе, қызығушылықтар, танушының білімі маңызды емес. Балалар әдетте шатастырады, қателіктермен киімнің белгілері туралы айтады, түрлі-түсті реңктердің атауларында бірнеше рет айтылады, мөлшерін, қашықтықты қалай анықтау керектігін білмейді. Тігінші, әдетте, байқалатын адамның киімінің ерекшеліктерін егжей - тегжейлі сипаттай алады; фотограф, суретші - сыртқы келбеттің ерекшеліктерін анықтай алады; механик, жүргізуші-бренд, модель, көліктің басқа да деректері және т. б.

Психологиялық әдебиеттерде ең үлкен ақпараттық жүктеме сыртқы келбеттің белгілері екенін растайтын мәліметтер бар және олар көбінесе қабылданған адамның бейнесін қалпына келтіре отырып ерекшеленеді. Ауызша сипаттауда олар сыртқы келбеттің басқа элементтерін байланыстыратын жетекші белгілердің ролін атқарады.

Сыртқы көріністің статикалық белгілерінен басқа, адамдардың өмірінде көрінетін динамикалық белгілер бар - жүру және сөйлеу ерекшеліктері. Олар динамикалық стереотипке негізделген және өте жеке. Дегенмен, тәжірибе адамдарды динамикалық белгілер бойынша тану мүмкіндігін растайды. Тек осы жағдайда жүру немесе сөйлеу ерекшеліктерін тану кезінде саналы түрде өзгеру мүмкіндігі ескерілуі және бейтараптандырылуы керек. Танылғандарға осы сәтте бақыланатыны немесе тыңдалатыны туралы хабарлау мүмкін емес.

Соңғы жылдары көп мән криминалистер мен психологтар мән береді проблема сәйкестендіру бойынша сөйлеу. Сөйлеудің жеке ерекшеліктеріне белгілі бір адамға тән оның жылдамдығы, сөз тіркестерінің ұзындығы, сөйлемдердің типтік дизайны, сын есімдерді, көңіл-күйлерді, етістіктерді қолдану, жаргон сөздерін, метафораларды, грамматикалық қателер мен сөйлемдерді қолдану, екпін қою және т. б.

Адамды сипаттайтын сөйлеу тәсілі, сондай - ақ оның дауысы сәйкестендіру белгісінің рөлін атқаратындықтан, криминалистер басқа әдістер тиімді болмаған кезде және техниканы қолдана отырып, дұрыс адамдар "дауыспен" және "сөйлеу ерекшеліктерімен" жүрген кезде психологтарды белсенді түрде тартады.

Яғни, дауыс пен сөйлеудің белгілі бір белгілеріне назар аударуға болады. Сондықтан дауыс пен сөйлеудің фонотекасы қажет болуы мүмкін, онда сөйлеудің, дауыстың ерекше белгілері де көрінуі керек (бұралу, кекіру, сыбырлау, екпін, диалектизмдерді қолдану, жаргонизмдер және т.б.).

Сипаттау кезінде ым-ишара, бет-әлпет, жүріс-тұрыс кем емес. Жеке тұлғаның көптеген психологиялық ерекшеліктерін және, ең алдымен, оның эмоционалды саласын, кәсібін, әдеттерін, өткен ауруларын көрсете отырып, олар барлық басқа белгілермен бірге қабылданады. Оларға назар аудару керек, олардың мағынасы мен түрлерін түсіндіру керек. Мысалы, жүру тез, секіретін, ұратын, дененің дірілдеуімен, қолдың күрт серпілуімен және т. б. Поза қолды артқы жағында ұстауды, оларды кеуденің алдында кесіп өтуді, бір қолды пиджактың артына қоюды және т. б. әдетке айналдырады.; гестикация арқылы адам сендірулер мен уәделер кезінде қолын кеудеге тигізеді, таңқаларлық жағдайда қолдарын бір-біріне жақындатады және т. б.

Психологиялық ерекшеліктер мәйітті анықтайды. Мұндай жағдайларда марқұмның туыстары танылады, сондықтан тергеуші қажетті әдепті көрсетуі керек. Мәйітхана жағдайының әсерінен қабылдау жағдайлары, танушының психофизиологиялық мүмкіндіктері едәуір нашарлайтынын, қателіктер жіберілетінін, әсіресе тану объектісінің кейбір жалпы белгілері сәйкес келетіндігін есте ұстаған жөн. Осының бәрін ескере отырып, тергеу әрекеті басталғанға дейін психологиялық тұрғыдан анықтаушыларды дайындап, оларға сәйкестендірудің қалай өтетінін түсіндіріп, тыныштандыруға тырысып, қорқынышты жеңуге көмектескен жөн.

Анықтау кезінде тергеуші өз қатысушыларының мінез-құлқын бақылап қана қоймай, сонымен бірге танудың процедуралық және тактикалық

ережелерін сақтау үшін, осы тергеу әрекетіне қатысушыларға қандай-да бір психологиялық әсер ету мүмкіндігін болдырмау үшін өзінің мінез-құлқын бақылауы керек. Ол үшін тергеуші сөздерді мұқият таңдайды, интонацияны, кимылдарды, мимиканы бақылайды.

Осы тергеу әрекетінің нәтижелерін бағалау кезінде қатысушылардың ауызша реакциясы олардың мінез-құлқынан өзгеше болуы мүмкін екенін ескеру қажет. Бұл элементтерді салыстыру, оларды талдау бағалау процесінде міндетті болып табылады. Тану жұмысында психологиялық Дағдылар мен осы жұмыста қарастырылған білім өте қажет.

Іздеудің психологиялық негіздері іздеу кезіндегі тергеушінің психологиялық бағыты-соғысушы тараптардың өзара әрекеттесуі жағдайында дәлелді маңызы бар арнайы жасырылған материалдық объектілерді іздеу. Сонымен қатар, әр тарап екінші Тараптың мінез-құлық стратегиясын жақсырақ білуге, кез-келген жасырын көріністерден аулақ болуға және екінші Тараптың қызметіне әсер етуге тырысады.

Іздеудің екінші ерекшелігі-оның қақтығысы. Тінту кезінде тараптардың позициялары, әрине, тең емес. Тергеушіге билік, кәсіби білім мен дағдылар берілген. Өз кезегінде, іздестірілген адам көбінесе жанжал жағдайында бола отырып, оны ашатын заттар мен құжаттарды табу мүмкіндігін болдырмауға тырысады. Бұл психикалық шиеленістің жоғарылауына, оның эмоционалды-еріктік реттеу саласындағы өзгерістерге әкеледі. Әсіресе, іздеушілер жасырылған заттарды табуға әкелетін барлық нәрсеге жауап береді.

Тінтілушінің психикалық әрекетінде қорғаныс механизмдері қарқынды жұмыс істейді. Іздестірілген адам сыпайылық пен оқшаулануды, ұстамдылық пен Айқын ашықтықты, менмендік пен агрессивтілікті көрсете алады.

Іздеудің үшінші ерекшелігі-оның айқын іздеу сипаты. Тінту кезінде тергеушіде әдетте оны өндіру шарттары, алынатын объектілер, олардың орналасқан жерлері туралы өте шектеулі, толық емес мәліметтер бар. Демек, іздеу-бұл көптеген белгісіздермен өзіндік міндет, оны әдетте аз бастапқы деректермен шешу керек. Сондықтан тергеушінің іс жүргізу әрекетінің бұл түрі проблемалық сипатқа ие.

Проблемалық-іздеудің төртінші психологиялық ерекшелігі. Іздеу өндірісіндегі сәйкессіздік қиындықтар туғызады, үлкен әскери, зияткерлік және физикалық күштерді қажет етеді.

Жасырын мүлікті, құндылықтарды табу жасырудан әлдеқайда қиын. Сондықтан, іздеу жүргізу кезінде тергеуші көптеген белгісіздермен мәселені шешеді, бұл оның кәсіби және психологиялық дайындық деңгейіне өте маңызды талаптар қояды. Іздеу жүргізу кезінде тергеуші әрқашан проблемалық жағдайда болады. Оның барлық әрекеттері іздеу жүйесіне бағынады: жасырын затты қайдан табуға болады, ол кәшке апаруы мүмкін. Іздеу кезінде тергеушінің қызметі қалай жүреді?

Тінту жүргізу кезіндегі қызметтің психологиялық құрылымы:

- қажетті ақпаратты жинау;
- жасырынушының психикалық мінез-құлық үлгісін құру;

- жетілдірілген іздеу нұсқаларын іске асыру.

Қажетті ақпаратты алғаннан кейін тергеуші тінту кезінде тәркіленуге жататын заттарды жасырған адамның мінез-құлқының психикалық моделін жасайды.

Ақыл-ой моделін құру рефлексивті ойлау арқылы жүзеге асырылады. Рефлексивті ойлау-бұл басқа адамның психологиясын зерттеуге негізделген ойлары мен іс-әрекеттерінің логикасына еліктеу. Ақпаратты жинау рефлексивті ойлаудың негізін құрайды, оның нәтижесі іздеу нұсқалары болып табылады. Бұл интеллектуалды кезең. Іздеу нұсқалары іздеу аймағын едәуір тарылтады және қажетті нәтижеге әкеледі.

Табысты іздеудің негізі ойластырылған, негізделген нұсқалар болып табылады. Содан кейін орындау кезеңі, яғни жетілдірілген нұсқаларды іске асыру және тексеру.

Тінту кезіндегі ақпарат көздері: тінтілетін үй-жай; жекелеген заттардың сипаты мен орналасуы; тінтілушілердің реакциясы мен мінез-құлқы; жануарлар мен құстарды жүргізу.

1. Іздеу салынған бөлменің атмосферасы күдіктінің жеке басының көптеген ерекшеліктерін көрсетеді: оның әлеуметтік мәртебесі, мәдени деңгейі, талғамы, қажеттіліктері, көзқарастары, мүдделері, бейімділігі, мінез-құлық белгілері және т. б.

2. Тінтілетін үй-жайдағы заттардың сипаты мен орналасуы:

Өмірде біз, әдетте, әдеттегі жағдай, белгілі бір санаттағы пәтерлерде заттардың болуы туралы белгілі бір стереотиптерді басшылыққа аламыз, сондықтан күдіктінің пәтерінде материалдық жағдайға немесе өмір салтына, мүдделеріне және т.б. сәйкес келмейтін заттарды табу міндетті түрде тергеушінің назарын аударуы керек.

3. Жасыру орны туралы ақпараттың қуатты көзі іздеу кезінде іздестірілген адамның реакциясы мен мінез-құлқы болып табылады. Іздеудегі адамның жағдайы жасыру орнының орналасуының белгілі көрсеткіші бола алады.

Жасырушы күшті эмоционалды күйзеліске ұшырайды, нәтижесінде оның реакциясы мен мінез-құлқы тұтастай өзгереді. Адамның реакциясы ерікті және еріксіз болып бөлінеді. Еріксіз реакциялар реттелмейді және вегетативті-тамырлы реакциялар жиынтығында көрінеді: бозару, беттің қызаруы, қолдың дірілдеуі, тез тыныс алу, терлеу, сондай-ақ дауыс тембрінің өзгеруі, кекіру, қозғалыстардың үйлестірілуінің бұзылуы және т.б. іздеушілердің аталған белгілерін байқау тергеушіге қажетті объектіге жақындау туралы хабарлауы мүмкін.

4. Жануарлар мен құстардың мінез-құлқын бақылау. Тергеу практикасы күрделі және күрделі қылмыстарды ашуға көмектескен жануарлардың мінез-құлқы болған жағдайларды біледі. Егер мәйіт жақын жерде жасырылса, көптеген жануарлар (шошқа, ит, құс және т.б.) өте тыныш әрекет етеді. Кейбір жануарлар жасырын есірткіні табуға арнайы үйретіледі.

Жасыру психологиясын қарастыру дегеніміз-тінту кезінде алынып тасталуға жататын заттарды алып жатқан адамның іс-әрекетінің негізінде жатқан Кейп-сторлық құрылыстарды, логиканы анықтау. Қылмыскерлер әдетте іздеу мүмкіндігін болжайды, сондықтан қылмыс құралдарын, Қылмыстық жолмен алынған заттар мен құндылықтарды мүмкіндігінше сенімді түрде жасыруға тырысады. Демек, жасыру ойластырылған мақсатты әрекеттің нәтижесі болып табылады. Жасырушы психологияның мәні-тінту жүргізетін адам үшін заттардың субъективті түсініксіздігін жасау. Бұл мақсат оған қол жеткізуді қамтамасыз ететін өзара байланысты 3 мәселені шешуге және шешуге мүмкіндік береді.

Іздеу кезінде жасырынушының мінез-құлқы екі түрлі болуы мүмкін: белсенді және пассивті. Мінез-құлықтың пассивті түрі-үнсiздік, "иә - жоқ" сияқты монослабильді жауаптар, іздеу рәсіміне немқұрайлылық. Белсенді мінез-құлық-әртүрлі нысандарда көрінуі мүмкін. Бұл пайдалы, тергеушінің жұмысын жеңілдетуге деген ұмтылыс, кез-келген қосымша үй-жайларды іздеу туралы ұсыныстар болуы мүмкін. Бұл тактикалық маневрлер. Екінші жағынан, ойластырылған қойылымдарды байқауға болады: әлсіздік, истерия, аурудың кенеттен өршуі, отбасы мүшелері арасындағы жанжал және т. б. Тергеушінің іс-әрекетін бейтараптандыруға әдейі бағытталған қақтығыстың ұйымдастырылуын ерекше атап өткен жөн. Бұл жағдайда қылмыскер тергеушіге қорлау мен мазақ етуге жүгінеді. Бұл әдістер тергеушінің назарын аударуға, іздеуді тоқтатуға немесе оны тоқтата тұруға, басқаша айтқанда, қажетті объектілерге кіруді болдырмауға бағытталған.

Ізделетін адамға әсер ету стратегиясының тағы бір бағыты-қорғаныс кедергілерін әлсірету, олардың қарсылығын азайту. Осыған байланысты тергеуші, кем дегенде, іздеушінің белгілі бір заттарды жасыруға деген ынтасын білуі керек (туыстарының, көршілерінің, әріптестерінің алдында ұят; жазадан қорқу, беделге нұқсан келтіруден қорқу, жақсы беделін жоғалту және т.б.).

Қорғаныс механизмдерінің көріністерінің бірі іздестірілген адамның сөйлеу белсенділігінің артуы, оның іздеушілердің назарын іздеу қызметінен алшақтататын сыртқы тақырыптар бойынша сөйлесуге деген ұмтылысы болуы мүмкін.

Тексерудің психологиялық ерекшеліктері

Тексерудің мәні тергеушінің қазіргі қылмыс нәтижесінде пайда болған іздерді (неоплазмалар мен өзгерістер) сезім мүшелері арқылы қабылдауы болып табылады. Алайда, тексеру тактикалық, танымдық әрекет болып табылады және тек бақылау ғана емес, сонымен бірге бақыланатын объектілерді, құбылыстарды салыстыру, белгілі бір шектерде зерттелетін объектілермен тәжірибе жасау және нәтижелерді бекіту (әртүрлі әдістермен түсіру) арқылы техникалық әрекеттерді жасау болып табылады.

Психологиялық тұрғыдан алғанда, жеке тұлғаның құрылымы мен динамикасы туралы ақпараттың ізі қылмыстың жасалуына ықпал еткен себептер мен факторлар тұрғысынан зерттеледі.

Психологиялық талдау деңгейінде қылмыс оқиғасын қайта құру адам қызметінің басқа түрлерінен келесі көрсеткіштер бойынша ерекшеленеді:

- әр түрлі психологиялық қасиеттерді, дағдыларды қолдануды талап ететін міндеттердің өте алуан түрлілігі.

- істі сәтті тергеуге мүдделі емес адамдар тарапынан қарсылықты жеңу арқылы.

Ақпараттың жетіспеушілігі жағдайында жұмыс істеу, өйткені тергеуші тергеудің басында ешқашан барлық ақпаратқа ие емес және белгісіздік жағдайында шешім қабылдауға мәжбүр. Демек, оның жұмысының жоғары эмоционалды шиеленісі, сондай-ақ гипотезаларды әзірлеу мен шешім қабылдауда эвристикалық әдістерді қолдану қажеттілігі, тергеуші, түйсігі сияқты сапаны қолдана білу.

Психологиялық тұрғыдан алғанда, таным процесі тергеушінің сезім мүшелерінің көмегімен қажетті ақпаратты алудан басталады. Бұл ақпарат логикалық өңдеуден өтеді, ал алынған тұжырымдар тәжірибе арқылы тексеріледі. Сезімдік қабылдау объектілері қылмыстарды тергеу кезінде өздері белгілейтін оқиғалар немесе іс-әрекеттер емес, оларды бейнелеу (қылмыскердің іздері; оның материалдық жағдайдағы іс-әрекетінен болған өзгерістер және т.б.) болып табылады.

Тергеушінің ойлауында алғашқы кезеңдерде (тексерулерде) қылмыстық іс бойынша қалыптасқан жағдайлардың бірнеше ықтималды модельдері жасалады. Нақты жағдайдың осы модельдерінің жеткіліктілік деңгейі әртүрлі болуы мүмкін. Тергеу жағдайының моделі тек ықтималды қорытынды ғана емес, сонымен бірге тергеліп жатқан қылмыстық іс бойынша не болып жатқандығы туралы ақпараттық шешім болып табылады.

Тергеушінің іс-әрекетінің психологиялық ерекшеліктері тексерулердің шектен тыс болуымен, танымдық іс-әрекеттің пайда болу жағдайымен, одан шамадан тыс асығыс және асығыс болмауымен анықталады.

Әр түрлі тергеу әрекеттерін жүргізу кезінде ескерілетін негізгі сипаттамаларға мыналар жатады:

- эмоционалды (бұл сипаттамалар кейде модальділік деп аталады, модальділік ретінде сапалық ерекшелікті түсінеді: мазасыздық, ләззат, ойлау);

- активтендіру (психикалық процестердің қарқындылығын көрсететін);

- тензионды (кернеу дәрежесін көрсететін);

- уақытша (ұзақтықты, жағдайдың тұрақтылығын көрсететін);

- күйлердің полярлығы, басқаша айтқанда, сипатталған күйдің белгісі (ұқыпты, оң немесе қолайсыз, теріс).

Мемлекеттердің психикалық жағы тәжірибе мен сезім түрінде көрінеді (шаршау, апатия, , белсенділіктен бас тарту, қорқыныш, қуаныш, табысқа жету және т.б.).

Сонымен қатар, адам туралы, оның жағдайы туралы психологиялық ақпарат алудың ең қол жетімді және кеңінен қолданылатын жолы - оны

бақылау, сөйлесу кезінде сырттан бақылау. Осы әдістер негізінде адамның жағдайын анықтаудың келесі әдістері бөлінеді:

Бақылаудағы жеке қасиеттерді анықтау әдісі. Сыртқы келбеті, мимикасы, пантомимикасы, қызмет өнімдері, сөздері, сөйлеуі бойынша адамның бірқатар қасиеттерін бағалауға болады:

- пікірлердің мазмұны бойынша - көзқарастар, сенімдер, мақсаттар, жоспарлар, мотивтер, қажеттіліктер, құндылық бағдарлары, мүдделер туралы;

- сөздік қоры, сөйлеуді құру, ойларды баяндау, сұрақтарға жауап беру бойынша-оның білімі, мәдениеті, кәсіби қатыстылығы, ақыл-ой дамуы, тапқырлығы, криминализациясы, құқықтық білімі туралы;

- айтылуы бойынша оның ұлттық және өңірлік қолайлылығын, туған жері мен ұзақ уақыт тұру мүмкіндігін, білімділігін бағалау;

- сөйлеу қарқыны, интонациясы, ым-ишараты, мимика экспрессивтілігі және сөйлеудің экспрессивтілігі бойынша оның темперамент түрін, эмоционалды тепе-теңдікті, өзін-өзі ұстай білуді, ерік-жігерді, өзіншілдікті, мәдениетті, құндылық басымдықтарының жүйесін бағалау. Сонымен, холерикалық темпераменті бар адам тез, сөйлеу қарқыны тұрақты жоғары, бет-әлпеті мәнерлі, мінез-құлқындағы шапшаңдық, шыдамсыздық, ұстамсыздық.

Адамның психикалық жағдайын анықтау мен бағалауды қабылдау. Қуаныш, қорқыныш, қуаныш, алаңдаушылық, шиеленіс, релаксация, ашулану, шатасу, тіпті тыныштық адамның жағдайы туралы көп нәрсе айта алады.

Психикалық күйлердің сыртқы белгілері: мұндай белгілер: дауыстың интонациясы, оның қарқынының өзгеруі, кідірістер, тембр; көздің көрінісі және көру бағыты; бет әлпеті және тердің шығуы; қимылдар, поза (шиеленіс жағдайында, мысалы, поза біршама табиғи емес, қолдардағы саусақтар дірілдеп немесе қатты қысылып кетуі мүмкін), қолдың қозғалысы (толқу жағдайында адам қолына бір нәрсе алады, айнала бастайды, айналуы тездетеді).

Психикалық күйдегі өзгерістердің белгілері: бақылау немесе адаммен қарым-қатынас кезінде оның психикалық жай-күйінің өзгеруіне назар аудару керек: тыныштандыру немесе мазасыздықтың пайда болуы, қорқыныш, шиеленістің жоғарылауы және кездесу мен сөйлесудің кейбір сәттерінде тердің пайда болуы, сәттің маңыздылығы, оның қауіптілігі немесе қауіптен кету туралы айтады. Бұл, атап айтқанда, өтірік пен жасырын жағдайлардың диагнозына негізделген.

Ақпараттық маңызды психологиялық реакциялардың белгілері:

- көздің қозғалысы;
- шатасудың пайда болуы, жауаптың кешігуі. Үнсіздік жауаптан гөрі көп нәрсені айта алады;
- тікелей жауаптан кету, сөйлесуді басқа сұрақтарға аудару;
- психикалық жағдайының өзгеруі;

- дауыста сенімділік пен сенімсіздік реңктері, шынайылық немесе жалғандық белгілерінің пайда болуы, "есте сақтау қабілетінің бұзылуы";

- бет терінің кенеттен қызаруы және пайда болуы, саусақпен түрту, қолдағы затты манипуляциялаудың жоғарылауы (қалам, қарындаш, сіріңке қорабы, түйме, күл және т. б.), темекі шегу және т. б.;

- көз қарашықтарының еріксіз кеңеюі;

- табиғидық (реакциялардың бейімділігі) және т. б.

Қабылдау "тербеліс". Бала кезінен "ыстық - суық" ойынын бәрі біледі. Бұл әдіс оған ұқсас. Жауап алу, сөйлесу, қозғалу өз кінәсін білетін, бірақ екіжүзділік пен құпияны, тақырыпты, сұрақты, фактіні көрсететін адам үшін қауіпті болған кезде, оның ішкі шиеленісі жойылған кезде артады - азаяды. Бұл ішкі реакциялар еріксіз, "шашырауды" тоқтату мүмкін емес, ал оларды сыртқы жағынан көрсетпеу әрекеті табиғи емес болғандықтан одан да айқын көрінеді.

Сыртқы көріністердің тілі әрдайым сөзден гөрі шынайы.

Вербалды емес мінез - құлық-бұл бейсаналық, түсініксіз қозғалыстар немесе әрекеттер:

- бейтарап тақырыптар бойынша да әңгімедегі сергектіктің көрінісі: болатпен қарау, қыстырылу, жауап алдында маңдайыңызды тегістеу (бетке түсінік беру-әңгіме бағытын болжауға деген ұмтылыс);

- жүйке көрінісі (қолдың белсенді қозғалысы, ең алдымен қолдар мен саусақтар; жиі жөтелу, жұлдыруды тазарту; жылдам жыпылықтау; ерінді немесе тырнақты тістеу; көрінуден аулақ болу; Ерсан және т. б.);

- күдік пен жасырындықтың көрінісі (бүйірден қарау - көздің бұрыштары; бетті жабатын қолдың қозғалысы; бүйірге қарау; алақандарды жасыру және т. б.);

- табиғи емес сыпайылық немесе нәзіктік, қарабайыр бойкүндік (абайсызда ашық отырғызу - аяқтар немесе жамбастар кеңінен бөлінеді; күлімсіреу, қоршаған орта оған сәйкес келмеген кезде асқан достықтың көрінісі) және т. б.

2.4 Қылмыстың жекелеген түрлерін тергеу әдістемесі және оның Қазақстан Республикасындағы даму ерекшелігі.

Алдын ала тергеудің ерекшелігі қылмыстық процестің алғашқы кезеңдерінің бірі ретінде қылмыстың белгілері бар фактілер бойынша дәлелдемелерді жинау, бастапқы зерттеу және бағалау, күдіктіні анықтау және оның кінәсі мен кінәсіздігін анықтау болып табылады. Алдын ала тергеуде тиісті негіздер болған жағдайда істі сотқа жіберу немесе оны тоқтату туралы мәселе шешіледі.

Қылмыстарды тергеу әдістемесі бірден криминалистиканың тәуелсіз бөлігіне айналды. Басында ол қылмыстық тактиканың немесе қылмыстық техниканың элементі ретінде қарастырылды.

Ұзақ уақыт бойы криминалистикада тергеу әдістемесінің дамуы негізінен қылмыстың жекелеген түрлерін тергеу әдістерін толықтыру бағытында жүрді, ал жалпы теориялық және әдіснамалық негіздер жеткіліксіз дамыды.

Өткен ғасырдың жетпісінші жылдары тергеу әдістемесінің жалпы теориялық және әдіснамалық мәселелерін, оның ішінде оның пәні бойынша зерттеу саласындағы сот сарапшыларының күш-жігері едәуір жанданды.

Ұзақ уақыт бойы криминалистиканың осы бөлігінің тақырыбы әртүрлі қылмыстарды тергеу бағыттары мен әдістерін анықтау әдістері туралы әртүрлі ғылыми әзірленген ұсыныстардан тұратын құрылымдық элементтермен анықталды. Бірақ сонымен бірге тергеу әдістемесінің танымдық бөліктері, оның кейбір жеке заңдылықтары көлеңкеде қалды, бұл тергеу әдістері мен әдістерінің табиғаты мен бастапқы көздерін неғұрлым нақты түсінуге және сол арқылы әдістерді толығырақ ашуға мүмкіндік береді.

Осылайша, бастапқыда ғалымдар қылмыстың жекелеген түрлерін тергеу әдістемесі пәніне Әдістеменің жалпы мәнін, түсінігі мен мағынасын, оның криминалистика жүйесіндегі орнын және басқа бөлімдермен байланысын, сондай-ақ танымдық және конструктивті сипаттағы элементтерді ашатын бірқатар мәселелерді қамтыды.

А.Н.Васильев пен Н.П. Яблоковты зерттеу әдістерін, әдістері мен әдістерін жасауға негіз болатын танымдық элементтер тобына жатқызуға ұсынылды:

- қылмыстардың жекелеген түрлерінің криминалистикалық ерекшеліктерін (қылмыстардың криминалистикалық сипаттамаларын) анықтау және алдын алу әдістеріне әсер ету, қалыптастыру заңдылықтары;

- тергеу жағдайларының алдын алу және қадағалау әдістемесіне әсер ету, пайда болу заңдылықтары;

- әдістемелік маңызы бар құжаттардың пайда болуы мен жойылу заңдылықтарының жеке аспектілері.

Олар құрылымдық элементтер тобына жатады:

- типтік тергеу жағдайларында таралудың және жоспарлаудың негізгі бағыттарын айқындау тәсілдері мен тәсілдерінің жүйелері;

- талап етілетін криминалистикалық операцияларды анықтау тәсілдері, олардың оңтайлы мазмұны, типтік тергеу жағдайлары жағдайында жүргізудің кезектілігі;

- қылмыстардың криминалистикалық ерекшеліктерін және криминалистикалық техника мен тактиканың жалпы ұсынымдарын ескере отырып, әртүрлі тергеу жағдайларында әр түрлі қылмыстардың нақты деректерін жинаудың, зерттеудің және бағалаудың бастапқы және кейінгі әдістері мен жүйелері;

- криминалистикалық операциялар және ахуалдық сипаттағы міндеттерді шешу кезінде тергеушілердің жедел-іздістіру қызметкерлерімен және бақылау органдарының өкілдерімен өзара іс-қимыл жасау әдістері;

- профилактикалық сипаттағы типтік тергеу жағдайларында тергелетін істер бойынша алдын алу жұмыстарының әдістері;

- қылмыстың түрлерін, топтары мен түрлерін тергеудің типтік схемалары.

Қазақстандық ғалым В.И. Попов "Әрбір әдістеме қылмыстың жекелеген түрлерін тергеудің неғұрлым орынды істерінің, тергеудің дұрыс жолын таңдау жөніндегі және қылмыстарды барынша қысқа мерзімде толық және жан-жақты ашуды қамтамасыз ететін неғұрлым орынды ғылыми-техникалық, ғылыми-техникалық және іздестіру тәсілдерін қолдану жөніндегі ұсынымдардың жүйесі болып табылады. Дәл осы әдістемеді қылмысқа қарсы күреске тартылған криминалистикалық тактиканың, сот психологиясының, сот медицинасының және басқа да ғылымдардың өзара іс-қимылы барынша толық көрініс табады".

Қысқаша және жалпы сөзбен айтқанда, сот-медициналық әдістеме-бұл ғылыми Ережелер жүйесі және олардың негізінде қылмыстың жекелеген түрлерін тергеу мен алдын-алуды ұйымдастыру және жүзеге асыру бойынша әзірленген ұсыныстар.

Біздің ойымызша, қылмыстарды тергеудің сот-медициналық әдістемесін анықтайтын Тұжырымдаманың тарихи түрде қалай өзгергенін әрі қарай қарастырудың қажеті жоқ, бірақ осы техниканы құрайтын нақты элементтерге тоқталу керек.

А.Ю. Головиннің пікірінше, жүйелі көзқарас тұрғысынан қылмыстарды ашу және тергеу қызметін келесі элементтерді қамтитын күрделі динамикалық басқарылатын әлеуметтік жүйе ретінде қарастыруға болады:

- қызмет объектісі-қылмысты дайындау, жасау, оның таралуына қарсы іс-қимыл жасау және тергеу жөніндегі іс-әрекеттерді қамтитын Қылмыстық іс-әрекет;

- қызметтің мақсаты мен міндеттері - қылмыстарды жылдам және сапалы ашу және қарау;

- қызмет субъектілері-тергеуші, ұйымдастырушы және негізгі зерттеуші ретінде, оған қылмыстық іс жүргізу заңнамасында берілген өкілеттіктер шегінде әрекет етеді. Қызметтің белсенді субъектісі мемлекет атынан қылмыстық іс жүргізу барысында қылмыстық қудалауды, сондай-ақ алдын ала тергеу және анықтау органдарының іс жүргізу қызметін қадағалауды жүзеге асыруға өкілеттігі бар прокурорға берілген. Соңғы жылдардағы сот әдебиеттерінде қылмыстық істер бойынша кәсіби қорғауды сот ғылымы аясында Зерттеу және дамыту мүмкіндігі туралы идея белсенді түрде алға тартылды. Осыған байланысты қорғаушының қылмыстарды ашу және тергеу жөніндегі қызмет субъектілеріне жатқызу мүмкіндігі туралы мәселе туындайды;

- іс-әрекеттер, қызмет тәсілдері, тәсілдері; тергеу және өзге де процессуалдық іс-әрекеттер; тергеу және өзге де процессуалдық іс-әрекеттерді жүргізудің тактикалық тәсілдері; процессуалдық емес іс-шаралар; тергеп-тексерудің қойылған міндеттерін (комбинациялар,

операциялар) шешуге арналған бірыңғай ойда қамтылатын санамаланған іс-қимылдар мен іс-шаралар кешендері;

- қызмет орны, уақыты және жағдайы. Уақыт ұзақтығы, жалпы тергеу ұзақтығы, оның кезеңдері мен жеке әрекеттері, сонымен қатар кезеңдер мен әрекеттер тізбегі ретінде маңызды. Бұл жер ел аймағының сипатын, оның орналасқан жерінің ерекшеліктерін, қоныстануын ескере отырып, қылмыстарды ашу және тергеу жөніндегі қызметті жүзеге асыруға белгілі бір ерекшелік қосады. Құқықтық мәртебенің ерекшеліктері және т. б. жағдай жалпы және нақты жоспарда қарастырылады (аймақтағы жалпы қылмыстық жағдай; ерекше (төтенше) жағдайлармен сипатталатын жағдай (жаппай тәртіпсіздіктер, әскери іс-қимылдар, дүлей апаттар, індеттер және т. б.); тергеудің нақты жағдайы;

- қызмет нәтижелері.

Нақты қылмыстардың ерекшеліктеріне тәуелді емес әмбебап әдісті жасау әрекеттерін алғаш рет И.Н. Якимов жасады, ол өз еңбектерінде қылмыстарды ашу кезінде "қылмыстық техника мен тактика жасаған барлық әдістерді қолдану керек және олар ұсынған ғылыми әдістерді қолдану арқылы ғана қажетті жетістікке қол жеткізуге болады. кез - келген қылмыстық тергеу-қылмыс жасаушыны анықтау және қылмыс арқылы алынған тапсырманы шешуде".

Тергеу тәжірибесін ғылыми талдау және оны жалпылау:

- әр түрлі қылмыс түрлерін, олардың тетіктерін және қылмыскердің іс-әрекеттерімен байланысты тергеу механизмін зерттеу және жіктеу;

- қылмыстың уақытын, орнын, қылмыскердің жеке басын, күдіктінің жеке басын және т. б. сияқты элементтерді анықтау және зерттеу, оларды көптеген криминалист ғалымдар "қылмыстың криминалистік сипаттамасы" ұғымына біріктіреді;

- әртүрлі қылмыстық істер бойынша тергеудің әртүрлі кезеңдерінде туындайтын тергеу жағдайларын және тиісінше олардың шеңберінде жүргізілетін криминалистикалық операцияларды анықтау және жіктеу;

- алдын-ала криминалистикалық жіктеудің негіздерін анықтау;

- тергеудің жалпы және арнайы әдістерін әзірлеу үшін әдістемелік зерттеулердің бағыттарын анықтау және т. б.

Р.С. Белкин (шартты түрде) тергеу әдістемесінде екі үлкен әдістер тобын анықтайды:

- 1) тергеу жүргізетін адамның танымдық іс-әрекеті үшін қажетті нақты материалдарды жинаудың тиісті жағдайларын қамтамасыз ететін тергеу әдістері;

- 2) фактілерді, қылмыс жағдайларын білудің әдістері.

Тергеу барысында таным бірқатар ерекшеліктерге ие:

- заңмен белгіленген мерзімдермен шектелген және барынша қысқа мерзімде жүзеге асырылуы тиіс;;

- белгіленген қылмыстық іс жүргізу тәртібінде, тергеу әрекеттері нысанында жүзеге асырылсын;

- көбінесе оның алдында немесе жедел-іздігіру іс-шаралары қатар жүргізіледі;

- бұл қылмыскерлер мен қылмысқа қатысы бар адамдар тарапынан қарсы тұру жағдайында орын алады.

Қылмыстарды тергеу әдістерін жалпы және жеке деп бөлуге болады. Жасалған қылмыстардың жеке сипаты және әрбір қылмыстық істі тергеудің ерекшелігі қандай да бір түрдегі қылмыстарды тергеуге ортақ ережелер жоқ дегенді білдірмейді. Қылмыстарды ашудың, тергеудің және алдын-алудың әдістемелік мәселелерін шешуге көзқарастың жалпы принциптерінің болуы жеке, үлкен немесе кіші қылмыс топтарына қатысты жалпы және жеке сот-медициналық әдістерді жасауға мүмкіндік береді.

Теріс әлеуметтік қауіпті құбылыс ретінде қылмысты әртүрлі жағынан сипаттауға болады. Оның өзіндік социологиялық, этикалық, Тарихи, криминологиялық, психологиялық, қылмыстық-құқықтық, қылмыстық-процестік, криминалистикалық және басқа да аспектілері бар. Қылмысты әр түрлі жағынан сипаттайтын осы аспектілердің әрқайсысы тәуелсіз мағынаға ие. Сонымен бірге, олар белгілі бір дәрежеде бір-бірімен байланысады, өзара әрекеттеседі, осы аспектілердің әрқайсысында зерттеу тақырыбы туралы идеяның дамуына әсер етеді.

Қылмыстың криминологиялық сипаттамасы оның қылмыстық-құқықтық, криминалистік және қылмыстық іс жүргізу сипаттамаларымен тығыз байланысты.

Қылмыстық-құқықтық сипаттама қылмыстың бір құрамын қылмыстық заңда көзделген басқаларынан ажырататын ерекшеліктерді көрсете отырып, іс-әрекетті (әрекетті немесе әрекетсіздікті) қоғамға қауіпті, құқыққа қарсы, кінәлі және жазаланатын ретінде сипаттайтын белгілерді қамтиды. Қылмыстық-құқықтық сипаттаманың көздері Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі болып табылады. Қылмыстық заңның ерекше бөлігінің нормалары, олардың жіктеу рөлінен басқа, дәлелдеу тақырыбының жалпы формуласын қажетті мазмұнмен толтырады, сондықтан тергеу процесінің мақсаттарын, іс бойынша шындықтың нақты мазмұнын анықтайды. Бұл қылмыстың біліктілігі, тергеудің нақты міндеттерін анықтауға, дәлелденетін жағдайларды дұрыс анықтауға мүмкіндік береді. Бірқатар жеке криминалистік теориялардың мазмұнына құқықтың басқа салаларының нормалары елеулі әсер етеді, оларды дәлелдеу нысанасын айқындау кезінде ескеру қажет (бұл тиісті нормативтік және заңға тәуелді актілерде көрсетілген ережелер, мысалы, қозғалыс қауіпсіздігі ережелері, "Қазақстан Республикасының аумағындағы жекелеген қару түрлерінің айналымына мемлекеттік бақылау жасау туралы" Қазақстан Республикасының Заңы (1998 жылғы 30 желтоқсан), қауіпсіздік техникасы жөніндегі нұсқаулықтар және т. б.).

Қылмыстың криминологиялық сипаттамасы оның сипаттамасын қоршаған ортаның сыртқы факторлары мен ішкі психикалық күйлер мен осы

қылмыстық әрекетті анықтайтын процестердің өзара әрекеттесуін көрсететін қылмыстық мінез-құлықтың типтік механизмі тұрғысынан қамтиды.

Е.А. Алауханов атап өткендей, криминологиялық ғылым қылмыстың нысандары мен басқа әлеуметтік құбылыстармен байланысын терең талдауға, қылмыстың себептері мен оған ықпал ететін жағдайларды түсінуге, қазіргі уақытта, атап айтқанда, адамдардың әлеуметтік жағдайына, экономикадағы және идеологиядағы өзгерістерге байланысты қылмыстардың сипатын, жағдайын бақылауға, динамикасын зерттеуге мүмкіндік береді.

Қылмыстың қылмыстық-процестік сипаттамасының негізінде ҚР ҚПК 117-бабына сәйкес қылмыс объектісі, қылмыстың объективті жағы, қылмыс субъектісі, қылмыстың субъективті жағы сияқты қылмыс жасау мән-жайларының типтік тізбесін қамтитын дәлелдеу нысанасы жатыр.

Бүгінгі таңда криминалист ғалымдардың көпшілігі қылмыстың криминалистік сипаттамасының сот ғылымының категориясы ретінде бар екенін мойындайды. Сонымен қатар, криминалистік әдебиеттерде кеңейтілген сипаттама тергеудің ақпараттық құралдарының бірі, қылмыстың жеке түрінің ақпараттық моделі деп аталады. Алайда, Р.С. Белкина, "Қылмыстың криминалистикалық сипаттамасы" термині мен түсінігінен бас тарту керек, криминалистикалық Әдістеменің белгілі бір бөлігінде қылмыстық істердің осы санаты бойынша дәлелдеу тақырыбының алғашқы элементі ретінде көрсетудің өнімді ескі тәжірибесіне оралу керек". Мұнда көптеген адамдармен келісуге болады. Алайда, біздің ойымызша, бұл тұжырымдамадан толық бас тарту мүмкін емес.

Криминалистикалық сипаттама шын мәнінде қылмыстық-құқықтық, қылмыстық іс жүргізу, Қылмыстық сипаттармен тығыз байланысты. Н.П. Яблоков дұрыс атап өткендей, "Осы сипаттаманың құрылымдық элементін қалыптастыру кезінде ол сипаттайтын объектінің (белгілі бір түрдегі қылмыстық іс-әрекет) мәніне сүйене отырып, тұжырымдамалық және бағыттаушы қылмыстардың қылмыстары туралы жеке маңызды қылмыстық-құқықтық және кри-минологиялық мәліметтерді ескеру және пайдалану қажет. Әйтпесе, бұл сипаттама сот-медициналық түсінік пен сипаттаманы қажет ететін құқықтық нұсқаулықтарын жоғалтады, ешқандай мағынадан айырылады".

Сонымен қатар, біздің ойымызша, қылмыстық іс жүргізу сипаттамасынан гөрі криминалистік сипаттама қылмыс оқиғасының жекелеген элементтерін (қылмыс жасау механизмі, әдісі және т.б.) толығырақ ашады. Бұдан басқа, қылмыстың жекелеген түрлерінің қылмыстық-құқықтық және криминологиялық сипаттамаларын ескере отырып, олардың криминалистік сипаттамаларын әзірлеу белгілі бір практикалық маңызға ие.

Қылмыстың криминалистикалық сипаттамасы туралы ілімнің пікірталас мәселесі оның құрамдас элементтерінің шеңберін анықтау болып қала береді. Әдебиеттегі мәлідемелерді қорытындылай келе, С.И. Коновалов қылмыстардың сот-медициналық сипаттамасының құрылымдық

элементтерінің" иерархиясын " олардың ғылыми әдебиеттерде кездесу жиілігінің негізінде құрды:

1. - қылмыс жасау тәсілі;
2. - қылмыс тақырыбы (қылмыскердің жеке басының ерекшеліктері);
3. - қылмыс жасау жағдайы;
4. - қылмыстық қолсұғушылық объектісі (нысанасы) ;
5. - қылмыстың іздері (із жасау механизмі);
6. - құрылымдық элементтер арасындағы байланыс;
7. - жәбірленушінің жеке басы (виктимологиялық аспект);
8. - мотив, мақсат, орнату;
9. - қылмыс жасау шарттары;
10. - қылмыстық байланыстар (коммуникациялық аспект);
11. - қылмыс жасаудың типтік байланыстары);
12. - қылмысты жасырудың ерекшеліктері;
13. - қылмыс механизмі;
14. - бастапқы деректердің сипаты және оларды анықтау ерекшеліктері;
15. - қылмыстың белгілі бір түрі бар жағдай;
16. - қылмыстың басқа түрлерімен байланысы;
17. - қылмыстық әрекеттің құралдары мен құралдары;
18. - қылмыстық әрекеттің таралуы;
19. - қылмыстық әрекеттің нәтижесі.

Бұл құрылымдық элементтердің барлығын сот-медициналық сипаттаманың элементтері ретінде қарастыруға болмайды.

А.Ю. Головиннің пікірінше, "Криминалистикалық сипаттаманың құрылымы негізінен зерттелетін қылмыстық іс-әрекет тетігінің құрылымына (қылмыс түрі немесе тобы) сәйкес келуі керек, қылмыс жасау тетігінің әртүрлі элементтері, олардың арасындағы қатынастар мен өзара тәуелділік туралы типтік ақпарат блоктарын қамтуы керек".

Қазақстандық ғалым Г.А. Мозговтың пікірінше, "Қылмыстың криминалистикалық сипаттамасы ғылыми санат ретінде - бұл қылмыстың белгілі бір түрін (тобын) сипаттайтын, белгілі бір түрдегі (топтағы) қылмыстарды сәтті ашу, тергеу және алдын-алу үшін қажет криминалистикалық маңызды өзара байланысты белгілер мен ерекшеліктердің жиынтығы". Қылмыстарды ашу және тергеу жөніндегі қызмет материалдары (жедел-іздістіру, тергеу және сот практикасы) криминалистік сипаттама элементтерін қалыптастыру көздері болып табылады.

Біздің ойымызша, қылмыстардың криминалистік сипаттамалары әр түрлі деңгейде болуы керек: белгілі бір қылмысты тергеу аясында - бастапқы (толық емес), кейінгі (толық) және қорытынды. Демек, тергеу барысында бұл сипаттама үнемі толықтырылып, нақтыланып, өзгеріп отырады, яғни.ол динамикалық.

Құқық, практика және ғылым жиынтығында сот-әдістемелік ұсынымдар көздерінің толық тізбесін құрайды. Кез-келген тергеу, біріншіден, толықтық, объективтілік және жан-жақты принциптерге сәйкес келуі керек, бұл, ең алдымен, айыпталушыларды қорғау құқығын қамтамасыз етуді, оның жауапкершілігін айыптайтын және ақтайтын немесе жеңілдететін жағдайларды мұқият талдауды білдіреді.

Қорыта келе жоғарыда айтылғандарға құрылымы кез келген жеке криминалистикалық әдістемелер түрінде көруге болады келесі элементтердің:

1. Қылмыстың қылмыстық-құқықтық сипаттамасы.
2. Қылмыстың осы түрінің қылмысының кримнологиялық сипаттамасы.
3. Қылмыстың қылмыстық іс жүргізу сипаттамасы (тергеуге жататын мән-жайлар).
4. Қылмыстың криминалистік сипаттамасы.
5. Тергеудің бастапқы және келесі кезеңдерінде тергеушінің іс-әрекеттерін жоспарлаудың типтік жағдайларын, нұсқаларын және ерекшеліктерін сипаттау.
6. Бастапқы тергеу әрекеттерінің тактикасын және ілеспе жедел-іздістіру іс-шараларын баяндау.
7. Кейінгі тергеу әрекеттерін жүргізу тактикасының ерекшеліктері.
8. Тергеудің соңғы кезеңіндегі тергеу әрекеттерінің тактикасының ерекшеліктері.

Дәлелдемелерді одан әрі жинау, зерттеу, бағалау және пайдалану, дәлелдеу тақырыбының барлық элементтерін анықтау, яғни егжей-тегжейлі дәлелдеу міндеті осы кезеңде шешіледі. Бастапқы кезеңде жүзеге асырылатындармен бірдей әрекеттер тактикасы мүлдем өзгеше болуы мүмкін, өйткені міндеттер, мәліметтер көлемі және тергеу жағдайы өзгереді.

III Қазақстан Республикасындағы криминалистиканың қазіргі заманғы мәселелері мен даму болашағы

3.1 Криминалистика мен сот сараптамасының мүмкіндіктерін пайдалана отырып, тергеудің жаңа әдістемелерін қалыптастыру

Бүгінгі күні орын алған көптеген ғылыми және құқықтық проблемалардың ішінде криминалистика мен сот сараптамасының арақатынасына қатысты мәселе өте өзекті.

И.Д. Андреев былай деп жазады: "Егер оны қоршаған ортадан оқшау, басқа құбылыстармен байланыссыз, оның пайда болуы мен дамуының шарттары мен ерекшеліктерін ескермей, яғни оның тарихынан бөлек қарастырсақ, бірде-бір құбылысты зерттеу және зерттеу мүмкін емес".

Басқаша айтқанда, Сот сараптамасы мен сот сараптамасының өзара байланысын олардың дамуының тарихи тәжірибесін үйрену арқылы ғана көрсетуге болады.

Кез-келген дамып келе жатқан ғылымның мәнін ашу үшін саралау және интеграция процестерін зерттеуден өту керек, өйткені бұл ғылымның дамуының объективті Заңының мәні. Саралау, интеграция сияқты, білімді дамытудың табиғи, қажетті процесі және маңызды шарты болып табылады.

Н.Т. Костюк, В.С. Луптай және т.б. пікірінше, саралау әрқашан интеграцияның көрінісі ретінде жүреді және керісінше. Білімді дамытудағы Дифференциация және сәйкестендіру бір - бірімен қатар өмір сүрмейді, бірінен соң бірі жүрмейді, бірақ бір-бірінен және екіншісінен көрінеді, бір-бірін өзара байланыстырады, болжайды және бір уақытта бір-бірін жоққа шығарады; олардың бірлігінде олар танымның дамуының да, осы даму процесінде пайда болатын ғылыми білім құрылымының да күрделілігін, сәйкессіздігін көрсетеді.

Бұл жағдайда дифференциация кем дегенде екі бағытта жүреді: зерттеу объектісі бойынша (объектілерді бөлшектеу, әртүрлі ғылымдармен объектінің әртүрлі жақтары мен қасиеттерін зерттеу) және зерттеу әдісі бойынша (бір объектіні әртүрлі әдістермен зерттейтін әртүрлі пәндердің қалыптасуы, объектілерге қарамастан әдістерді зерттейтін пәндерді бөлуге дейін).

Б.М. Кедров, П.В. Смирнов ғылымдардың өзара әрекеттесуінің теориялық және практикалық негіздерін ашып: "Қазіргі қоғамның өмірі мен дамуындағы ғылымның рөлі қалай өсетініне сәйкес, оның компоненттері арасындағы қатынасты нығайтуға және тереңдетуге жан-жақты ықпал ету міндеті тұр. Мұндай күшейту, ең алдымен, бір ғылымның әдісі басқа ғылымның пәнін зерттеуге қолданылатын немесе бір объектіні әртүрлі ғылымдар бір уақытта зерттейтін сәттердің дамуына назар аудару қажеттілігін білдіреді. Бұл тіпті ғылымдардың қарапайым байланысы емес, олардың бір-біріне өзара енуі, ішкі "қондыру". Ғылымдардың өзара әрекеттесу механизмі, ең алдымен, қолда бар білім негізінде практикалық

қызметте туындайтын кез-келген мәселелерді шешу кезінде әрдайым көп салалы болып табылатын және жаратылыстану, әлеуметтік және техникалық ғылымдардың деректері мен әдістеріне сүйенетін ғылыми білімнің арнайы блогын құру қажеттілігіне әкелетіндігімен анықталады.

Ғылым интеграциясының негізгі түрлері жалпы интеграциялық факторлардың сипатына байланысты ерекшеленеді. Бұл факторлар күрделі зерттеу объектілері және күрделі ғылыми және ғылымаралық проблемалар болуы мүмкін. Мұнда бір объектіні зерттеу немесе бір мәселені шешу үшін әртүрлі ғылымдардың әдістері, принциптері мен теориялары қолданылады.

Криминалистиканың дамуында білімнің саралануы мен интеграциясы өте ерекше болды. Р.С. Белкин деп санайды "...криминалистиканың ғылыми білімнің дербес саласы ретінде қалыптасу кезеңінде саралау, бір жағынан, криминалистиканың басқа заң ғылымдарына қатынасын, екінші жағынан, біріктірілген сот білімінің қылмыстық іс жүргізу қажеттіліктеріне қызмет ететін басқа ғылымдардың мәліметтеріне қатынасын білдірді: Сот медицинасы, сот психиатриясы, сот химиясы және т. б. Бұл процесс сот-медициналық ғылымның заң ғылымдары жүйесіндегі орнын анықтауға және сот-медициналық ғылымның байланысты салаларынан ажыратуға әкелді. Осы кезеңдегі білімнің интеграциясы негізінен осы жаратылыстану және техникалық ғылымдардың сот ісін жүргізу қажеттіліктері үшін криминалистикаға бейімделуден көрінді. Бұл деректер өзгертілген түрде сот ғылымы мазмұнының бір бөлігіне айналды. Осылайша, никли трасология, сот фотосы, баллистика және криминалистиканың басқа бөлімдері. Криминалистика дамуының қазіргі кезеңінде ғылыми білімді саралау және интеграциялау процестері басқа сипатқа ие болды. Дифференциация, ең алдымен, "сырттан" емес, байланысты ғылымдарға қатысты - заңды және басқа - криминалистиканың "ішіне" бағытталған. Бұл жағдай онымен және онымен байланысты ғылымдармен байланысты жаңа білім салаларының пайда болуына әкелді: сот психологиясы, сот сараптамасы, тергеу логикасы және т.б."

Криминалистика және арнайы әдебиет оқулықтарында сот сараптамасы криминалистика бөлімдерінің бірі болып табылатын, бірақ оның барлық бөлімдерімен өзара байланысты криминалистикалық техника аясында қалыптасты деп айтылады.

Сот сараптамасына тәуелсіз ғылым ретінде өзіндік, теріс көзқарас, оның қалыптасуының бастапқы кезеңінде А.И. Винберг, криминалистика тақырыбына және оның бөлімдеріне жүйелік құрылымдық көзқарасты талдай отырып, егер оның бір элементі криминалистиканың тұтас жүйесінен - сот - медициналық техникадан, оның құрылымымен байланысты емес техникалық құралдар мен әдістердің өзіндік жиынтығы ретінде оқшауланса, біз физика, химия, биология, физиология, кибернетика және басқа ғылымдар салаларынан бөлек техникалық құралдар мен әдістердің конгломератын аламыз деп баса айтты. Едәуір кейінірек А.И. Винберг және басқа да бірқатар авторлар өздерінің көзқарастарын түбегейлі қайта қарады және сот-

медициналық сараптаманың теориялық негіздерін сот-медициналық ғылымның негізгі саласы ретінде қарастырды.

Криминалистикалық техниканың криминалистикалық ғылымның бөлімі ретінде біртұтастығын айта отырып, А.В. Винберг сонымен бірге сот сараптамасының жалпы теориясының сот-медициналық сараптамасының заттай дәлелдемелерді зерттеудің жалпы әдісі ретінде болуын атап өтті.

Криминалистік сараптама теориясын қалыптастыру мүмкіндігін негіздеудегі негізгі идея криминалистиканың "тергеушілер үшін" және "сарапшылар үшін" ғылымға бөлу қажеттілігіне дейін азайтылды.

Сот сараптамасының теориялық негіздерін сот ғылымы шеңберінен тыс бөлуге тырысу бірқатар ғалымдардың қолдауына да, П.И. Тарасов - Радионов, Р.С. Белкин, А.И. Винберг, В.И. Гончаренко, Б.М. Комаринц, С.П. Митрич және басқаларға негізделген қарсылыққа да тап болды. Бұл мәселе бойынша олардың негізгі дәлелі сот-медициналық сараптаманың теориялық ережелері сот-медициналық ғылымның мәліметтеріне негізделгендігімен байланысты болды, бұл сайып келгенде оның мазмұнын анықтайды.

К.Н. Шәкіровтің пікірінше, "Криминалистикалық сараптамаға қызмет көрсететін криминалистикалық білім жиынтығы объективті түрде куәландырады".

Сот сараптамасының ғылым ретіндегі білімі бір жағынан криминалистиканың саралануы, ал екінші жағынан сот сараптамасы мен сот сараптамасының интеграциясы ретінде көрінеді.

1994 жылы Р.С. Белкин сот сараптамасы "Синтетикалық табиғат, әртүрлі білімнің қоспасы" деген тұжырымға келді. Оларды біріктіретін жалпы аспект бойынша сараптамалық қызметтің барлық салаларын қамти отырып, сот сараптамасының жалпы теориясы криминалистикалық сараптаманы жеке сараптамаға қатысты деп санайды, бірақ бұл А.И. Винберг ойлағандай, криминалистиканың бір бөлігін білдіреді немесе, керісінше, А.Р. Шляхов пен басқа да авторлардың пікірінше, криминалистиканың бір бөлігін қамтиды дегенді білдірмейді. Криминалистика жүйесінде Сот сараптамасының арнайы бөлімі жоқ. Басқа ғылымдар сияқты, сот сараптамасының теориясы мен практикасына арналған сот сараптамасы білімді негіздейтін рөл атқарады және осы тұрғыдан физика, химия, биология және т.б. айырмашылығы жоқ. Олар бір - бірінің ережелерін қолданады-әрқайсысы өз тақырыбына, міндеттері мен мақсаттарына сәйкес келеді".

Ғылымдардың алуан түрлілігі неғұрлым жоғары болса, яғни өзара әрекеттесетін ғылымдардың принциптері, идеялары мен әдістері неғұрлым көп болса, олардың кейінгі интеграцияда жаңа ақпаратты алу мүмкіндігі соғұрлым маңызды болады, интеграция процесінің өзі тереңірек болады. Бұл, атап айтқанда, криминалистика мен сот сараптамасындағы интеграция олардың бірігуін де, механикалық жинақталуын да, өзара әрекеттесетін ғылымдардың мәліметтерін де немесе олардың кез-келгенін сіңіруді де білдірмейді. Керісінше, интеграция процесінде өзіндік тізбекті реакция пайда болады: жаңа ақпарат қолданылған сайын сот сараптамасы мен сот

сараптамасы өздерінің білім объектілеріне көбірек еніп, байытылатын және осы ғылымдардың әрқайсысында қолдануға болатын соңғы ақпаратты алады.

Сот сараптамасының ғылыми және әдіснамалық негіздерінің жүйелік факторының функциясын бүгінгі таңда сот ғылымы орындай алмайтын жағдайға сүйене отырып, оның аясында сараптамалық мәселелер дәстүрлі түрде қарастырылып, кейде зерттеліп отырады, көптеген ғалымдар сот сараптамасының ғылыми негіздерін дамытуға сот сарапшыларының қосқан елеулі үлесіне қарамастан деген қорытындыға келді, бұл ғылымның ғылыми аспектідегі шеңбері сот сараптамасы теориясының қалыптасуы мен дамуы мәселелерін зерттеумен ғана шектелуі керек.

Алғаш рет А.И. Винберг 1961 жылы сот сараптамасы-Сот сараптамасы туралы жалпы ілімді әзірлеу қажеттілігі туралы айтқан ғылыми қоғамға назар аударды. Ол сот сараптамасының теориялық негіздерін сот сараптамасының негізгі ғылымының саласы ретінде қарастырды.

М.Я. Сегай атап өткендей, криминалистика "Криминалистикалық сараптама" пәндік сот сараптамасы ғылымы үшін де, сот сараптамасы туралы жаңа дербес салааралық ғылым үшін де-сот сараптамасы үшін де базалық ғылым болып табылады. Сот сараптамасы және сот сараптамасы "Сот сараптамасы жүйесі" схемасында негізгі ғылымдар бөлімінде бірдей орын алуы керек. Сонымен қатар, криминалистика және сот сараптамасы, әрқайсысы өзінің қызмет саласында өзіне тән функцияларды жүзеге асыра отырып, бір-бірімен де, барлық пәндік сот-сараптама ғылымдарымен де тығыз қарым-қатынаста болады. Сот ғылымы аясында, негізінен, сот-сараптамалық ғалымдардың еңбектерімен пәндік сот саласы-сот сараптамасы теориясы қалыптасты, оның иығында сот сараптамасы туралы ғылым пайда болды. Әрі қарай, М.Я. Сегай сот сараптамасының сот сараптамасынан оқшаулануы сот ғылымы мен сот сарапшыларының тығыз өзара әрекеттесуін әлсіретпейтінін айтады, өйткені дәлелдемелер жинау және оны арнайы білімнің көмегімен айтарлықтай көбейту функциялары өзара байланысты. Осылайша, біз криминалистиканы "тергеушілер үшін" және "сарапшылар үшін" ғылымға бөлу туралы емес, сот сараптамасы мен сот сарапшыларының функцияларын бөлуге байланысты ғылыми білімді саралаудың табиғи процесі туралы айтып отырмыз.

Криминалистика мен криминалистикалық сараптамада жалпыға бірдей (синтез, талдау, индукция, дедукция, ұқсастық және т.б. қамтитын диалектика), жалпы ғылыми әдістерге (байқау, сипаттау, өлшеу, эксперимент, салыстыру, модельдеу және т. б.), криминалистиканың өзіне бөлінетін арнайы әдістерге (тек криминалистика мен сот сараптамасы әзірлеген және пайдаланатын) және басқа ғылымдардың арнайы әдістеріне (физикалық, химиялық, биологиялық және т. б.) бөлінетін ұқсас зерттеу әдістері де маңызды орын алады.

А.И. Винберг және А.Р. Шляхов сот сараптамасында қолданылатын арнайы әдістер 12 сыныпта жүйеленген: өлшеу, микро-оптикалық, фотографиялық, физика-техникалық, спектрлік, рентгенографиялық,

хроматографиялық, электрохимиялық (физика-химиялық), химиялық-химиялық, радиациялық, математикалық, электронды есептеу [273]

Криминалистикалық техниканың және сол арқылы криминалистикалық сараптаманың тағы бір бастамасы жаратылыстану ғылымдарының жетістіктеріне негізделген. Криминалистикалық техника тұтастай және криминалистикалық сараптаманың кез-келген түрінің әдістемесі жасалады және жетілдіріледі, деп А.Р. Шляхов кешенді ғылыми-эксперименттік зерттеулер, тергеу-сот және сараптамалық тәжірибені жалпылау процесінде, құқықтық және жаратылыстану-техникалық білімді кеңінен қолдану нәтижесінде. Криминалистиканда табиғи-техникалық білімді қолдану тергеу-сот практикасының міндеттеріне бағынады. Бұл жаңа ғылыми әдістер мен құралдарды іздеу мен құруды, сараптамалық-криминалистикалық зерттеу әдістерін жетілдіруді анықтайтын соңғысының қажеттіліктері, олар белгілі бір ерекшеліктерге ие бола отырып, криминалистикалық болады және криминалистикалық техникаға толықтай енеді.

Сот - медициналық техникада көптеген ғалымдар зерттеудің екі негізгі бағытын бөліп көрсетуі кездейсоқ емес: тергеу және сараптама техникасы. Сонымен, Н.А. Селиванов "криминалистикалық сараптаманың ғылыми мәселелері және олардан ажыратылмайтын жедел (іздігіру, бекіту) техникасы мәселелері алдағы уақытта да криминалистикалық техниканың бірыңғай саласының мазмұнын құрайды. Сот сараптамасының әртүрлі түрлері туралы ілімдер және дәлелдемелерді жинаудың (және қылмыстың алдын алудың) әртүрлі техникалық құралдары мен әдістері туралы ілімдер екі ерекше бөлікті құрайды - тиісінше сараптама туралы ілімдер және дәлелдемелерді жинау техникасы (және қылмыстың алдын алу) туралы ілімдер".

Тергеу техникасы қылмыстарды ашу және тергеу процесінде дәлелдемелерді анықтау, белгілеу, алу, зерттеу және қолдану әдістерін жасауға бағытталған. Сараптама техникасы әдістер мен құралдарды жасаумен, нақты сот-медициналық сараптама пәні аясында заттай дәлелдемелерді сараптамалық зерттеу әдістерін құрумен байланысты.

Н.П. Майлистің пікірінше, сот сараптамасы мен сот сараптамасының ретроспективасын талдау негізінде Тарихи деректер керісінше. Сонымен, ол сот сараптамасының негіздері бұрыннан пайда болған сараптаманың бастауында қалыптасты деп санайды. Бұл 19 ғасырдың ортасындағы кезең, Н.П. Майлис, қылмыстарды ашуға ықпал ететін сот сараптамасы саласындағы жаңа жетістіктермен сипатталады.

Адамның папиллярлық үлгілері (Галтон) құбылысының ашылуына, антропометриялық әдіске (А.Бертилон - бертиллонаж), А.Бертилон, медицина, биология, химия және басқа ғылымдардың жетістіктерін қолдану, Н.П. Майлистің пікірінше, сот сараптамасының ғылыми негіздерінің қалыптасуы мен дамуы орын алды және ол криминалистика ғылымының мәнін анықтады. Қылмыстарды сәтті ашу және тергеу үшін оқиға орнындағы іздерді және әртүрлі объектілерді анықтау, бекіту және алып қою бойынша

тактикалық әдістер мен техникалық құралдарды әзірлеу және оларды зертханалық жағдайда зерттеу қажет болды.

Сот сараптамасы мен сот сараптамасының дамуы екі ғылыми бағыттың бір-бірімен тығыз байланысты екендігіне және бір-бірін толықтырып қана қоймай, барлық түйінді мәселелерге қайшы келмеуіне қарамастан қатар жүрді.

Криминалистика мен сот сараптамасының арақатынасы туралы өз көзқарасын одан әрі жалғастыра отырып, Н.П. Майлис ғылыми негіздер жақсарған сайын, объектілерді зерттеу және зерттеу кезінде әдістер мен әдістер дамыған сайын, дамудың белгілі бір кезеңдерінде сот сараптамасы криминалистикадан озып, мысалы, жаңа техникалық құралдар мен әдістерді дамытады. оқиға орнындағы іздерді анықтау, көрінбейтін мәтіндерді анықтау және т. б. Сонымен қатар, сараптамалық тәжірибені талдауға және ондағы жаңа бағыттардың дамуына сүйене отырып, тергеушілер мен жедел қызметкерлерге арнайы заттай дәлелдемелерді, мысалы, микро объектілерді табу, бекіту және алу бойынша әдістемелік ұсыныстар жасалады.

Біздің ойымызша, бір ғылымның екіншісінен басымдығы туралы айту мүмкін емес. Кез-келген ғылымның дамуының жалпы тенденциясына сүйене отырып, білімді саралау және интеграциялау процестері бір-біріне параллель жүретінін есте ұстаған жөн.

Сот сараптамасы ғылым ретінде сот сараптамасынан гөрі ертерек пайда болғандығы даулы. Ежелгі дәуірден бастап, Н.П. Майлис өз жұмысында қолдың іздері мен дененің зақымдануы, Қолжазба және т.б. зерттеулер жүргізілді, алайда кез-келген білім оның әдіснамасы жасалған кезде ғана ғылыми болады, яғни. тақырып, объект, міндеттер, әдістер, жүйе, басқа ғылымдармен байланыс, осы ғылымдағы кейбір ғылыми теориялар және т. б. сонымен қатар, бұл қарапайым зерттеулер негізінен ғылыми әзірленбеген әдістерсіз жүргізілді және қылмыстарды ашуға қызмет етті. Ал алдын-ала криминалистиканың негізгі объектісі болып табылады.

Егер ол тарихизм сияқты ғылымды дамыту принципінен туындаса, онда криминалистика теориясы сот сараптамасынан гөрі ертерек дами бастады және сот сараптамасы тақырыбын анықтау тұжырымдамасы сот сараптамасы криминалистикадан, атап айтқанда оның бөлімінен-сот-медициналық техникадан ерекшеленді деген пікір айтылған кезде ғана қалыптаса бастады.

Сонымен қатар, қылмыстың жаңа түрлерін тергеу әдістері, мысалы, компьютерлік технологиялар көмегімен жасалған қылмыстарды тергеу алғаш рет сот-медициналық сараптамада пайда болды, ал сот сараптамасы әлі де осындай қылмыстарды тергеуге қатысты жаңа сараптама түрлерін дамытуда.

Бір ғылымның екіншісінен басымдығы туралы емес, осы ғылымдардың әрқайсысының өзара байытылуы туралы айту дұрысырақ.

Қылмыстық сот ісін жүргізуде арнайы білімді пайдаланудың маңызды бағыты қылмыстық істерді ашу мен тергеуде сарапшылар мен мамандардың мүмкіндіктерін іске асырудың жаңа тәсілдерін айқындау болып табылады.

Ғылыми білімнің сот-сараптама саласының қазіргі жай-күйі дәлелдеу процесінде арнайы білімді пайдалану саласын едәуір кеңейту мүмкіндігі туралы куәландырады.

А.Ф. Аубакиров пен С.Ф. Бычкованың пікірінше, дәлелдеу мен таным органикалық өзара байланыста. Соттық дәлелдеудің (оның ішінде алдын ала тергеудің) куәландырушы да, танымдық та жақтары бар. Танымдық жағы сот сараптамасының теориясы мен практикасы саласында ғана емес, сонымен бірге жалпы нәтижелерді тергеу әдістемесінде, сондай-ақ ғылыми таным процесінің заңдылықтары мен әдіснамасында білімі бар сарапшы-криминологтың құрамымен тығыз байланысты.

Таным заңдарына толық сәйкес келетін қылмыстарды тергеу процесі эпистемологиялық тұрғыдан біртұтас және үздіксіз. Р.С. Белкин мен А.И. Винберг атап өткендей, "дәлелдеуді ақиқатты анықтау процесі, яғни таным процесі ретінде қарастыра отырып, біз таным процесінің әмбебаптығы позициясынан бастауымыз керек, ол жоқ және мүмкін емес, шындықты соттық тану болуы керек".

Ұйымдастырушылық тұрғыдан алғанда, С.Ф. Бычкованың пікірінше, "жеке сараптамалық талдау әдістерін" қалыптастыру, біздің ойымызша, бөлімшелерді Объектілік-әдістемелік бағыт бойынша емес, жағдайлары арнайы білімді қолдана отырып зерттеуге жататын қылмыстың нақты түрлеріне негізделген сот-сараптамалық мекеменің ғылыми-өндірістік құрылымын тиімді ұйымдастыру болып табылады. Бұл, сөзсіз, қазіргі уақытта тергеу органдарының қажеттіліктерін неғұрлым толық қанағаттандыруға, сонымен қатар сот-сараптама мекемесі шегінде материалдардың толық өтуін қамтамасыз ететін сараптамалық технологиялық схемаларды қалыптастыру кезінде перспективаға әкеледі.

Бұдан әрі ол қылмыстың жекелеген түрлерін сараптамалық талдау әдістемесін қалыптастырудың негізі сот сараптамасы туралы ғылымға қатысты негізгі негізгі ғылыми жүйенің рөлін атқаратын криминалистика ережелері болып табылатындығын көрсетеді. Жалпы тергеу процесінің ғылыми негізі болып табылатын қолданыстағы және қалыптасатын жеке теориялар (тергеу механизмі туралы, белгілер туралы, дәлелдемелер туралы, криминалистік нұсқа мен жоспарлау туралы сот-сараптамалық ілімдер, сот-сәйкестендіру теориясы, себептіліктің криминалистік теориясы, сот-болжау теориясы) және қылмыс механизмінің жекелеген аспектілерін білу (криминалистік ілім). дағдылар туралы, қылмысты жасау және жасыру әдісі туралы, теориялық құрылымдардың жиынтығы, криминалистік объектілер арасындағы уақытша байланыстарға жататын). Таңдалған бағыттағы одан әрі ғылыми әзірлемелер сот сараптамасының теориясы, практикасы саласындағы мамандардың бірлескен зерттеулерін, сондай-ақ қылмыстың жекелеген түрлерін тергеу әдістемесінің проблемаларын талап етеді.

А.В. Дулов дұрыс атап өткендей, "мұндай кешенді ғылыми зерттеулер ғана тергеудің әртүрлі модельдерінің шынымен ғылыми дамуын қамтамасыз етеді және тергеушінің қызметін одан әрі оңтайландыруға ықпал етеді".

Осылайша, жоғарыда айтылғандарды қорытындылай келе, біз іс жүзінде сот сараптамасына "қылмыстың жекелеген түрлерін сараптамалық талдау әдістемесі" ретінде түбегейлі жаңа көзқарас ұсынылатындығын көреміз.

Сонымен бірге, практикалық негіздерге, сондай-ақ криминалистика теориясы мен сот сараптамасы арасындағы тығыз байланысты болжайтын даму перспективаларына сүйене отырып, осы жаңа бағытты қалыптастыру кезінде, біздің ойымызша, "қылмыстың жекелеген түрлерін тергеу әдістемесі" сияқты криминалистика бөлімінің құрылымы мен негізгі ережелерін ескеру және қолдану қажет.

Бұдан басқа, С.Ф. Бычкованың қылмыстың жекелеген түрлерін сараптамалық талдау әдістемесін жасау туралы ұсынған ұсынысының өзектілігі мен уақтылығын жанама Растауды ҚР ҚПК-де табамыз, онда 241-бапта сараптаманың міндетті тағайындалуы былай делінген: "егер іс бойынша мыналарды белгілеу қажет болса, сараптаманы тағайындау және жүргізу міндетті.

Қазіргі уақытта қылмыстық, азаматтық және әкімшілік өндірісте интеграция және оның білімдерінің күрделілігінің көрінісі ретінде маңызды бола түсуде, оларды қолдану дәлелдемелер көздерінің шеңберін кеңейтуге, қылмыстық, азаматтық, әкімшілік істерді тергеу мен сотта қараудың сапасы мен жеделдігін арттыруға, іс жүргізу дәлелдемелерінің ғылыми-әдістемелік деңгейінің өсуіне ықпал етеді. Бұл, ең алдымен, күрделі сипаттағы қылмыстардың жекелеген түрлерін таратудың сараптамалық әдістерін дамытумен байланысты. Бұл кешенді білім құқық қорғау органдары мен соттардың арнайы кешенді ғылыми білімді қолданудағы талаптарын қанағаттандыруға бағытталған.

Кешенді сараптама жүргізуді регламенттеуге байланысты кешенді сараптамалық зерттеулерді қолдану салалары мен тиімділігі кеңейтіледі. Сот ісін жүргізу міндеттерін шешудің кешенді тәсілінің жаңа әдістері мен әдістемелері әзірленуде, тергеу іс-әрекеттерін жүргізу және сот сараптамаларын жүргізу кезінде кешенді арнайы білімді пайдаланудың жаңа тәсілдері жетілдірілуде. Кешенді сараптамалар өндірісі базасында сараптама қорытындыларының сапасына, олардың толықтығына, ғылыми негізділігіне және сарапшы қорытындыларының анықтығына кепілдіктерді арттыру бағытында қабылданатын шаралар да елеулі болып табылады.

Сонымен бірге, кешенді сараптамалар мен кешенді зерттеулер жүргізу тәжірибесі сараптамалық зерттеулер сот ісін жүргізуде жеткілікті түрде тиімді пайдаланылмайтындығын көрсетеді. Ғылыми-практикалық қызмет саласы ретінде кешенді сараптама және кешенді зерттеу туралы нақты түсініктердің болмауы сараптамалық зерттеу процесінде алынған нәтижелердің дәлелдік құндылығын төмендететін бірқатар жағдайлардың пайда болуына әкеледі. Сонымен, тергеу кезінде бірқатар бөлек сараптамалар жиі тағайындалады, өйткені тергеушілер сараптамалық міндеттердің әртүрлі

деңгейлерін шешудің кешенді тәсілін ескермейді, объектілердің ерекшелігі мен сот сараптамасының мүмкіндіктерін ескермейді.

Сот сараптамасының ғылыми негіздерін қалыптастыру сот сараптамаларын жүргізу практикасына қызмет ететін бірқатар ғылыми салалардың теориялық ережелері жинақталған білімнің осы саласына тән интеграциялық процестердің көрінісі болып табылады. Осыған байланысты бірқатар теориялық сұрақтар туындайды, оның ішінде құқықтық сипаттағы мәселелер сот сараптамасының жалпы теориясы аясында сәтті шешілуі мүмкін.

И.Н. Сорокотягин қылмыс оқиғасын (орнын, уақытын, тәсілін, мәнін, мақсатын, салдарын) анықтауда әртүрлі сараптамалардың қолданылуы туралы мәліметтер келтіреді. Алайда, ол берген ақпарат сараптама мүмкіндіктері туралы жалпы ақпарат сипатына ие.

Өз кезегінде Р.С. Белкин бірде-бір сараптама, тіпті сараптама кешені тергеушінің дәлелдеу қызметін алмастыра алмайды деп санайды. Тұтастай алғанда алынған қылмыс оқиғасы сараптама объектісі бола алмайды, өйткені оның барлық элементтері сарапшының зерттеуі үшін қол жетімді оқиға орнының материалдық жағдайында көрінбейді. Сараптама тақырыбы тұтастай оқиға болмауы мүмкін, қылмысқа дейін, сол кезде немесе одан кейін болған барлық жағдай емес, тек оқиғаның жеке элементтері, жағдайдың жеке бөлшектері. Бірақ мұндай сараптама белгілі бір мағынада жағдайды зерттеу бола отырып, сараптаманың ерекше түрі емес. Бұл, шын мәнінде, барлық сараптамалар немесе кез-келген жағдайда олардың көпшілігі шешетін белгілі бір тапсырмалар класы.

Сонымен бірге, С.Ф. Бычкова өзінің монографиясында былай деп жазады: "негізге ала отырып, практикалық сараптама қызметінің негізі болып табылатын ғылыми пәнді қалыптастыру туралы өз түсінігімізді сот сараптамасы туралы ғылымның практикалық тұрғыдан алғанда аса маңызды бөлімінің құрылымы мен мазмұнына қатысты, шартты түрде "қылмыстың жекелеген түрлерін сараптамалық талдау әдістемесі" деп аталатын қылмыстық істердің жекелеген санаттарын ашу және тергеп - тексеру процесінде арнайы білімді пайдаланудың ғылыми-әдістемелік мәселелерін қамтитын негізгі ережелерді ұсынамыз.

Осы бөлімнің құрылымы мен бағытын анықтай отырып, С. Ф. Бычкова бастапқы ережелер ретінде келесі ережелерді ұсынады, оның ішінде позициялар:

- бұл бөлім сараптаманың нақты түрлерін өндірудің ғылыми негізі болып табылатын сот-сараптамалық білім салаларымен қатар болуы керек, бұл олардың өзара ықпалы мен дамуының алғышарты болып табылады. Сонымен, арнайы білімді қолдану алгоритмдерін құру кезінде туындайтын сараптамалық білімдегі олқылықтарды анықтау сараптаманың ғылыми-әдістемелік негіздерін әзірлеудің жаңа бағыттарын, оның ішінде сараптаманың жаңа түрлерін құруды, жаңа сараптамалық мәселелерді шешуді анықтауға мүмкіндік береді; өз кезегінде, сараптаманың жаңа

мүмкіндіктерінің пайда болуы осы алгоритмдердің сапасына жағымды әсер етеді.

- кез-келген объектіні, оның ішінде қылмысты білу дегеніміз-оның ақыл-ой моделін құру, түпнұсқамен салыстырғанда жеңілдетілген, бірақ соған қарамастан қылмыстық іс жүргізу мәселелерін шешуге жеткілікті белгілер жиынтығымен сипатталатын осы құбылыстың бейнесін жасау.

Яғни, іс жүзінде зерттелетін оқиғаның механизмі ұғымы қылмыстық-құқықтық тұжырымдамаға ұқсас, қылмыс құрамы және қылмыстық іс жүргізу-қылмыстық іс бойынша дәлелдеу нысаны.

Сараптамалық зерттеулердің оқиға оқиғасының идеялық элементтеріне тікелей бағытталуы, өз кезегінде дәлелдеу объектісінің құрылымына сәйкес келеді, олардың қылмыстық іс жүргізудегі тиімділігін едәуір арттырады.

ҚР ӘМ СЭ орталығында сараптама жүргізу тәжірибесі сараптама құралдарымен зерттелетін оқиғаның механизмін зерттеу оның элементтерінің едәуір санын, оның ішінде:

1) қылмыс нысанасына байланысты мән-жайлар:

- қылмыстық қол сұғушылықтың мәні (криминалистикалық сараптамалардың барлық дерлік түрлері-Құжаттардың сот - техникалық сараптамасы, трасоло-гиялық, қолжазба сараптамасы, материалдардың, заттар мен бұйымдардың (КЭМВ) криминалистикалық сараптамасы және т. б.);

- оған бағытталған қылмыстық әрекеттердің сипаты (трасологиялық сараптама, КЭМВ, өрт-техникалық және т.б.).

2) қылмыс субъектілерімен байланысты мән-жайлар:

- қылмыстың нақты субъектісін анықтау (трасологиялық, церковедческая, портреттік сараптама, КЭМВ және т. б.);

- қылмыс субъектілерінің санын анықтау (трасологиялық-дактилоскопиялық, қолжазба, кэмв-талшықтарды зерттеу және т. б.);

- қылмыс субъектісінің әлеуметтік-демографиялық және психофизиологиялық сипаттамаларын анықтау (авторлық, сот-психологиялық, психологиялық-психиатриялық және т.б.).

3) оқиғаның кеңістіктік сипаттамаларын анықтауға байланысты мән-жайлар:

- нақты қылмыстық әрекетті жасау орнын анықтау (трасологиялық, баллистикалық, автотехникалық, Топырақтану сараптамасы және т. б.);

- Елеулі кеңістіктік ұзақтығы бар қылмыспен байланысты іс-әрекеттерді анықтау (КЭМВ, сот-медициналық сараптама, құрылыс-техникалық сараптама және т. б.);

4) қылмыстық әрекеттердің уақытша реттілігі (трасологиялық сараптама, құжаттардың сот-техникалық сараптамасы, өрт-техникалық сараптамасы және т.б.).

5) қылмыстық ықпал ету тетігі-оның ішінде қылмыстық ықпал ету субъектісінің және объектісінің еселігі, күші, қырлығы, дәйектілігі, өзара

орналасуы (трасологиялық, баллистикалық, сот медициналық, автотехникалық сараптамалар және т. б.);

- қылмысты жасыру механизмі (КЭМВ, өрт-техникалық, жарылыс-техникалық сараптамалар және т.б.).

б) қылмыспен келтірілген зиянның мөлшері мен сипатына байланысты мән-жайлар (КЭМВ, экономикалық, құрылыс-техникалық сараптама және т. б.);

7) қылмыс жасауға ықпал еткен мән-жайлар (сот-медициналық, сот-психологиялық, сот психологопсихиатриялық сараптамалар және т. б.)

Жоғарыда айтылғандарға сүйене отырып, қылмыстың жекелеген түрлерін сараптамалық талдау әдістемесі аясында оқиға механизмін теориялық және іс жүзінде жүйелік-құрылымдық көзқарас тұрғысынан толық зерттеуге болатындығын атап өткен жөн.

Қазіргі кезеңде сот сараптамалары орталығында атыс қаруын пайдалана отырып жасалған қылмыстарды тергеумен байланысты криминалдық оқиғаның элементтерін; кіші қылмыстармен байланысты қылмыстарды; автожол қылмыстарын анықтаудың кешенді сараптамалық әдістемелері құрылды. Соңғы жылдары кандидаттық диссертациялар сәтті қорғалды: Қазақстан Республикасының аумағында ауызша, сөз арқылы жүзеге асырылатын қылмыстардың таралуына байланысты сот психологиялық-филологиялық сараптаманың қалыптасуында арнайы филологиялық білімді пайдалану бойынша; сот технологиялық сараптамасы шеңберінде дайындықтың түрлі бейіндегі сарапшылардың білімін пайдалану бойынша.

Осылайша, зерттелетін оқиға тетігінің элементтерін сараптамалық зерттеу процесінде материалдық денелер (құбылыстар), олардың өзара әрекеттесу процесі, сондай - ақ қасиеттер мен байланыстар, оқиғаның статикалық және динамикалық сипаттамалары туралы ақпарат тасымалдаушысы ретінде қызмет ететін көрінетін және шағылысатын жүйелердің байланысты кешені ақпарат көзі болып табылады.

Сонымен қатар, дәлелдемелер жүйесін құруда арнайы ғылыми білімді қолданудың ақпараттық-танымдық аспектілерін қарастыру сараптамалық зерттеу нәтижелерінің дәлелдемелерге негізделген психикалық, қылмыс моделіндегі орнын және оның қылмыс моделін құрудағы рөлін анықтайды.

3.2 Құқық қорғау органдарының криминалистикалық кадрларын кәсіби даярлау мәселелері

Қазақстанда жоғары білім беру жүйесін одан әрі дамыту мен жетілдіру қылмыстарды сапалы әрі жылдам ашу мен тергеуді қамтамасыз ететін мамандардың практикалық және теоретикалық даярлығының сапасын жақсартуды қамтамасыз етуге тиіс.

Сот-медицина кадрларын даярлауды үш кезеңге бөлуге болады:

- Қазақстан Республикасының Заң жоғары оқу орындарында бастапқы даярлау;

- криминалистика және сот сараптамасы саласында маманданған адамдарды арнайы даярлау;

-біліктілікті арттыру бағдарламалары бойынша криминалист мамандар мен сот сарапшыларының біліктілігін арттыру.

Қазақстан Республикасының Заң жоғары оқу орындарында "Қылмыстық процесс", "Қылмыстық құқық", "Криминалистика" және "Сот сараптамасы" мамандықтарын ұсыну жөніндегі оқу жоспарлары жылдан жылға түбегейлі өзгеріске ұшырайды. Қазақстандық ғалым Э.С. Зеликсон 1959 жылы атап өткендей, заң жоғары оқу орындарының оқу процесін табысты қайта құрудың негізгі шарттарының бірі терең әзірлеу болып табылады: сипаты жағынан жақын және бір-бірімен тығыз байланысты бірқатар оқу пәндерін кешенді оқытудың маңызды әдістемелік мәселелерін; оқу процесі барысында осы пәндерді оқытуды үйлестіру мәселелері; дәріс және практикалық сабақтардың барынша орынды арақатынасы мәселелері; оқу курстарының нақты мәселелерін пәндер арасында материалдың қайталануын болдырмайтындай және сонымен қатар студенттерге сабақ барысында нақты фактілер мен құбылыстарға құқық нормаларын қолдану саласында қажетті практикалық дағдылар үйренетіндей етіп бөлу; белгілі бір тергеу және сот іс-әрекеттерін жүргізу, негізделген, жақсы дәлелденген және заң талаптарына толық жауап беретін процессуалдық құжаттарды жасау саласында.

Қылмыстық процесі және криминалистиканы оқытудың басында осы пәндерді оқытуды үйлестіру мәселесін әдістемелік әзірлеу қажеттілігі туындады. Бұл жағдайда қылмыстық процесс пен криминалистика бір-бірімен тығыз байланысты ғылымдар екендігіне негізделуі керек. Қылмыстық процесітегі жалпы институттар мен тергеу әрекеттерін зерделеу кезінде тактикалық ережелерге қатысты болуға болмайды, ал криминалистикада бұл институттардың құқықтық, қылмыстық іс жүргізу негізін және негізінен қылмыстық процесіте зерттелген тергеу әрекеттерін көрсетуге болмайды. Бірақ заңгерлерді даярлау бағдарламаларында қылмыстық процесс пен криминалистика арасындағы тығыз байланысты көрсете отырып, сонымен бірге олардың арасындағы айырмашылықты жасау керек. Криминалистика және қылмыстық процесс бойынша практикалық сабақтар арасында қатаң айырмашылық жүргізу қажет: студенттер қылмыстық процесс бойынша практикалық сабақтарда қандай іс жүргізу құжаттарын және сот - медициналық сабақтарда қандай іс жүргізу құжаттарын жасау керектігін нақты анықтау керек.

Криминалистика қылмыстық процесс процесінде зерттелген ережелерді қарастырады, бірақ іс жүргізу аспектісінде емес, қылмыстық іс жүргізу заңының жалпы нұсқаулары мен жаратылыстану және техникалық ғылымдар деректері, тергеу және сот органдарының жалпыланған тәжірибесі негізінде белгілі бір мәселелерді шешудің және тергеу әрекеттерін жүргізудің

ең дамыған тактикалық әдістері мен құралдарын жасау тұрғысынан қарастырады.

Сонымен қатар, қылмыстың жекелеген түрлерін тергеу әдістемесін оқытуда криминалистика мен қылмыстық құқық арасында тығыз байланыс бар. Қылмыстың жекелеген түрлерін тергеу әдістемесін оқыту мәселелерін әзірлеу қылмыстық құқық нормаларына тікелей байланысты жүргізілуге тиіс, өйткені бұл тергеп-тексеру мәселелерін жасалған әрекеттің қылмыстық-құқықтық сипатына сәйкес зерделеудің дәлдігі мен толықтығына жәрдемдесетін болады, сондай-ақ қылмыс жасауға ықпал ететін әрекеттерді белгілеу және жою үшін маңызы бар.

С.И. Тихенко атап өткендей, қылмыстық құқық нормалары көбінесе жеке тергеу әрекеттерінің әртүрлі қылмыстары туралы істерді жүргізу тактикасының ерекшеліктерін анықтайды, мысалы: куәгерлерден жауап алу, құжаттарды қарау, сараптама жүргізу және т. б. қылмыстың белгілі бір түрін қылмыстық заңның қалай анықтайтынына байланысты, осы түрдегі қылмыстарды жіктеуге тән куәгерлер шеңбері, құжаттар шеңбері, сараптамалық зерттеуге жататын заттай дәлелдемелердің типтік шеңбері және т. б.

А.И. Винбергтің пікірінше, "Криминалистика" курсы оқытуда оқытудың кез келген басқа нысандарына қатысты дәрістер, семинарлар, зертханалық практикумдар, консультациялар бағынышты болып табылады. Тек жүйелі дәріс курсы пән туралы жан-жақты, нақты түсінік бере алады. Дәрісте тақырыптың ең өзекті мәселелері, осы пән бойынша ғылымның соңғы жетістіктері, қазіргі тәжірибенің қажеттіліктері көрсетілуі керек. Дәріс ешқашан ескірмеуі керек, ал кез-келген оқулық, монография, оқу құралдары, Зертханалық шеберханалар жылдар бойы ескіруге құқылы. Дәріскер дәріс барысында өмірдің жаңа дауыстарын анық еститінін және оларға жанды түрде жауап бере алатындығын көрсетуі керек.

Тиісінше, "Криминалистика" курсы бойынша бағдарламаларды құру кезінде дәрістер мәтіндері жыл сайын қайта қаралып, олардағы материалдар өңделуі керек.

Практикалық сабақтар оқу процесінің негізгі формаларының бірі болып табылады. Д.П. Рассейкиннің пікірінше, олардың міндеті:

- а) студенттердің тыңдалған дәрістер мен өзіндік жұмыс нәтижесінде алған теориялық білімдерін бекіту;
- б) студенттерге теориялық білімді практикада қолдану дағдыларын үйрету;
- в) студенттерді іс жүргізу құжаттарын дұрыс құрастыруға үйрету;
- г) студенттерге әртүрлі заттай дәлелдемелерді табу, жинау және бекіту дағдыларын үйрету.

Криминалистиканы зерттеу кезінде Г.А. Самойловтың пікірінше, тыңдаушыларды даярлау сапасы көбінесе практикалық сабақтарды дұрыс ұйымдастыруға және өткізуге байланысты, олар болашақ қызметінде қылмыстарды ашу үшін сот дәлелдерін анықтау, жинау, бекіту және

зерттеудің ғылыми-техникалық құралдары мен тактикалық әдістерін қолдана білуі керек.

Криминалистика бойынша практикалық сабақтар оқытушыға тыңдаушылардың қабілеттерін терең зерттеуге және теориялық білімдегі, практикалық дағдылардағы, жазбаша және ауызша сөйлеудегі және өзіндік жұмыс әдістеріндегі олқылықтарды жоюға көмек көрсетуге мүмкіндік береді.

Д. П. Рассейкиннің пікірінше, зертханалық сабақтар өз міндеттеріне ие:

а) студенттерді ғылыми-техникалық әдістерді практикалық қолдануға үйрету;

б) студенттерді Сот кабинетінде бар және негізінен сот сараптамаларын жүргізу кезінде қолданылатын жабдықтың құрылғысы мен әрекетімен, сараптама жүргізу әдістемесімен таныстыру;

в) студенттерге сот-жедел фотосуретке баса назар аудара отырып, жалпы және соттық фотография саласындағы білімдерін үйрету.

Д.П. Рассейкин практикалық және зертханалық сабақтарды өткізу жоспарына келесі сұрақтарды енгізуді ұсынады: практикалық сабақ жоспарланған тақырып, әр тақырып бойынша сағат саны, сабақтарда қарастырылатын негізгі сұрақтар шеңбері, қандай материалдар қолданылуы керек. Сонымен қатар, әр сабақ үшін нақты жоспар жасалуы керек.

Криминалистика бойынша практикалық сабақтардың сапасы оларды жүргізу үшін қазіргі заманғы криминалистикалық жабдықтардың, аппаратуралардың, макеттер мен арнайы үй-жайлардың: оқу кабинетінің, оқу фотозертханасының, "тексеру және тінту бөлмесінің" болуына тікелей байланысты.

Қылмыстарды тергеу әдістемесі мен тактикасы бойынша практикалық міндеттерді шешу үшін арнайы әзірленген оқу тергеу істері және криминалистиканың тиісті бөлімі бойынша міндеттер жасалатын мұрағаттық тергеу істерінің жеке құжаттары болуы қажет.

Практикалық сабақтардың жоғары деңгейі оларға тыңдаушылардың өзіндік дайындығына да байланысты. Бұл дайындық нақты тұжырымдалған тапсырмалар бойынша жүруі керек.

Біздің ойымызша, "Криминалистика" курсы бойынша оқу процесінде практикалық және зертханалық сабақтарды өткізуді жоспарлап, семинар сабақтарынан толығымен бас тарту керек. Студенттердің дәрістерде оқытатын теориялық білімдерін практикалық сабақтар кезінде практикалық материалдарға бекіту керек.

Оқу процесі барысында криминалистика ережелерін студенттер қылмыстық іс жүргізу және қылмыстық заң нормалары негізінде осы мәселелермен байланысты тиісті процессуалды және құқықтық институттар қылмыстық процесс және қылмыстық құқық курсына меңгерілгеннен кейін зерделеуі керек. Бұл қазіргі уақытта оқыту тәжірибесінде орын алады, өйткені қылмыстық құқық пен қылмыстық процесс негізінен 5 және 6 семестр, ал криминалистика-7-8 семестр.

Практикалық сабақтарды өткізу кезінде ғылыми-техникалық құралдарды, атап айтқанда, "оқиға орнын тексеру" тақырыбы бойынша барынша пайдалануға ерекше назар аудару қажет. Оқиға орнын тексеру сияқты маңызды тақырып бойынша практикалық сабақтар өткізу үшін әрбір заң университетінде өмірлік өлшемдегі мәйіттердің макеттері бар Имитациялық оқиға орнын құру қажет. Ол үшін криминалистиканың әр бөлімінде полигондар болуы керек. Практикалық сабақтарды өткізу кезінде сызбаларды, диаграммаларды, диапозитивтерді кеңінен қолдану қажет, өйткені криминалистиканы оқытуда көрнекілік маңызды рөл атқарады.

В.А. Хван 1959 жылы атап өткендей, оқытудың практикадан окшаулануы жоғары заң оқу орындарын бітірген адамдардың әртүрлі, кейде өте күрделі сот, тергеу әрекеттерін орындау үшін, сондай-ақ негізделген іс жүргізу құжаттарын жасау үшін әрдайым жеткілікті дайындыққа ие бола бермейтіндігіне әкеледі. Жоғары заңгерлік білімі бар Сот-медицина кадрларын даярлаудың қазіргі жүйесі оқытудың өмірден, сот-тергеу және курорт органдарының тәжірибесінен белгілі бір деңгейде өтуіне байланысты кемшіліктерге ие. Заңгерлерді оқыту сот-тергеу, прокуратура органдарының, соттар мен полиция органдарының практикалық қызметімен тығыз байланысты жүргізілуі керек. Оқыту процесінде соттармен, прокуратурамен, ПМ-мен жоғары курс студенттерінің тағылымдамадан өтуі, жеке тергеу әрекеттерін жүргізуге қатысу, тергеушілермен кезекшілік ету сияқты байланыс нысандарын қолдану қажет.

Бастауыш курс студенттері үшін болашақ мамандықпен танысу үшін соттарға, прокуратураларға, полиция органдарына бос уақытында баруды ұсынған жөн.

"Криминалистика" және "Сот сараптамасы" пәндері бойынша дәрістер оқу және практикалық сабақтар өткізу кезінде сот, тергеу істерін және сараптама мекемелерінің материалдарын барынша пайдалану қажет. Тапсырмаларды немесе практикалық сабақтарға арналған нұсқаулықтарды орындаудан бас тарту керек.

В.А. Хванның пікірінше, бұл пәндерді оқыту, егер оқытушылардың өздері сот-прокурорлық, тергеу органдарымен және сараптамалық мекемелермен тығыз байланыста болса, қылмыспен күрес практикасымен тығыз байланысты жүзеге асырылуы мүмкін. Студенттерді оқытуға осы органдардың практикалық қызметкерлерін тарту керек; оларға жеке бөлімдер мен мәселелер бойынша дәрістер оқу, арнайы курстар, практикалық, зертханалық сабақтар, консультациялар, әңгімелер өткізу, студенттердің дипломдық жұмыстарына шолу жасау тапсырылуы мүмкін.

В. А. Хван жоғары білімі бар заңгерлерді даярлау кезінде студенттердің танымның ғылыми әдісін қалыптастыруға ерекше назар аудару керек деп санайды, оған философия кафедрасының оқытушылары криминалистерге көмекке келуі керек.

Ол қылмыстың жекелеген түрлерін тергеу әдістемесі бойынша семинардың негізгі мақсаты студенттердің әр түрлі қылмыстарды ашудың

негізгі, типтік әдістерін зерттеуі, тергеу әдістемесінің жалпы ережелерін нақты қылмыстық істерге шығармашылық тұрғыдан қолдану дағдыларын игеру деп санайды. Сондықтан, криминалистиканың жалпы курсы зерттелеу кезінде жүргізілетін практикалық сабақтардан айырмашылығы, қылмыстың жекелеген түрлерін тергеу әдістемесі бойынша арнайы семинарларда негізінен мұрағат істері бойынша міндеттер шешілуі тиіс. Сонымен бірге, семинарды талқылау тақырыбы ретінде криминастикалық техника, қылмыстарды тергеу тактикасы мен әдістері мәселелерін игеруге болатын қылмыстық істерді таңдау керек. Сабақтарды өткізу үшін семинарларға зерттелетін тақырыпқа қатысты жұмыс саласында мол тәжірибесі бар практикалық қызметкерлерді тартқан жөн. Біз мұрағаттық істерді талдаудан басқа, қылмыстың жекелеген түрлерін тергеу әдістемесі бойынша практикалық сабақтарда заманауи оқу фильмдерін де көрсету қажет деп санаймыз.

Криминалистерді дайындауда жедел-ізвестіру жұмыстарын ұйымдастыруды зерттеу бойынша сұрақтар көп болуы керек. Тәжірибе көрсеткендей, "жедел-ізвестіру қызметі" мамандығына жеткілікті көңіл бөлінбейді. Көбінесе заң жоғары оқу орындарының түлектері жедел-ізвестіру жұмыстарын ұйымдастырудың қарапайым мәселелерін білмейді, ал республиканың кейбір заң Жоғары оқу орындарында несие жүйесі бойынша оқитын студенттер үшін бұл мамандық оқытылмайды.

Сондай-ақ, криминастикалық техника бөлімдері бойынша студенттермен семинарлар өткізу бойынша бірнеше мәселені қарастырған жөн.

Сонымен, Ш.Ш. Мәжитовтың пікірінше, тергеушілер мен судьяларға сот қолжазба сараптамаларын тағайындау кезінде орын алған кемшіліктерді ескере отырып, құжаттану дәрістерінің бағдарламаларына келесі теориялық сұрақтар енгізілуі керек: "И. П. Павловтың шартты рефлекс туралы ілімі кеңестік қолжазбаның ғылыми негізі ретінде; стереотиптің бір түрі ретінде динамикалық стереотип пен қолжазбаның қалыптасуының жалпы ұғымдары; анықталған адамның қалыптасқан қолжазбасындағы белгілердің дивиденд және тұрақтылық ұғымы, динамикалық стереотиптің көрінісі ретінде; бөтен адамды имитациялау және өз қолтаңбасын жасыру кезінде динамикалық стереотиптің өзгеруі; қол қою кезінде динамикалық стереотиптің көрінісі; қол қою ерекшеліктері; қолжазба белгілерінің вариация және кездесу жиілігі мәселелері. Бұдан әрі қолжазбаны зерттеу әдістемесін және оның материалдардың сипатынан және тергеушінің алдында тұрған міндеттердің ерекшеліктеріне тоқталды"]. Біздің ойымызша, семинар сабақтарын нақты материалдар бойынша өткізу керек. Атап айтқанда, студент белгілі бір мәтінді әртүрлі жағдайларда (екінші қолымен, көздері жабық, субстратқа, қабырғаға және т.б. тигізбестен) жазуға тапсырма береді, содан кейін қолжазбаның жалпы белгілерінің өзгеруін зерттеуді ұсынады. Сонымен қатар, студенттерге сот қолжазба сараптамаларының мұрағаттық қорытындыларын таратуға болады, олар бойынша студенттер сараптаманың

шешілуіне қойылған сұрақтармен, сәйкестендіру мәселелерін шешу үшін ұсынылған материалдармен, материалдарды дұрыс дайындаумен, сараптама тағайындау туралы қаулы жасаумен танысуға тиіс.

Н.А. Жангелдиннің пікірінше, заң институтының немесе факультеттің қабырғасында студенттер заттай дәлелдемелерді, түрлі іздерді анықтаудың, бекітудің және алудың ғылыми-техникалық тәсілдерін жетік меңгеруі және осы объектілерді сараптамалық зерттеу әдістері туралы нақты түсінікке ие болуы тиіс. Сондықтан, трасология бойынша практикалық сабақ өткізу кезінде Қазақстанның көптеген заң жоғары оқу орындарының оқытушылары студенттерге іс жүргізу ережелерін сақтай отырып, саусақтарын қайырып, дактилоскопиялық картаны дайындауды ұсынады; әртүрлі із қабылдайтын беттерде (қағаз, шыны, керамика, ағаш және т.б.) қолдың көрінбейтін іздерін анықтауға, алуға, түзетуге және хаттамада дұрыс сипаттауға тырысу.

Сот фотосуреті сабақтарын өткізудегі негізгі міндет-студенттерді әр түрлі фотография түрлері мен әдістерін қолдана отырып, өздігінен суретке түсіруге үйрету және оқиға болған жерді тексеру кезінде қажет емес суреттер жасау. Түсірілім түрлері мен тәсілдерін студенттер іздеушінің жұмысына жақын жағдайларда: ашық жерлерде, қолайсыз атмосфералық жағдайларда, шағын үй-жайларда, криминалистика кабинетінің полигонында, жеткіліксіз жарықтандыру кезінде және т. б. жүргізуі тиіс.

Қазақстан Республикасының Жоғары оқу орындарының практикасындағы "Криминалистикалық техника" бөлімін оқып болғаннан кейін студенттерге сот фотосуреті, трасология, баллистика, криминалистикалық құжаттану (қандай да бір құжаттың қолжазбасын зерттеу және зерделеу), габитоскопия (фотосуретте анфаста бейнеленген адамның сыртқы келбетінің белгілерін сипаттау), криминалистикалық есепке алуды (нақты жағдай бойынша студенттер криминалистикалық есепке алудың тәсілдерін, түрлерін, объектілерін, нысандарын көрсетуі тиіс) практикалық сабақтарда зерделеу мәселелерін қамтитын альбом ресімдеу ұсынылады.

Сот экспертологиясын оқыту сапасын арттыру мақсатында осы пән бойынша дәріс материалына мыналар кіруі тиіс деп санаймыз: тұтастай алғанда, атап айтқанда Қазақстан Республикасында сот сараптамасының қалыптасуы мен дамуы; сот экспертологиясы ұғымы (пәні, міндеттері, құрылымы); арнайы білім институтының тұжырымдамалық проблемалары (күнделікті және арнайы білімді тарату, арнайы білімді пайдалану субъектілері мен нысандары); сот сараптамасының негізгі ұғымдары (нысанасы, объектісі, міндеті, әдістері), сот сараптамасын тағайындаудың нақты және заңды негіздері, сот сараптамасын тағайындаудың процестік мәселелері (сот сараптамасын тағайындау органдары мен субъектілері); тергеушінің сот сараптамасын тағайындау үшін материалдар дайындауы, сот сарапшысы ұғымы және оның процестік құқықтары мен міндеттері; сарапшы қорытындысының құрылымы, сараптамалық зерттеу кезеңдері, сараптамалық зерттеу әдістемесінің жалпы ұғымы; тергеушінің және соттың сарапшы

қорытындысын бағалауы; сот сараптамаларының жіктелуі және сараптамалық алдын-алу.

"Сот сараптамасы" пәні бойынша семинарлық және практикалық сабақтарды өткізу үшін практикалық материалдар - нақты мұрағаттық сараптамалық қорытындылар қажет, олар бойынша барлық дәріс материалдарын бекітуге болады. Практикалық сабақта студенттерге белгілі бір сюжет бойынша сот сараптамасының бір түрін тағайындауды ұсынуға болады; аса күрделі объектілер (оқтар, гильзалар, суық қару және т.б.) бойынша сот қарапайым күрделілік бойынша сараптама жүргізу және сарапшының рұқсатымен зерттеу нәтижелерін ресімдеу. Бұл студенттердің сот сараптамаларының жекелеген түрлерін жүргізу әдістемесін неғұрлым тереңдетілген және егжей-тегжейлі зерделеуіне қол жеткізуге; олардың заттай дәлелдемелер мен іздерді алдын ала зерттеуді жүргізудің қажетті практикалық дағдыларын игеруіне; сот сараптамасын тағайындау, сарапшының қорытындыларының қорытындысын бағалау үшін материалдар дайындау мәселелерін зерделеуге және сот сараптамаларын тағайындау кезінде жол берілетін кемшіліктерді анықтауға мүмкіндік береді.

Құқықтық мемлекеттің қалыптасуы жағдайында сот ісін жүргізудің негізгі қағидаттарының тергеу және сот практикасында толық іске асырылуын қамтамасыз ететін процессуалдық дәлелдеудің ғылыми-әдістемелік деңгейін арттыру маңызды проблема болып табылады.

Қазақстан Республикасы құқық қорғау органдары қызметінің осы кезеңі мынадай ерекшелікпен сипатталады:

- қылмыскерлердің кәсіби деңгейінің артуы, олардың қазіргі заманғы ғылыми-техникалық жетістіктер мен жаңа ұйымдастырушылық нысандарды қолдануы;

- қылмыс деңгейінің едәуір ұлғаюы және соның салдарынан құқық қорғау органдары қызметкерлерінің жүктемесі;

- сот талқылауы сатысында өзгеру үрдісі бар айыпталушылардың, жәбірленушілердің, куәлардың айғақтарын дәлелдемелік ақпарат көзі ретіндегі рөлінің азаюы;

- іс бойынша дәлелдемелер көзі ретінде кешенді сараптамалар мен кешенді зерттеулер қорытындыларының артуымен байланысты.

Жоғарыда айтылғандарға байланысты, қылмыстық сот ісін жүргізуде танымның ғылыми-техникалық құралдары мен әдістерін енгізуді жандандыру барған сайын маңызды бола түсуде, оларды қолдану дәлелдемелер көздерінің ауқымын кеңейтуге, қылмыстық істерді тергеу мен сотта қараудың сапасы мен жеделдігін арттыруға, сот ісін жүргізудің негізгі принциптерін тергеу мен сот практикасында толық жүзеге асыруды қамтамасыз ететін іс жүргізу дәлелдемелерінің ғылыми-әдістемелік деңгейінің өсуіне ықпал етеді, бұл, ең алдымен, криминалистика мен сот сараптамасы рөлінің

Сот-сараптама қызметінің процестік, ұйымдастырушылық, әдістемелік негіздерін дамытуды талдау олардың құқық қорғау органдарының арнайы

білімді пайдаланудағы қажеттіліктерін қанағаттандыру бағытында айтарлықтай дамығанын айғақтайды. Оларды қолданудың тиімділігі мен кеңеюі кеңеюде, бұл заттай дәлелдемелерді зерттеудің жаңа әдістері мен әдістерін жасаумен және қол жетімді модификациямен, сондай-ақ қылмыстарды ашу және тергеу кезінде арнайы білімді қолданудың жаңа тәсілдерін анықтаумен байланысты. Сарапшы қорытындыларының толықтығында, ғылыми негізділігінде және шынайылығында көрініс табатын сараптамалық қорытындылар сапасының кепілдіктерін күшейту бойынша қабылданып жатқан шаралар да елеулі тарап болып табылады.

Алайда, тәжірибе көрсеткендей, қылмыстық әділет органдарының арнайы білімді пайдалану дәрежесі сот төрелігі жүйесі қоятын қазіргі талаптарға толық сәйкес келмейді.

Жақында криминалистика мен сот-сараптама салаларының қалыптасуы мен дамуының осы ерекшеліктерінде ғылыми білім саласы ретінде криминалистика мен сот сараптамасының қолданбалы рөліне сәйкес осы білім жүйесін қайта құрудың объективті тенденциясы көрініс тапты. Сараптама түрлерінің ғылыми негіздерін қалыптастыру үрдісі байқалады, бұл қылмыстық оқиға механизмінің элементтеріне "көбірек" түседі және қылмыстық оқиғаның белгілі бір түрі аясында типтік кешен құратын гетерогенді объектілердің көбеюін қамтамасыз етеді. Мысал ретінде оқиғаның кеңістіктік және уақытша сипаттамаларын анықтауға арналған кешенді сараптаманы атауға болады.

Жоғарыда айтылғандардан көрініп отырғандай, сот-тергеу мамандандыруы мамандарын арнайы білімді, бірінші кезекте криминалист мамандар мен сот сарапшыларын пайдалану саласында оқыту тәсілдерін өзгерту қажеттілігі айқын, бұл осы кадрларды кәсіби даярлау курсының негізгі қағидаты болып табылады.

Жоғарыда көрсетілген процесті дамыту перспективасы қылмыстың нақты түрлеріне сәйкес мамандандыруды одан әрі айқындау болып табылады, соның нәтижесінде ЖКО-ны, өрттерді, есірткі құралдарының заңсыз айналымын, атыс қаруын пайдалана отырып жасалған қылмыстарды және т. б. тергеу саласында маманданатын мамандар мен сарапшыларды даярлау орын алады.

Қазақстан Республикасы Әділет министрлігінің Ішкі істер органдары мен сот сараптамасы органдарының 2011-2022 жылдарға арналған өзара іс-қимыл бағдарламасының 6-тармағын орындау үшін мамандар мен сот сарапшыларын оқытудың бірлескен бағдарламасын дайындауға әрекет жасалды. Алайда, бұл кешенді бағдарлама жоба деңгейінде дайындалды және практикада нақты қолдануды таппады.

Төменде мамандар мен сарапшыларды даярлау бағдарламасының негізгі элементтерін ұсынамыз.

Ұсынылып отырған даярлау бағдарламасының мақсаты криминалист мамандар кадрларын және сот-сараптама мекемелерінің кадрларын жан-

жақты, толық жүйелі даярлаудың негізгі бағыттарын айқындау болып табылады.

Оқыту сот-сараптама мекемелерінің жетекші ғылыми қызметкерлерін, сондай-ақ құқық қорғау органдарының жоғары білікті практикалық кадрларын және Қазақстан Республикасының жетекші жоғары оқу орындарының өкілдерін тарта отырып бағдарламалар бойынша жүргізілуге тиіс.

Әдістемелік тұрғыдан алғанда, қазіргі кезеңдегі оқыту мәселесі келесідей шешілуі керек:

- бес курсты меңгеруге анықталған:

а) сот сарапшысы мен маман қызметінің құқықтық және ұйымдастырушылық негіздері;

б) криминалистика теориясының негіздері, оның бөлімдері - қылмыстың жекелеген түрлерін тергеу техникасы, тактикасы мен әдістемесі;

в) сот сараптамасы теориясының негіздері;

г) информатика және есептеу техникасының негіздері;

д) сараптамалық мамандық;

-аталған курстар шегінде игерілетін білім көлемі бойынша өзара ажыратылатын дайындықтың екі деңгейі бөлінді(бастапқы және біліктілікті арттыру);

- консультациялар мен семинарлар өткізу қарастырылған.

Ғылыми тұрғыдан алғанда, оқыту курстарының көлемі мен бағыты тыңдаушыларда тек криминалистика және сот сараптамасы негіздері ғана емес, сонымен қатар тергеу әрекеттері мен сараптама өндірісіне мамандардың қатысуымен маңызды болып табылатын заң ғылымдарының салалары туралы білім қалыптасатындай етіп анықталған. Әдістемелік тұрғыдан оқыту мәселесі келесідей шешіледі. Игеруге төрт курс анықталды:

Криминалист маман мен сот сарапшысы қызметінің құқықтық және ұйымдастырушылық негіздері-Қылмыстық, қылмыстық іс жүргізу, азаматтық, азаматтық іс жүргізу құқығының, әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодекстің бастапқы ережелері. Сот ісін жүргізуде арнаулы білімді пайдалану нысандары туралы мәліметтер-криминалист мамандар мен сот сарапшыларының кәсіби қызметінің процестік, ұйымдастырушылық, әдістемелік бастаулары;

Криминалистика және сот сараптамасы негіздері - криминалистиканың қазіргі жағдайы туралы ақпарат және сот сараптамасы туралы оқу-жаттығулар;

Информатика және есептеу техникасы негіздері-информатиканың негізгі ережелері, маман және сарапшы қызметін автоматтандыру теориясы мен тәжірибесінен алынған мәліметтер;

Мамандық-нақты мамандық саласындағы теориялық білім мен практикалық дағдылар; тергеуге кешенді тәсіл арқылы қылмыстың жекелеген түрлерін тергеу әдістерін білу.

Сарапшы кадрларын даярлауды ұйымдастыруды айқындайтын ерекше ережелер:

- а) сот ісін жүргізуде арнаулы білімді пайдалану нысандарының аражігін нақты ажырату, оның ішінде іс жүргізу өкілеттіктері мен сарапшылар мен арнаулы мамандардың арнаулы білімінің көлемін айқындау;
- б) сот сараптамасын ғылыми білімнің дербес саласы ретінде айқындау;
- в) объектілерді зерттеудің кешенді тәсілін пайдалануды және зерттелетін оқиғаның тетігін белгілеудің күрделі міндеттерін шешуді талап ететін қылмыстардың жекелеген түрлерін тергеу әдістемелерінің ережелерін мамандар мен сарапшылардың кәсіби білімі саласына жатқызу.

Аталған бағыттардағы адамдардың құқықтық даярлық деңгейі бойынша әртүрлі шеңбермен жұмыс істеу арнайы білімі бар криминалист-мамандар мен сот сарапшыларының қызмет салаларын нақты айқындауға, сараптамалық зерттеулер жүргізуге бірыңғай әдістемелік тәсілді әзірлеуге және, сайып келгенде, арнайы білімді пайдалануда тергеуді барынша толық қанағаттандыруға ықпал етуге арналған.

Мамандар мен сарапшылардың кадрларын қайта даярлау қазіргі уақытта ең тиімді деп қылмыстарды тергеу мен алдын-алуға кешенді көзқарасты оқытуда жүзеге асырылуы керек және тергеу тәжірибесінде арнайы білімді жан-жақты қолдану мәселелерін қамтитын бағдарлама бойынша жүзеге асырылуы керек. кешенді сараптамалар мен кешенді зерттеулердің әртүрлі түрлерін тағайындау және өндіру:

Қылмыстық істердің әртүрлі санаттары бойынша дәлелденуге жататын мән-жайларды анықтаудағы криминалистика мен сот сараптамасының рөлі.

Қылмыстық, азаматтық және әкімшілік сот ісін жүргізуде маман-криминалист пен сот сарапшысының жұмысы саласындағы арнайы білімді пайдаланудың кешенді нысандары.

Қаралатын оқиға тетігінің элементтері (қылмыстық және азаматтық істер, әкімшілік құқық бұзушылық туралы істер бойынша, сот сараптамасының әртүрлі кластарының, тектері мен түрлерінің құралдарымен белгіленетін (оқиға тетігінің элементтері туралы ақпарат; қоршаған ортадағы материалдық - тіркелген өзгерістердің негізі ретінде өзара іс-қимыл тетігін талдау; қылмыс тетігі туралы ақпараттың материалдық көздерінің түрлері). Кешенді сараптама және сот сараптамасындағы кешенді зерттеулер құралдарымен дәлелденуге жататын талаптар).

Неғұрлым кең таралған тергеу іс-әрекеттерін талдау, олардың барысында криминалист маманның іздерді алдын ала зерттеуі және сот сараптамасының әртүрлі сыныптарын, тектерін (түрлерін) жүргізу үшін бастапқы деректер кешені қалыптастырылады. Оқиға болған жерді, оқиға орнынан табылған іздер мен заттарды тергеу тексеруі. Салыстырмалы зерттеу үшін үлгілерді алу. Маманның тергеу әрекеттеріне қатысуы. Кешенді сараптама тағайындау мәселелерінің ерекшеліктері (міндеттері, мәселелері).

Кешенді сараптама және кешенді зерттеулер пәнінің жалпы сипаттамасы. Осы сала үшін негізгі болып табылатын заңдылықтар. Кешенді

сараптамалардың түрлері (ведомствоаралық, зертханааралық), олардың объектілері. Кешенді сараптамалардағы сараптамалық мәселелерді шешу деңгейлері: кешенді сараптама түріне байланысты сәйкестендіру емес, жіктеу, сәйкестендіру, жағдайлық. Шешілетін міндеттердің деңгейіне байланысты әр түрлі кешенді сараптамалардың әдістері және қойылған міндеттерді шешу үшін қолданылатын әдістер.

Кешенді сараптамалық зерттеу кезеңдері. Кешенді ведомствоаралық және ведомствоішілік кешенді сараптама қорытындысының құрылымы, зерттеу нәтижелерін иллюстрациялау.

Техникалық құралдар және оларды қылмыстарды тергеуге кешенді тәсілде пайдалану.

Жасалған оқиғаның механизмін анықтау мақсатында арнайы ғылыми білім негізінде әр түрлі қаруды (атыс, неогнестрель, жарылғыш құрылғылар және т.б.) қолдана отырып жасалған жеке адамға қарсы қылмыстарды тергеу әдістерін әзірлеу мүмкіндіктері. Қылмыс механизмі туралы ақпараттың материалдық көздерінің түрлері.

Ұсынылатын материалдардың тәртібі мен көлемі; сараптамалық зерттеу жүргізу үшін объектілерді ұсыну мен қабылдаудың негізгі қағидалары.

Кешенді сараптамаларды ақпараттық қамтамасыз ету және автоматтандыру - жай-күйі, даму перспективалары.

Қылмыстық, азаматтық істердің және әкімшілік құқық бұзушылықтар бойынша істердің әртүрлі санаттары бойынша дәлелденуге жататын мән-жайларды анықтаудағы кешенді тәсілдің, кешенді сараптама мен кешенді зерттеулердің рөлі. Тергеуге байланысты кешенді сараптамалар жиі тағайындалатын қылмыс түрлері.

Оқиға орнын зерттеудегі және істің әртүрлі қызметтерін анықтауға бағытталған ситуациялық мәселелерді шешудегі кешенді тәсілдің мүмкіндіктері.

Интегративті (ситуациялық) мәселені шешу - қылмыстық оқиға механизмінің элементтерін құру.

Жоғарыда айтылғандар жақын арада қылмыстарды тергеудің кешенді тәсілдерінің кең таралуына байланысты объектілерді зерттеу және нақты міндеттерді шешу саласында білікті "тар" мамандарды даярлауды көздейтін сараптамалық мамандықтар жойылады деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді. "Криминализацияланған" сараптамалық мамандандыруды қамтитын сараптамалық мамандықтардың иерархиялық жүйесін құру орынды.

Соңғысы айтарлықтай жұмыс тәжірибесі бар және әртүрлі сараптамалық лауазымдардың жіктеу сипаттамаларында көрінуі керек бірнеше дәстүрлі сараптамалық мамандықтарға ие ең білікті сарапшылардың құзырет саласы болып табылады.

Тәжірибе көрсеткендей, құқық қорғау органдарының қызметкерлері кешенді сараптамалардың қазіргі заманғы мүмкіндіктерін, оларды тағайындау тәртібін нашар көрсетеді, сарапшыларға сұрақтар қою, осындай

сараптамаларды жүргізу үшін материалдарды сапалы дайындау қиынға соғады.

Осы мақсатта біз криминалист мамандарды тергеушіге осындай сараптамаларды тағайындау, оларға материалдар дайындау мәселелерінде білікті көмек көрсету үшін кешенді сараптамалар мен кешенді зерттеулер негіздеріне оқытуды ұсынамыз.

Жоғарыда баяндалғандар Қазақстан Республикасы ІІМ-нің органдары мен Әділет министрлігінің Сот сараптамасы орталығымен бірлесіп сот-тергеу органдары үшін бірыңғай жәрдемақы шығару қажеттігін көрсетеді, онда мамандар мен сарапшы кадрларды даярлау мәселелерін көрсету қажет.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

- 1 Қазақстан Республикасының Конституциясы. 1995 жылы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданды
- 2 Қазақстан Республикасының Қылмыстық Кодексі Кодексі 2014 жыл 3 шілде № 226-V
- 3 Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексі. 2014 жыл 4 шілде № 231-V ҚРЗ.
- 4 Белкин Р.С. Отандық криминалистика тарихы.М.: Норма, 1999. 218 б.
- 5 Белкин Р.С. Криминалистика: бүгінгі күннің мәселелері.- М., 2001.- Б.24-25.
- 6 Винберг А.И. Кеңестік криминалистиканың пайда болу және даму тарихының үш кезеңі (қысқаша эссе)// сот сараптамасының теориялық мәселелері: № 48 ғылыми еңбектер жинағы,- М., 1981. -Б. 3-4.
- 7 Белкин Р.С. Криминалистика: бүгінгі күннің мәселелері. -М.: Норма, 2001. -Б. 38-43
- 8 Әлімжан К.А. Билер соты әдеттегідей-құқықтық мекеме және әдеттегі құқық институты.// Журн. "Құқық және мемлекет". № 3(11). Алматы: Қаз-ГЮУ,1988. -Б. 62.
- 9 Вареникова С.П. Қазақстан Республикасының қылмыстық сот өндірісінде арнайы білімді қолдану. // Оқу құралы.- Алматы: НАБ, 2004. - Б.12,19-22.
- 10 Қайдаров Р.Е. Республика криминалистерінің мерейтойы.// Бюллетень МСУ и ЭКУ ПМ. № 3, - Алматы, 1994. -Б.5-6.
- 11 Поврезнюк Г.И., Брушковский К.Б. Қазақстан криминалистика тарихы.// ҚР ПМ Академиясының ғылыми еңбектері.- Алматы,2002. -Б. 138
- 12 Хван В. А. // Қазақстандағы криминалистиканың 50 жыл ішінде дамуы. -Алматы, 1967. - Б. 3-5.
- 13 Гинзбург А.Я. Қазақстандық криминалистикалық ғылыми мектептің қалыптасуы мен дамуы. - Нұр-Сұлтан: Фолиант, 2002. - Б.218-224.
- 14 Головин А.Ю. Криминалистикалық жүйе. - М.: ЛексЭст, 2002. - Б.16
- 15 Якимов И.Н. Криминалистика: Қылмыстық техника және тактика бойынша нұсқаулық. -М., 1925. - 3 б.
- 16 Белкин Р.С., Винберг А.И. Кеңестік Криминалистика тарихы.- М.: Ни және РИО, 1982. -Б. 56
- 17 Винберг А. И. Криминалистика. Ғылымға кіріспе. // Оқу құралы. Бөлім 1.- М., 1962. -Б. 41-42.
- 18 Аверьянова Т.В., Белкин Р.С., Корухов Ю. г., Россинская Е. Р. Крими-налистика./ ЖОО арналған оқулық. -М.: Норма, 2003. -Б. 42-44
- 19 Строгович М.С. Кеңестік қылмыстық іс жүргізу курсы. - М.: КСРО ҒА, 1958.
- 20 Степанов В. В. Кеңестік криминалистика жүйесі туралы. - Саратов, 1982. -Б. 4

- 21 Яблоков Н.П. Криминалистика.- М., 2000. -Б. 7
- 22 Эксархопуло А.А. Криминалистиканың ғылыми негіздері. Криминалистика. / - М.: СПб., 2001. -Б. 23
- 23 Аубакирова А.А. Криминалистика және сот өндірісінде дәлелдемелерді бекіту: автореф.. диссерт. з.ғ. к. - Алматы, 1999. -Б. 25
- 24 Головин А.Ю. Криминаликалық систематика. -М.: ЛексЭст, 2002. -Б. 95
- 25 Белкин Р.С., Винберг А. И. Криминалистика. Общетеоретические проблемы.- М.: Заң әдебиеті, 1973, -Б. 18
- 26 Белкин Р.С. Лениннің рефлексия теориясы және кеңестік Криминалистиканың әдіснамалық мәселелері.- М., 1970. -Б. 42
- 27 Жәкішев Е.г. қылмысқа қарсы күрестің криминалистік тәсілдерін қолданудың негізгі кезеңдері. -Алматы, 1994. -Б. 42.
- 28 Гинзбург А.Я. Қазақстанның қылмыстық сот өндірісінде тану үшін ұсыну./ Оқу құралы. Алматы: "Жеті Жарғы", 2003. -Б. 224
- 29 Сапарин О.Е. Құқық қорғау органдары қызметкерлерінің азаматтармен психологиялық байланысы: құру және қолдау тәсілдері. - Алматы, 1998.
- 30 Васильев А.Н. Тергеу тактикасы және оның сот жүйесіндегі орны //тергеу қызметіндегі кеңестік Криминалистика. № 15. 1961. -Б. 23
- 31 Гинзбург А.Я., Белкин А.Р. Сот тактикасы./ Оқулық. А.Ф. Аубакировтың жалпы редакциясымен-Алматы: Аян Эдет, 1998. -Б. 82
- 32 Соловьев А.Б. Алдын-ала тергеудегі жауап алудың процедуралық, психологиялық және тактикалық негіздері.- М.: Юрлитинформа, 2002.
- 33 Васильев А.Н., Карнеева Л.М. Қылмыстарды тергеудегі жауап алу тактикасы.- М., 1970. -Б. 56
- 34 Нұрпейісов Е.К. Заңды мінез-құлық психологиясы. - Алмты, 1984. - Б. 338
- 35 Винберг А.И. Сот тактикасының ғылыми негіздері туралы.// Құқықтану. № 4. 1965.
- 36 Алауханов Е.О. Пайдакүнемдік-зорлық қылмыстардың алдын алудың криминалогиялық мәселелері.- Алматы, 2002. -Б. 4
- 37 Шәкіров К.Н. Сот сараптамасы. Теория және практика мәселелері. - Алматы, 2002. -Б. 286
- 38 Хван В. А. Прокуратура, полиция және сараптамалық мекемелердің тәжірибесімен ажырамас байланыста сот-медициналық оқытуды ұйымдастыру.- Алматы, 1959. - Б.100-101.
- 39 Мажитов Ш.М. Қолжазба тақырыбы бойынша арнайы семинарды өткізу әдістемесі.// - Алматы, 1959. - Б.107-108.
- 40 Жангельдин И.А. Криминалистика курсы жүйесіндегі Криминаликалық сараптаманың орны.// Советтік Криминалистика мәселелері: барлығы-Криминалистика бойынша одақтық Ғылыми кеңестің рефераттары.- Алмты, 1959. -Б. 109–110.